

ELENA VALIULYTĖ

PRIEŽASTIES PRIELINKSNIŲ SISTEMA LIETUVIŲ KALBOJE

§ 1. Priežasties santykius žymi šie lietuvių kalbos prielinksniai: iš su kilmininku (*šypsos iš laimės*), nuo su kilmininku (*langai išbyrėjo nuo trenksmo*), dėl su kilmininku (*pavėlavo dėl blogo kelio*), už su galininku (*bara už neklausymą*), per su galininku (*susižeidė per neatsargumą*), kilmininkas su dėka (*pasveiko gydytojų rūpesčio dėka*) ir įnagininkas (be prielinksnio) (*akys spindi džiaugsmu*). Jie yra tam tikru būdu pasiskirstę priežasties santykių semantinį lauką ir savo tarpe sudaro sistemą, kurioje kiekviena minėtų raiškos priemonių užima autonomišką vietą.

§ 2. Straipsnio tikslas – detalai aprašyti priežasties prielinksnių leksinę-semantinę vartojimo aplinką, išryškinti kiekvieno jų diferencinius požymius ir pagal juos nustatyti opozicijų sistemą; parodyti daugiareikšmių prielinksnių priežasties reikšmės izomorfiškumą su kitomis (paprastai erdvės) reikšmėmis.

§ 3. Prielinksnių priežasties reikšmė, kaip ir kitos jų reikšmės, išryškėja paprastai žodžių junginyje, pvz.: *virpa iš baimės*, (medis) *sulinko nuo vėjo*, *susigėdo dėl savo žodžių*, *pasmerkė už tokį poelgį*, *susirgo per nerūpestingumą*, *išsimokslino gabumų dėka*. Tačiau prielinksninė konstrukcija gali būti susijusi ne su vienu žodžiu, o su jų grupe ar visu sakiniu. Tokiais atvejais ji gali aktualizuoti reikšmę žodžio, su kuriuo neturi tiesioginio sintaksinio ryšio. Pavyzdžiui, sakinyje *Iš apmaudo ji net lietuviškai prašneko* konstrukcija iš *apmaudo* semantiškai „remiama“ prieveiksmiu *lietuviškai*, nors tiesioginio sintaksinio ryšio su juo neturi (ji yra priklausoma nuo veiksmažodžio *prašneko*). Todėl aprašant prielinksnių vartoseną bus atsižvelgta į semantiškai pilną kontekstą.

Kadangi didžiausią determinuojančią galią prielinksnių priežasties reikšmei išryškinti turi paprastai priklausomojo daiktavardžio semantika (plg. Komapov 1973, 23), tai daugiausia dėmesio bus skiriama prielinksninės konstrukcijos leksiškai sudėčiai apibūdinti. Kai kurių prielinksnių, sakysim *iš*, *dėka*, priežasties reikšmei identifikuoti pakankamas kontekstas yra priklausomas daiktavardis, pvz.: *iš laimės*, *baimės*, *gėdos*; *draugų*, *talento dėka*.

PRIELINKSNIS IŠ

BENDROISOS PASTABOS

§ 4. Prielinksnis *iš* yra vienas pagrindinių priežasties sistemos prielinksnių. Jis turi apibrėžtą funkcionavimo sferą: vartojamas aprašant žmogaus (ar kitos gyvos būtybės) būsenų ar veiksmų motyvaciją jo paties vidiniais požymiais – emocijomis, pojūčiais, ypatybėmis, pvz.: (vaikas) *šokinėjo iš džiaugsmo*. Taigi prielinksnio *iš* priežasties reikšmei¹ būdingi du semantiniai požymiai: 1) priežasties vidinis pobūdis, arba tiesiog: „vidinė priežastis“ (dėl termino žr. Финкель 1962, IX) ir 2) priežasties ir pasekmės subjektų tapatumas (plg. *vaikas šokinėjo ir vaikas džiaugėsi*) (plg. Никитина 1979, 124).

§ 5. Prielinksnio *iš* priežasties reikšmė yra išvestinė: ji genetiškai sietina su erdvės reikšme. Pamėginsime konkrečiai atskleisti, kaip prielinksnio *iš* priežasties semantinė struktūra koreliuoja su jo erdvės reikšmės struktūra (plg. rusų k. Никитина 1979, 119 tt.). Tam tikslui gretinamas reikšmės aprašysime semantinių požymių (arba: komponentų) terminais ir jas palyginsime. Imkime du pasakymus su prielinksniu *iš*: a) *Briedis (A) išbėgo (C) iš miško (B)* (erdvės reikšmė) ir b) *Vaikas (A) šokinėja (C) iš džiaugsmo (B)* (priežasties reikšmė).

Prielinksnio *iš* erdvės reikšmę galima suskaidyti į 2 semantinius komponentus ir užrašyti juos taip: 1. „A kontaktuoja su vidumi B“ (arba: „A viduj B“) ir 2. „(1) – pradinis taškas C“. Šie komponentai susiję tam tikra seka: pirmiausia realizuojamas komponentas (1) (briedis prieš išbėgdamas turėjo būti miške), po to – (2). Taigi prielinksnio *iš* erdvės reikšmę formaliai galima užrašyti taip: „(A viduj B) – pradinis taškas C“.

O prielinksnio *iš* priežasties reikšmę galima užrašyti taip: 1. „B priežastis C“, 2. „B vidinis požymis A“ ir 3. „Sub. (B)=A“. Kaip santykiauja šie priežasties reikšmės komponentai su erdvės reikšmės struktūra? Bendroji priežasties reikšmė („B priežastis C“) atitinka erdvės reikšmės požymį „pradinis taškas“ („B pradinis taškas C“). Tyrinėtojų jau seniai pastebėta, kad „pradinio taško“ erdvės prielinksniai paprastai turi ir priežasties reikšmę, plg. rusų k. *uz, om, c*, lenkų *z, od*, vokiečių *von, aus* (žr. Новак 1978, 275). Kiti prielinksnio *iš* priežasties reikšmės požymiai atitinka erdvės reikšmės požymį (1), atspindintį pradinę lokalizuojamų daiktų padėtį, plg. „A kontaktuoja su vidumi B“ ir „B vidinis požymis A“; požymis „Sub. (B)=A“ atitinka erdvės reikšmėje objekto A sutapimą su dalimi B (plg. *Briedis (A) girioje (B)*).

¹ Prielinksnio reikšmę sąlygiškai vadinsime pačios konstrukcijos, t. y. prielinksnio + nuo jo priklausomos linksnio formos, reikšmę, nes dar niekam šitų dviejų reikšmių nepavyko pakankamai atskirti (plg. Никитина 1979, 113).

§ 6. Prielinksnis iš priežasties reikšmę vartojamas konstrukcijose su apibrėžtos semantikos priklausomais daiktavardžiais: su daiktavardžiais, reiškiančiais žmogaus (rečiau kitos gyvos būtybės) vidinius, psichologinius požymius, psichinės veiklos aktus², pvz.: iš *džiaugsmo*, iš *sielvarto*, iš *alkio*, iš *įpratimo*, iš *mandagumo*. Daiktavardžius, vartojamus su prielinksnio *iš*, galima skirti į šias semantines grupes: 1) daiktavardžiai, žymintys emocines būsenas (žr. § 12 tt.), 2) daiktavardžiai, žymintys charakterio ypatybes (žr. § 39 tt.) ir 3) daiktavardžiai, žymintys pojūčius (žr. § 29). Retais atvejais šis prielinksnis pavartojamas ir su fizinės daiktų ypatybes žyminčiais daiktavardžiais (žr. § 35).

§ 7. Prielinksnio iš konstrukcijos išplėtimo galimybės. Kadangi prielinksnis iš vartojamas griežtai apibrėžtos leksinės sudėties konstrukcijose, tai ir tos konstrukcijos, t. y. prielinksnis iš su priklausomu daiktavardžiu, sudaro semantiškai labai glaudžius vienetus, pvz.: iš *džiaugsmo*, iš *baimės*, iš *pykčio*, iš *pagarbos*. Paprastai jos yra pakankamas kontekstas prielinksnio iš priežasties reikšmei identifikuoti³. Tokių konstrukcijų glaudumą rodo labai ribotos jų išplėtimo galimybės. Kaip matyti iš sukauptos medžiagos, dažniausiai prielinksnio iš konstrukcijos vartojamos neišplėtos, t. y. jų priklausomas daiktavardis eina be pažyminio.

1. Prielinksnio iš konstrukcijos daiktavardis gali būti išplėstas kiekybinės reikšmės žodžiu, pvz.: iš *didelio džiaugsmo*, iš *neišpasakyto skausmo*. Tokio pažyminio pasirinkimą lemia daiktavardžio leksinės reikšmės pobūdis: jo žymima emocinė būsena ar ypatybė gali būti įvairaus intensyvumo. Dažniausiai prielinksnio iš konstrukcijos esti išplėtos būdvardžiu *didelis* (a) arba jo sinonimais (b).

a) *Motina iš didelio susijaudinimo tuojau paprašė vidm.* VienR III 88. *Jis čia atvažiavo iš didelės pagarbos* (vert).

b) *Jurgutis... suriko tarsi iš nepakeliamo skausmo.* BorBM 134. *Kojos stingsta iš neišaiškinamos baimės ir nuovargio.* VencLR II 256. *Jei suklups, iš pikto apmaudo verki.* Myk-PutBV 41. *Širdis krūpčios iš graudaus susijaudinimo.* Avyž.

Kaip rodo pateiktieji pavyzdžiai, prielinksnio iš konstrukcija išplečiama žodžiais, reiškiančiais didelį intensyvumą. Tik labai retais atvejais minėtos konstrukcijos daiktavardis esti išplečiamas žodžiais, reiškiančiais mažą intensyvumą.

Bet visi drebėjo – vieni iš kruvino apmaudo, kiti iš silpnos bailės. BilR I 214. *Jis būtų ją įtaręs, kad ji tai daranti iš smulkaus pavyduliavimo.* Myk-PutAŠ 585.

2. Kadangi prielinksnio iš konstrukcijos daiktavardžiai dažniausiai yra išvestiniai – veiksmažodiniai ar būdvardiniai, tai jie retkarčiais gali būti išplėsti tomis pačiomis formomis, kaip ir pamatiniai žodžiai.

Ne, ji neatėjo šiaip sau – iš abejingumo man (plg. *abejingas kam*). LankKS

² Psichinė žmogaus veikla apima ir jutimą (empirinę), ir protinę (intelektualinę) veiklą (plg. Васильев 1981, 3 tt.).

³ Galima nurodyti vieno tipo kontekstą, kur prielinksnio iš konstrukcija, sudaryta su vidinės būsenas žyminčiais daiktavardžiais, nurodo ne priežastį, pvz.: *atsipeikėjo iš išgąščio*, *atsigavo iš baimės*, *atlyžo iš pykčio* ir pan. Šie junginiai žymi būsenos pasikeitimą, grįžimą į ankstesnę būseną.

138. *Tai buvo daroma aiškiai iš tuščios garbės troškimo* (vert). — *Štai tau devintinė! Nebėra sūrio! — iš apmaudo ant pačios atsidūsėjau*. ŽemR II 242. *Varvanosiai leipsta iš džiaugsmo dėl kiekvieno mažmožio*. MikelŽS 417. *Jis atvažiavo iš noro pamatyti tėvus*. Ktk.

3. Prielinksnio iš konstrukcijos daiktavardžiui (ir kartu juo žymimai priežastčiai) įvairių semantinių (paprastai modalinių) atspalvių gali teikti dalelytės.

Ratui dingus, lyg iš smalsumo žuvys kai kur iškišo galvas. SimonVK I 206. *Tik virpėjo pakinkliai ir lengvai svaigo galva. Turbūt iš džiaugsmo*. MikelŽS 346. *Skaudėti neskaudėjo; rėkiau tik iš baimės*. MašAMB 22.

Dalelytės tokioje pozicijoje gali eiti ir šalia kiekinio (laipsnio ar intensyvumo reikšmės) pažyminio.

Jurgutis nusigandęs pašoko ir, susiėmęs už galvos, suriko tarsi iš nepakeliamo skausmo. BorBM 134. *Pirma dantis sukandusi dejavo, bet dabar jau šaukia tiesiog iš nepakeliamų sopulių*. SimonAŠL 169.

4. Prielinksninės konstrukcijos daiktavardis gali būti išplėstas parodomuoju įvardžiu *tas*, rečiau — *toks*, kurie pabrėžia daiktavardžio (resp. priežasties) reikšmę ir gali jį sieti su ankstesniu kontekstu.

Pati taip savo krašto pasiilgo, kad iš to ilgesio apsirgo. BilR I 200. *Iš to apmaudo ėmė dvaro gaspadorių keikti*. JablRR I 652. *Motinėlė iš tos laimės, rodos, visiškai pagijo*. ŽemR II 194.

Kažin kas gali atsitikti iš tokio pasilpio. Skr (LKŽ IX 470).

Parodomieji įvardžiai tokioje pozicijoje gali eiti ir šalia kito (kiekinio) pažyminio.

Net ir lietuviškai prašneko iš to didžio įsiutimo. LzPK 176. *Atsigulė ant suolo, bet iš tos nepaprastos laimės su praskaidrėjusia širdimi ir galva, negalėjo užmigti*. BorBM 208.

5. Prielinksnio iš konstrukcijos daiktavardis gali būti išplėstas fraze, t. y. šaltiniu sakinio dėmeniu (prijungiamajame aiškinamajame sakinyje, plg. LKG III 806).

Baisiai skubėjo ir visas virpėjo iš baimės, kad tik laiku suspėtų ir kas nors neatsitiktų. BorBM 215. *Pinčukas net nuspjovė iš apmaudo, kad su ta kvaila boba prasidejo*. BorBM 176.

6. Prielinksnio iš konstrukcija negali būti išplėsta savybiniu įvardžiu *savo*, pvz., pasakymas *žmogus nusigyveno iš savo tinginystės* yra nenatūralus. Tačiau kiti priežasties prielinksniai tokiaime kontekste galimi, plg. *žmogus nusigyveno dėl savo tinginystės / per savo tinginystę*. Pagal subjektų sutapimo nežymėjimą savybiniu įvardžiu *savo* prielinksnis iš sudaro privatyvinę opoziciją su visais kitais priežasties prielinksniais kaip teigiamai žymėtas narys, plg. *paslydo iš neatsargumo ir per (savo) neatsargumą / dėl (savo) neatsargumo, kenčia už (savo) neatsargumą, išsimokė (savo) gabumų dėka*.

Taigi šis požymis įeina į prielinksninių konstrukcijų semantinę struktūrą (plg. Никитина 1976, 124). Tiksliai pavieniais atvejais (ne sistemiškai!) į prielinksnio iš konstrukciją gali įeiti ir įvardis *savo*, bet tik kaip semantiškai būtinas komponentas, pvz.: *Ne iš savo kaltybės aš kuprotas*. Ds (LKŽ V 159). (Eliminavus įvardį, sakinyš liktų neprasmingas.)

7. Kaip buvo nurodyta, prielinksnio iš vartosena priežasties reikšme yra griežtai reglamentuota priklausomojo daiktavardžio atžvilgiu (žr. § 6). Tačiau tarmėse šis prielinksnis pavartojamas ir nesavoje, netipiškoje aplinkoje.

a) Su abstrakčiais veiksmažodiniais daiktavardžiais, reiškiančiais išorinius veiksmus (jų opozicija – vidinės būsenos):

Strėnos gelia iš ėjimo. Šts. Iš apsigėrimo galvą skauda. BM 403. Juk iš didelio gėrimo galą gavo. Vvr.

Tokių konstrukcijų daiktavardis gali būti išplėstas kilmininku, žyminčiu: tiesioginį veiksmo objektą (*Iš vandens atsigėrimo mirė. Slnt*); subjektą (*Iš žąsų lesimo išnyko rugiai. Šts. Iš klumpio nugrauzimo kiuro kojos. Bdr*); instrumentą (*Iš akmenies davimo ir nuėjo avis koja nešina. Als*); vietą (*Iš upės braidžiojimo gavo kaulų džiovą. Šv*).

b) Su konkrečiais daiktavardžiais:

Aš esu sirgęs iš to vyno. An. Moteriškė numirė iš vaiko. Rod. Pavilninės kiaulės yr iš prasto pašaro. Žeml (LKŽ IX 696). Lėkštės iš bulbienės priskretę (jose buvo bulbienė). Ėr.

Literatūrinėje kalboje tokiais atvejais vartojamas prielinksnis nuo.

KONSTRUKCIJŲ VARTOJIMO APLINKA

§ 8. Kaip jau buvo konstatuota, prielinksnio iš vartosena priežasties reikšme yra leksiškai ribota priklausomojo daiktavardžio atžvilgiu: prielinksninės konstrukcijos sudaromos su daiktavardžiais, reiškiančiais emocijas, pojūčius ar charakterio ypatybes. Antra vertus, pačių prielinksninių konstrukcijų funkcionavimo aplinka taip pat semantiškai apibrėžta. Jos vartojamos su veiksmažodžiais (ar jų junginiais), būdvardžiais ar predikatyvais (vardažodiniuose sakiniuose, pvz.: *Aš ne audėja iš senumo. Ktk*), reiškiančiais žmogaus (ar kitos gyvos būtybės) požymius (veiksmus, būsenas, ypatybes). Tik tam tikros leksinės sudėties konstrukcijos (žr. § 31) vartojamos ir negyvų daiktų patiriamų būsenų priežasčiai žymėti, pvz.: *Iš kaitros pražuvo javai. Pc (LKŽ IV 160)*. Bet toks kontekstas kryžiuojasi su prielinksnio nuo vartojimo sitimi (žr. § 60). Prielinksnio iš konstrukcija vartojama kontekstuose, kur sugyvinami (personifikuojami) negyvi daiktai, pvz.: *Kojos jį pačios nešė per žalią nerimstančią iš linksmumo pievą. MikelKLL 333*.

§ 9. Prielinksnio iš konstrukcijos dažniausiai vartojamos su veiksmažodžiais. Juos galima skirti į dvi grupes pagal valingumo / nevalingumo požymį⁴.

1. Veiksmažodžiai, reiškiantys žmogaus (ar kitos gyvos būtybės) nevalingas būsenas (a) ar veiksmus (b).

a) *Vyresnysis brolis dreba iš baimės ir vis nesiliauja prašęs kvailį. BsRP 76. Jurgis net patamsėjo iš sielvarto. BaltPV I 11. Jo pati, kurią jis labai mylėjo, mirė iš gailėsčio. BalčHP109. Žirgas šuoliavo nieko nematydamas, paklaikęs*

⁴ Tam pačiam reikalui lingvistinėje literatūroje vartojami terminai „kontroliuojami / nekontroliuojami“ veiksmi. Ši opozicija skiriama nuo opozicijos „dinamiški / statiški“ veiksmi (plg. CTP 1982, 21).

iš skausmo ir baimės. ŠaltRD 97. Šuo, iš įkarščio pamiršęs spąstus, staiga paskui lapę. MašDP 98.

b) *Iš nesmagumo aš stuktėlėjau klumpe pastolį. BaltPV I 37. Kaušpėdas tik rankom skėstelėjo iš sumišimo. BaltR I 100. Juozapota, jį pamačiusi, išmetė iš išgąsčio ryšelį ir pasileido bėgti. BilR I 237. Skaudėti neskaudėjo, rėkiau tik iš baimės. MašAMB 22. Šiaurės elnias iš džiaugsmo pašoko aukštytyn. BalčAP 247. Rainoji truktėlėjusi iš džiaugsmo uodega, nešėsi pelę pakraštin. BaltPV II 74.*

Reikia pažymėti, kad nevalingo veiksmo veiksmazodžius išskyrėme sąlygiškai, turime galvoje jų kontekstines reikšmes.

2. Veiksmazodžiai, reiškiantys valingus veiksmus (a) ar būsenas (b).

a) *Iš piktumo keršyti ėmiau. SruogR IV 474. Julė jį šnipinėš iš pavydo. Myk-PutAŠ 415. Jam rodėsi, kad šuva taip kalba iš pavydo. BalčAP 311. Kad šmeižė iš apmaudo priešų minia man brangųjį vardą gandais nekaltai. MairR I 139. Bobos iš apmaudo puse kainos pardavinėjo savo prekę, nes atbodo ant lietaus bestyroti. ŽemR I 202. Jis būtų ją įtaręs, kad ji tai daranti iš smulkaus pavyduliavimo. Myk-PutAŠ 585.*

b) *Kunigaikštis Vytautas sėdėjo puotoje tik iš mandagumo. VienR IV 338 Iš mandrumo galva net kreta. Gs (LKŽ VI 553). Iš baimės saugos vėlai vaikščioti. Ktk.*

§ 10. Nurodytieji veiksmazodžių semantiniai valingumo / nevalingumo požymiai prielinksnio iš konstrukcijai turi diferencinės reikšmės. Ši konstrukcija junginiuose su nevalingus veiksmus ar būsenas žyminčiais veiksmazodžiais turi situacinės⁵, arba konkrečios, priežasties reikšmę, o su valingus – nesituacinės, arba apibendrintos, priežasties reikšmę. Reikia pažymėti, kad ši opozicija nėra stipri.

Situacinės priežasties reikšmės konstrukcijos esti sudarytos su laikinus, epizodinius požymius – emocijas bei pojūčius – žyminčiais daiktavardžiais, o nesituacinės – su pastovias ypatybes ar ilgesnės trukmės būsenas žyminčiais daiktavardžiais.

SITUACINĖ PRIEŽASTIS

§ 11. Situacinę priežastį žymi prielinksnio iš konstrukcijos, sudarytos su emocijas ar pojūčius reiškiančiais daiktavardžiais, ir pavartotos su būsenų ar nevalingų veiksmų veiksmazodžiais, pvz.: *dreba iš baimės, skėstelėjo rankomis iš nustebimo*. Tokiais junginiais reiškiamą paprastai emocijos ar pojūčiai ir jų pasireiškimo formos (būdai).

Konstrukcijos su emociniais daiktavardžiais

§ 12. Veiksmazodžius, vartojamus su prielinksnio iš ir emocinių daiktavardžių konstrukcijomis, galima skirti į kelias grupes, rodančias įvairias emocijų pasireiškimo formas.

⁵ Dėl termino plg. Засорина 1961, 78.

§ 13. Psichologijoje pažymėta, jog ryškiausios emocijų apraiškos yra verksmas ir juokas⁶. Nurodytas emocijų apraiškas žymintys veiksmažodžiai *verkti* ir *juoktis* turi nemažą būrį sinonimų.

Veiksmažodžio *verkti* sinonimai yra šie: *virkauti*, *verkšlenti*, *raudoti*, *rudulti*, *ašaroti*, *žliumbti*, *rėkti*, *kriokti*, *zurnyti*, *knėkšti*, *knerkti*, *cirpti* (SŽ 244–245). Prie šios eilės dar galima pridurti veiksmažodžius *klykti*, *bliauti*, *šniurkšėti*, taip pat daiktavardžio *ašara* junginius: *ašaras lieti* (*berti*, *žvilginti*); *ašaros liejas*, *krinta*, *byra*, *rieda*, *ritasi*, *bėga*, *varva*, *teka*, *plūsta*, *bliaukia*; *ašaromis plūsti*, *apsipilti*, *apsilieti*.

Veiksmažodžio *verkti* pagrindinė reikšmė apibūdinama taip: „ašaras lieti dėl skausmo, nelaimės ir pan.“ (DLKŽ₁ 928). Tačiau šis veiksmažodis bei jo sinonimai vartojami ne tik su neigiamas (a), bet ir su teigiamas (b) emocijas žyminčių daiktavardžių konstrukcijomis su prielinksniu *iš* (verksmu žmogus išreiškia kuo įvairiausias emocijas):

a) *Verkė iš pykčio, baimės ir nuoskaudos*. Avyž. *Jei suklupsi, iš piko apmaudo verki...* Myk-Put BV 41. *Gražulis beveik verkdamo iš nusiminimo, kad net naktį negali rasti ramybės*. VencLR II 212. *Nei raudok, nei giedok iš sarmatos*. Slm. *Iš tos gailėstėlės in (ant) kelelių puoliau, ašarėles liejau*. Dbk (LKŽ III 24). *Mažajam Vladukui nuriedėjo ašara iš šalčio ar iš išgąsčio, kad jisai basas*. ŽemR I 290.

b) *Aš iš to džiaugsmo net verkti pradėjau*. ŽemR II 175. *Kažkas iš laimės tyliai verkia*. Myk-Put. *Net apsiašarojo vaikas iš džiaugsmo, atradęs peiliuką*. Kp (LKŽ I 212). [Pauga] *Jei moterų nebūtų, bliaut pradėčiau iš džiaugsmo*. SruogR III 75. *Juk jai teka ašaros ir iš liūdesio, ir iš džiaugsmo*. Simon OBT 356.

Veiksmažodis *verkti* galimas ir su konkrečiais daiktavardžiais, tačiau pastarieji eina ne su prielinksniu *iš*, o su *dėl*.

Gailiai verkė mergužėlė dėl molinio puodo (d).

Tokioje aplinkoje minėtas veiksmažodis turi kiek kitokią reikšmę, kurią galima interpretuoti taip: „lieti ašaras iš gailės dėl ko nors“. Šia reikšme veiksmažodis *verkti* įeina į kitą semantinę paradigmą, kurios dominantė *gailėti*. Pastarasis veiksmažodis reikalauja kilmininko (pvz., *gaili žmonių*). Todėl ir veiksmažodis *verkti* analogiška reikšme gali eiti su kilmininku (be prielinksnio *dėl*), pvz.: *Motinėlė verkė sūnelio visą amžėlį*. Ir mūsų anksčiau minėto sakinio prielinksnio *dėl* konstrukciją galima pakeisti vienu kilmininku, plg.: *verkė dėl puodo* ir *verkė puodo*.

Antra vertus, su veiksmažodžiu *verkti* vartojama ir kitokios leksinės sudėties prielinksnio *dėl* konstrukcija – su abstrakčios reikšmės daiktavardžiais, žyminčiais subjekto iš šalies patirtus dalykus (o ne jo paties vidines būsenas), pvz.: *verkė dėl nelaimės, nesėkmės, nuoskaudos, skriaudos*. Šiame kontekste realizuota pagrindinė minėto veiksmažodžio reikšmė. Todėl pakeisti prielinksnio *dėl* konstrukcijos vienu kilmininku negalima: pakeitus būtų realizuota kita veiksmažodžio reikš-

⁶ Žr. Teplovas 1950, 66.

mė ir junginys liktų neprasmingas, plg. *verkė nelaimės* „gailėjo nelaimės“. Tačiau kai kurių prielinksnio dėl konstrukcijų su abstrakčiais daiktavardžiais galima sinonimika su prielinksnio iš konstrukcija, pvz.: *verkė dėl nuoskaudos* ir *iš nuoskaudos*, *verkė dėl skriaudos* / *iš skriaudos*.

Veiksmažodžio *juoktis* sinonimai yra šie: *kvatoti*, *kvakėti*, *kikenti*, *krizenti*, *rizenti*, *prunkšti* (SŽ 106), taip pat *šypsotis*. Veiksmažodžio *juoktis* pirmoji reikšmė nusakoma taip: „tam tikrais trūkčiojančiais garsais bei veido judesiais rodyti linksmumą, džiaugsmą ir pan.“ (DLKŽ₁ 270).

Šie veiksmažodžiai su emociniais daiktavardžiais ir prielinksniu iš vartojami žymiai rečiau negu veiksmažodžio *verkti* sinonimų eilė, pvz.: *juokiasi iš laimės*, *kikėna iš džiaugsmo*, *kvatojas iš apmaudo*.

Apsilupinėjusi berniuko noselė iš džiaugsmo juokėsi. MikelŽS 366. [Vytautas] *iš malonumo šypsojos*. VienR IV 56. *Marcelė prapliupo iš džiaugsmo juoktis*. BorBM 41.

Daug dažnesni šių veiksmažodžių junginiai su konkrečios reikšmės daiktavardžiais ir prielinksniu iš. Tokios leksinės sudėties prielinksninė konstrukcija turi veiksmo šaltinio (objektinę) reikšmę, o patys veiksmažodžiai reiškia „tyčiotis“.

Karčiai nusijuokiau iš jo patarimo. BorSPI 114. *Iš tavo darbo visi šunys juokias*. Ds. *Nesijuok iš seno – pats būsi toks*. Ktk. *Iš tokios jo kalbos Petras galėjo smagiai pakrizenti*. Pžrl (LKŽ VI 663). *Gali būti, kad kai kurie miesčionys ir pakikens iš panašių karikatūrų*. LKŽ VI 767.

Šaltinio reikšmę gali turėti ir prielinksninė konstrukcija, sudaryta iš emocinio daiktavardžio su pažyminiu, pvz.: *juokias iš savo nelaimės*, *krizena iš kito nesėkmių*.

Veiksmažodis *juoktis* reikšmė „tyčiotis“ tarmėse pavartojamas ir su įnagininku, kuris yra sinonimiškas prielinksnio iš konstrukcijai.

Visi manim juokiasi – sako, kad aš ir lapo bijąs. Jabl. *Tu juo nesijuok*. Jabl. *Nakties darbu diena juokias*. Jabl.

Tokios vartosenos pavyzdžių randame ir senuosiuose raštuose, pvz.: *Visi, kurie regia mane, juokiasi manimi*. BBPs 22, 8.

Veiksmažodžiai, reiškiantys fizinės būsenas

§ 14. Dauguma šios grupės veiksmažodžių žymi neigiamas būsenas ir eina su prielinksnio iš konstrukcijomis, sudarytomis taip pat su neigiamas emocijas reiškiančiais daiktavardžiais. Minėti junginiai pagal būsenos subjekto pobūdį skiriami į dvi grupes.

1. Vieną grupę sudaro junginiai veiksmažodžių, žyminčių žmogaus ar kitos gyvos būtybės (viso organizmo) būsenas. Būsenų subjektas reiškiamas atitinkamų daiktavardžių ar įvardžių vardininku, retai – galininku (*Sutraukė ją iš sielvarto*. Ktk).

Netrukus vienas po kito iš sielvarto išmirė abu tėvai. VienIMA 280. *Jo pati, kurią jis labai mylėjo, mirė iš gailėsčio*. BalčHP 109. *Patį taip savo krašto pasiilgo, kad iš to ilgesio apsirgo*. BilR I 200. *Iš didelio susikrimitimo ligon puolė*. Lš (LKŽ VI 600). *Tas brolis tuojau šalia jos iš gailėsčio apalpo*. BsRP 269. *Jūs norit, kad aš priepuolį gaučiau iš susinervinimo?* Čiurl (LKŽ VIII

692). Užsikertu, uždusęs iš susijaudinimo. Avyž. Aš net ėmiau drebėti iš baimės. PaukštAK 59. Zenonas, virpėdamas iš įniršio, išdaužė pro dantis. PetkAA 362. Katrė net nutirpo iš pasibaisėjimo. Myk-PutS I 146. Aš iš baimės sustirau vietoje. MarŽŠG 10. Bet štai beveik užšalo ji iš pavydo. Simon AŠL 203.

Rečiau nurodytos semantinės grupės veiksmažodžiai vartojami su teigiamos reikšmės prielinksnio iš konstrukcijomis.

Motinėlė iš tos laimės, rodos, visiškai pagijo. ŽemR II 194. Zenonui atvešiu tokį koralą, ta jo farmacininkė ištirps iš laimės. SirGAJ 163. Dabar jis pamislijo, kad ji iš to džiaugsmo apmirė. BsP IV 72. Varvanosiai leipsta iš džiaugsmo. MikelŽS 417. Seni ir jauni vos iš juoko nesprogdavo. KrėvRg 87–88.

Veiksmažodžiai, reiškiantys psichologines būsenas

§ 15. Prielinksnio iš konstrukcija vartojama su veiksmažodžiais (ar jų junginiais), žyminčiais psichologines būsenas, pvz.: *suglumi, pamišti, pakvaišti, apstulbti, nustebti, nustėrti, netekti žado (nuovokos, atminties), užmiršti, nesuprasti* ir kt.

Aš kone apstulbau iš nuostabos (vert). Visi net nustėro iš apmaudo ir pasipiktinimo. Myk-PutS I 59. Rapolas tiesiog sukvailo iš laimės. Vaižg RR I 113. Lapės Letena pakvaišusi iš įtūžio žengė prie Ljoko (vert). Užtat jos akys džiūgautų, dėkotų, kvatotųsi, paklaikusios iš laimės. Avyž(P 1978 I 65). Iš bėdų net apglumo. Svn (LKŽ III 439). Išgirdusi tuos žodžius, ji ko nepasiuto iš piktumo. Balč. Jurgutis iš to siaubo, sielvarto ir susigraužimo visiškai neteko žado ir negalėjo žodžio ištarti. BorBM 118. Iš to pasididžiavimo užmiršo net visds skriaudas, kurias naujas vaitas spėjo Sūduoniams padaryti. BorSVB 11. Suprato Elzė tą piktos valios priekaištą, daromą moters, nustojusios iš apmaudo sveiko galvojimo, ir tylėjo. PetkAA 430. Jis buvo apakęs iš džiaugsmo ir nematė grubios ir šurkščios kasdienybės. BorSPI 145. Iš nevilties ir nusiminimo ji pati nebesumetė, ką kalbanti... PaukštAK 368.

Čia galima priskirti ir vartojimo atvejus su sintaksiniais frazeologizmais kaip *neturėti kur dėtis, nerasti sau vietos ir pan.*, reiškiančiais aktyvią nerimo būseną.

Dabar jis iš gėdos neturi akių kur kišti. Jrb. Iš neramumo neturiu kur dėtis. Ktk.

Veiksmažodžiai, reiškiantys veido spalvos pasikeitimus

§ 16. Prielinksnio iš konstrukcijos, sudarytos su stiprias emocijas reiškiančiais daiktavardžiais (pvz., *pyktis, išgastis, susijaudinimas, gėda*), dažnai vartojamos su veiksmažodžiais, žyminčiais žmogaus veido spalvos pasikeitimą, pvz.: *pabalti, parausti, pamėlynuoti, patamsėti*, taip pat *kaisti, degti* ir kt. Nurodytų veiksmažodžių būsenos subjektas esti reiškiamas:

a) veidą ar jo dalis žyminčiais daiktavardžiais:

veidas: *Bąla iš pykčio veidai.* Kp(LKŽ I 500). *Taip dabar mąstau sau, ir vien atsiminus, veidas kaista iš gėdos.* BilR I 62. *Iš didelio susijaudinimo kaito jos veideliai.*

skruostai: *Taip pasidarė nesmagu, jog net skruostai užkaito iš gėdos.* Gud-Guz.

kakta: *Jo kakta iš susijaudinimo aprasojo.* VencGD 508.

smilkiniai: *Srovelė šilimos į širdį dūrė, iš džiaugsmo degė mano smilkinys.* TilvRn 163.

Plg. dar:

akys: *Jam net akys pažaliavo iš to piktumo.* Rm(LKŽ₁ I 68).

ausys: *Net ausys nuraudonavo iš sarmatos.* Ktk.

plaukai: *Iš gėdos mūsų plaukas pabalo.* KrėvP 192;

b) asmenis žyminčiais daiktavardžiais (ar asmeniniais įvardžiais) (tokioje aplinkoje minėtieji žodžiai esti pavartoti metonimiškai – visuma vietoj dalies):

Tada tas žmogžudys pabalo iš piktumo kaip drobė. LT IV 153. *Iš išgąsčio net visas perbalo.* Prng (LKŽ I 500). *Vaikinukas pablyško iš baimės* (vert). *Skardis net pamėlęs iš įtūžio.* Avyž. *Jis net pajuodavęs iš pykčio rėkia.* Šk (LKŽ IV 412). *Pažaliavęs iš apmaudo vaitas Radušis nutraukė pasieniūnio piršlio karališkojo dvaro tijūno Butrimo kalbą ir vartus parodė.* BorSVB 17. *O kai tik pamato tai saulelė motulė, kaip skaisti mergelė paraudonavus iš didžios gėdėlės.* KrėvP 10. – *Laukan!* – *riktelėjo iš piktumo paraudęs daktaras.* BorSPI 75. *Ir ne į vandenį aš vėl imu grimzti, degdamas iš gėdos.* BubnBV 192.

Aptartos leksinės sudėties junginiams su prielinksniu iš yra sinonimiškų junginių su prielinksniu nuo, pvz.: *pabalo iš baimės* / *nuo baimės*, *paraudo iš sarmatos* / *nuo sarmatos*, *pajuodo iš pykčio* / *nuo pykčio*.

Veiksmažodžiai, žymintys akių išraišką

§ 17. Prielinksnio iš konstrukcija vartojama su veiksmažodžiais, žyminčiais akių (ar veido) išraišką, kuri yra išorinis emocijų atspindys, pvz.: *akys žiba iš džiaugsmo*, *akys žybtelėjo iš pykčio*. Vieni šių veiksmažodžių yra neapibrėžtos (žibėti, spindėti, švytėti, šviesti, spinduliuoti, žaižaruoti, blizgėti, žerėti, liepsnoti, degti), kiti – apibrėžtos trukmės (žybtelėti, blykstelėti, sublizgėti, sužibti, užsidegti, suliepsnoti, nušvisiti). Nurodytieji veiksmažodžiai, pavartoti su prielinksnio iš konstrukcija, esti siejami su daiktavardžiu *akys*, rečiau *veidas* ar asmenį žyminčiu žodžiu.

Jam net akys spindėjo iš džiaugsmo. Myk-PutS I 76. *Agnieškos akys blykstelėjo iš džiaugsmo.* LzP. *Ji visa švytėjo iš laimės.*

Tačiau aptariamoms leksinės sudėties junginiais su prielinksniu iš yra reti. Jie yra sinonimiški dažnesniems junginiams su įnagininku, plg. *akys spindėjo iš džiaugsmo* / *džiaugsmu*. Priežasties įnagininko pagrindinis semantinis požymis yra priežasties vienalaikiškumas su pasekme, arba priežasties nediskretiškumas. Pagal šį požymį priežasties įnagininkas sudaro opoziciją su kitomis priežasties konstrukcijomis.

§ 18. Priežasties įnagininkas, kaip ir prielinksnio iš konstrukcija, esti vartojamas su būsenų veiksmažodžiais, siejamais su daiktavardžiais:

akys: *Bet berno akys staiga žybtelėjo pykčiu.* Myk-Put AŠ 318. *Juodos akys spindėjo piktumu.* ŽemR I 86. *Jo juodos kaip anglys akys degė narsumu*

ir su pasididžiavimu veizėjo aplinkui. BilR I 48. Po žilais Syfino antakiais akys degė nerimu ir nekantrumu. BaltRn 115. Ramūnas mato, kaip Sigito akys užsidega smalsumu. BubnBV 208. Jos buvo žymiai raiškesnės... arba vėl žaižaruojančios pykčiu. BaltrL 115–116. Josios akys sublizgo gražiausia giedra. Db (LKŽ I 745).

žvilgsnis: Ji tik žvelgė į Chuką neapykanta degančiu žvilgsniu ir bauginosi, kad nė to jis nepastebėtų (tsp).

veidas: Mergaitės veidas švietė laime ir džiaugsmu (tsp). Spindėjo nerimu, kančia veidai jų, išrašyti bado (trš).

asmuo: Ji spindėjo džiaugsmu ir laime. Myk-PutAŠ 573. Jis degė kerštu ir rodė jiems kelią arčiau prie Dubysos. VienR IV 109. Pagyvenęs dvasininkas liepsnojo pykčiu (vert). Rimai tai matė, degė gėda ir nesitvėrė pykčiu. VaižgRR I 17.

§ 19. Priežasties įnagininkas vartojamas ne tik su akių išraišką (žr. § 17), bet ir su kitokius emocijų pasireiškimus žyminčiais veiksmažodžiais, pvz.: *širdis plaka džiaugsmu*. Priežasties įnagininkas, kaip ir prielinksnio iš konstrukcija, vartojamas su fizinės būsenas žyminčiais veiksmažodžiais, siejamais su daiktavardžiais:

širdis: Jo jauna širdis plakė džiaugsmu ir rimtimi. CvR₁ I 21. Širdis plazdėjo džiaugsmu ir baime. SluckDMN 283. Aras jautė, kad galybė auga jo krūtinėje, kad širdis verda narsumu. KrėvP 248. Motinėlei augintojėlei plyšta širdis skausmu. ŽemR I 105. O kai jau pasakė, kad keliausime, tai taip ir sugilo širdis skaudžiu rūpesčiu. SimonNTP 94. Širdis dreba apmaudu. ŽemR I 50.

krūtinė: Kerštu sudrebėjo maža krūtinėlė. SimonR I 368. Krūtinė kilsavo skausmu ir giliais dūsavimais. ŽemR I 107.

veidas: Jo širdy jau ėmė ginti skaudus įtarimas, o veidas rūstumu brinkti. KrėvP 188. Jauni veidai džiaugsmu sprogo. KrėvP 168.

burna: Burna iškrypo žiauriu įtūžimu. Myk-PutR VI 121.

kakta: Skausmu ir apmaudu jos kakta nuraudo... ŽemR I 127.

lūpos: Seniui pykčiu drebėjo lūpos, sūnus pasityčiodamas šaipės. VaižgP₂ I 273.

asmuo: Piemenys tirpo baime. VaižgRR I 431. Monika ūmai užsidegė užuojauta, patvino ašaromis, išsiliejo juoku. CvŽM 89.

Emocinių daiktavardžių priežasties įnagininkas yra sinonimiškas prielinksnio iš konstrukcijai, plg.: *akys žiba pykčiu* | *iš pykčio*, *veidas švietė laime* | *iš laimės*, *širdis plaka džiaugsmu* | *iš džiaugsmo*, *kakta nuraudo skausmu* | *iš skausmo*, *lūpos drebėjo pykčiu* | *iš pykčio*.

Priežasties įnagininkas, kaip ir prielinksnio iš konstrukcijos (plg. § 7), gali būti išplėstas žodžiais, turinčiais (ar kontekste įgyjančiais) intensyvumo ar laipsnio reikšmę.

Jos giedrios akys nušvito begaliniu džiaugsmu. BorSPI 150. Jo akys strazdanotame veide žėrėjo nesuvaldomu džiaugsmu. VencIGD 282. Mane nustebino jos išmintis ir, sakyčiau, nežemišku džiaugsmu spinduliuojančios akys. SajND 203. Irkos akys sužibo neapsakoma laime. ŠRagIT 262. Burna iškrypo žiauriu įtūžimu. Myk-PutR VI 121. Jo akys, jausmo pilnos, švietė džiaugsmu neapsakomu. BilR I 187.

Tokius įnagininkus galima būtų pakeisti prielinksnio iš konstrukcija. Tačiau substitucija negalima, jei įnagininko išplėtėjas yra ne kiekybinės, o individualizuojamosios reikšmės.

Dabar jo akys sublizgėjo keistu rūstumu. GrušK 42. Išraudonijo, akys nauju pykčiu blikstelėjo. PaukštK 119. Juodos jo akys žibėjo sąžinės ramumu... ŽemR I 44. Veidas jo taip ir degė piktu džiaugsmu. BaltPV I 120.

Kai kurie junginiai su įnagininku yra patvarūs, semantiškai neskaidomi, pvz.: *širdis verda narsumu, širdis plakė rimtimi, užsidegė širdis piktumu, akys dega narsumu, veidas brinksta rūstumu*. Pakeitus nurodytus įnagininkus prielinksnio iš konstrukcijomis, pasakymai pasidarytų dirbtinoki, plg. *širdis verda iš narsumo*.

§ 20. Sinonimiškų junginių su prielinksnio iš konstrukcija (a) ir su įnagininku (b) sudaro veiksmažodis *ne(si)tverti*:

a) *Dar kartą nurengia, atardo, o mergina netveria iš džiaugsmo. CvR VI 46. Pamatęs nulipantį Brisius nesitverdavo iš džiaugsmo, šokinėdavo inkšdamas aplinkui. BilR I 206. Sūnaitis nesitveria iš linksmybės, o motina verkia ir rūpinasi dėl pramuštalvio. SimonR I 122. Robertas Suopis nesitvėrė iš laimės. Avyž (P 1978 2 58).*

b) *Žibutės taip juokingai kybojo erelio naguose, jog mergina nesitvėrė džiaugsmu. SluckGMN 361–362. Katrė apmaudu niekur nesitvėrė. ŽemR I 95. – Spjaut man į direktorių! – netverdama piktumu, išpyškino Malvina ir staiga susigriebusi nutilo. BaltR I 102. Negaliu gėdomis tvertis. Slnt (LKŽ III 194). Keliaujant namo, Ida nesitvėrė džiaugsmais. SimonNTP 150. Ji valgo ir niekaip negali tvertis juokais – taip jai linksma. SimonNTP 22. – O ir Katrė, matyti, atkakli būdavo, rėks, rėks, piktumu nesitverdama, bet nesibars. ŽemR I 84.*

Analogiškų junginių sudaroma ir su veiksmažodžiais *nesiliauti, nenurimti*.

Broliai taip pat apmaudais nesiliovė, nesulaukdami galo, negaudami naudos. ŽemR I 285. Mudu su Tavadore juokais nesiliauname. ŽemR I 22. Pasidairęs Petras po vidų, apmaudu nenurimdamas, ėmė iš tiesų ant pačios bartis. ŽemR I 191.

Tačiau su sustabarėjusiu junginiu *ne(si)tverti savo kailyje* tevartojamas prielinksnis iš.

Pačiupau visą kepalą ir iš džiaugsmo nesitverdamas savo kailyje sušukau... MikelŽS 429.

Veiksmažodžiai, reiškiantys garsus

§ 21. Situacinės priežasties reikšmę turi prielinksnio iš konstrukcijos ir su garsus žyminčiais veiksmažodžiais, pvz.: *sušuko iš džiaugsmo, spiegia iš pykčio*. Tokius veiksmažodžius galima priešinti pagal trukmės apibrėžtumą / neapibrėžtumą. Vieni jų apibrėžtos (*surikti, sušukti, sučypti, riktelėti, šuktelėti, aiktelėti*), kiti neapibrėžtos trukmės (*rėkti, šaukti, cypti, spiegti; dejuoti, vaitoti, aimanuoti; urgzt, loti, mykti* (apie gyvulius)).

Šie veiksmažodžiai vartojami paprastai su prielinksnio iš konstrukcijomis, kurių daiktavardis žymi stiprias ir staigias emocijas.

a) *Ji buvo pasiruošusi kiekvieną akimirką ir šūktelėti iš džiaugsmo.* MikelŽS 26. *Vaikai net sužvigo iš džiaugsmo.* BaltPV II 68. *Evikė iš išgąsčio baisiai sukliko.* SimonOBT 48. *Mergina aiktėlėjo iš netikėtumo.* BorSPI 150. *Jis vos nešūktelėjo iš nustebimo.* GrušRŠ 105. *Sucypė Rauskys – ir iš gėdos, ir iš skausmo, ir iš baimės.* SimonAŠL 104.

b) *Skaudėti neskaudėjo, rėkia tik iš baimės.* MašAMB 22. *Jurgiukas šoko prie jo spiegdamas iš džiaugsmo.* MikelŽS 430. *Šuva inkšdavo iš nuogandžio.* MškŽG 12.

Su aptartos semantinės grupės veiksmožodžiais (ypač su *dejuoti* bei jo sinonimais *aimanuoti, aikčioti, ajajuoti, vaitoti* / *vaivoti*) dažnai vartojama konstrukcija iš *skausmo, iš sopulių*.

Raitosi ji ir vaitoja iš neapsakomų skausmų. SimonAŠL 169. *Pirma dantis sukandusi dejavo, bet dabar jau šaukia tiesiog iš nepakeliamų sopulių.* SimonAŠL 169.

Daiktavardžiai *skausmas, sopuliai* priklauso kitai semantinei grupei, plačiau apie jų vartoseną žr. § 27.

Veiksmažodžiai, reiškiantys judesius

§ 22. Emocijos gali būti reiškiamos įvairiais judesiais. Prielinksnio iš konstrukcija su judesių veiksmožodžiais turi situacinės priežasties reikšmę.

Pamačiusi mane, mergaitė iš nustebimo stabtelėjo vidury tako. MarŽŠG 156. *Kukis susirietė iš baimės, susikūprino ir pasitraukė tolėliau.* KrėvRg 262. *Sutemus jau buvau pasirengęs ir mindžiukavau iš nekantrumo pašūrėje.* MikelŽS 451. *Tėvas buvo bepašokstąs iš piktumo, o paskui tiktai numojo ranka.* BaltPV II 10. *Motina, išgirdusi tokį planą, iš nusiminimo net rankas užlaužė.* MykPutAŠ 482. *Juožapota, jį pamačiusi, išmetė iš išgąsčio ryšelį ir pasileido bėgti.* BilR I 237. *Man šilta darosi, o plunksna iš susijaudinimo krinta iš rankų.* CvR₁ III 10. *Kirtikienė iš to išgąsčio ir skubotumo atsimušė kakta į durų staktą.* BorSPI 160. *Visimanta iš apmaudo kramtė sau ūsus ir barzdą.* VienR IV 119. *Gyvulėlis iš smagumo net užsimerkdavo.* MašMŽ 48.

Konstrukcijos su pojūčius reiškiančiais daiktavardžiais

§ 23. Prielinksnis iš priežasties konstrukcijas sudaro ir su pojūčius žyminčiais daiktavardžiais, pvz.: *iš skausmo, iš nuovargio, iš alkio, iš troškulio, iš šalčio*. Su prielinksniu iš eina daiktavardžiai, reiškiantys skausmo (*skausmas, soper*), organinius (*alkis, troškuly*), skonio (*saldumas, kartumas*) ir temperatūros (*šaltis, šiluma*) pojūčius.

§ 24. Konstrukcijos su pojūčius reiškiančiais daiktavardžiais vartojamos ir asmenų, ir kitų gyvų būtybių patiriamų pasekmių priežasčiai žymėti, pvz.: *Vyras atsidūsta, pasitempia visu kūnu, sudejuoja ir iš skausmo užmerkia akis.* Bubn BV 222. *Net paukščiai snūduriavo tankmėje, iš nuovargio pražioję geltonus snapus (vert).*

O konstrukcijos, sudarytos su temperatūros pojūčius bei reiškinius žyminčiais daiktavardžiais, vartojamos ne tik gyvų, bet ir negyvų daiktų patiriamų pasekmių priežasčiai nurodyti, pvz.: *Mergaitė, per griovį bešokdama, įkrito, sušlapo, iš šalčio dreba*. TarasP 29. *Plytos ir krosnys žioruoja iš karščio lyg ugninga garinė* (vert).

§ 25. Prielinksnio iš konstrukcijos su pojūčius žyminčiais daiktavardžiais, kaip ir su emociniais, vartojamos ir su būsenas, ir su veiksmus (rečiau) reiškiančiais veiksmažodžiais (ar jų junginiais), pvz.: *pabalo iš skausmo, kandžioja pirštus iš skausmo*.

§ 26. Dauguma pojūčius reiškiančių daiktavardžių, skirtingai nuo emocinių, priežasčiai žymėti vartojami ir su prielinksniu iš, ir su prielinksniu nuo, pvz.: *iš skausmo / nuo skausmo, iš nuovargio / nuo nuovargio, iš bado / nuo bado, iš šalčio / nuo šalčio* ir kt. Vienuose kontekstuose šias konstrukcijas galima pakeisti vieną kita (*apalpo iš skausmo / nuo skausmo, mirė iš bado / nuo bado, dreba iš šalčio / nuo šalčio*), kituose tevertojama konstrukcija su prielinksniu iš (*valgė žieves iš bado, pasidavė į nelaisvę iš nuovargio*).

Skausmo pojūčius žymintys daiktavardžiai

§ 27. Prielinksnio iš konstrukcijos su skausmo pojūčius žyminčiais daiktavardžiais (*skausmas, sopulys, sopė, skaudėjimas, sopėjimas, kančia, kentėjimas*) junginiuose su įvairias būsenas žyminčiais veiksmažodžiais yra sinonimiškos konstrukcijoms su prielinksniu nuo.

Iš skausmo jis neteko sąmonės (vert). *Iš skausmo net apalpo*. Dkš(LKŽ I 89). *Žirgas šuoliavo nieko nematydamas, paklaikęs iš skausmo ir baimės*. ŠaltRD 97. *Viena birzgėlė tep įkando, kad vos nenumiriau iš skausmo*. Gž(LKŽ I 848). *Kožnas, kuriam tikrai įkirto, numirti turėjo iš didžiųjų sopulių*. J.

Artojas nuo didelės sopės apalpo. BsP II 283. *Jis nuo skausmo buvo nukeipęs*. Varn. *Vokietis mušė botagu nuo skausmo besiraitantį ligonį*. SimonAŠL 30. *Pabalęs kareivio veidas susiraukė kaip nuo skausmo*. LzP.

Tačiau junginiuose su aktyvaus veiksmo reikšmės veiksmažodžiais vartojama paprastai tik prielinksnio iš konstrukcija.

Arklys iš skausmo metėsi į šoną, partrenkdamas kelis pėstininkus. ŠaltRD 97. *Jis atlošė galvą iš skausmo ir užgiedojo, springdamas dūmais*. ŠaltRD 114. *Iš skausmo ir įnirtimo jis beveik griežė dantimis*. VencLR II 454. *Pirma, dantis sukandusi, dejavo, bet dabar jau šaukia tiesiog iš nepakeliamų sopulių*. SimonAŠL 169. *Kaip šoksiu aš bliudamas iš skaudėjimo*. PietRR 294. *Iš peršulių jis nežmonišku balsu šaukdavo*. BsV 133. *Jie sukramtė savo liežuvius iš peršulių*. LKŽ IX 856.

Daiktavardis *skausmas* (bei kiti) perkeltine „sielvarto“ reikšme taip pat dažniau sakomi su prielinksniu iš (šiuo atveju jie įeina į emocinių daiktavardžių grupę).

Akys aptemo nuo ašarėlių, plyšta širdis iš skausmo. Myk-PutR I 90. *Žmonės manė, kad pamišo jisai iš didžio skausmo*. KrėvP 103. *Iš kančių pradėjo gerti*. Ktk.

§ 28. Labai dažna prielinksnio iš konstrukcija su daiktavardžiu *nuovargis*.

Monika beveik snaudė iš nuovargio. CvR₁ V 76. Tylus kliedėjo iš nuovargio ir pastangų pabusti. KatMAR 396. Kazytė tylėjo iš nuovargio. BaltPV II 287. Laurušas vos laikėsi ant kojų iš nuovargio. SirGAJ 244. Likusieji, griūdami iš nuovargio, į Ragainę sugrižo. TarasP 83. Iš nuovargio keliai sulinko Oriolo pusynų snieguos. SNrR I 357. Trudei rankos drebėjo iš nuovargio. SimonP 252.

Su nurodytu daiktavardžiu galimas ir prielinksnis *nuo*.

Veikiausiai nuo nuovargio Žilys apsilpęs ima alpti. PetkAA 467. Nuo didelio nuovargio, nuo karšto oro ir nuo stiklo degtinės, išgertos laive, mane suėmė miegas. BalčGK 15. Reinhaltui kūną ėmė mausti nuo baisaus nuovargio (vert).

Prielinksnio *nuo* konstrukciją visada galima pakeisti dažnesne prielinksnio *iš* konstrukcija. Konstrukcijos *nuo nuovargio*, matyt, vengiama dėl kartojimosi dviejų vienodų skiemenų.

Organinius pojūčius reiškiantys daiktavardžiai

§ 29. Prielinksnis *iš* sudaro priežasties konstrukcijas su daiktavardžiais, reiškiančiais organinius pojūčius, kylančius iš maitinimosi poreikio (*alkis, badas, išalkimas, išbadėjimas, badavimas, troškulys, ištroškimas*) arba jo patenkinimo (*sotumas, persisotinimas, persivalgymas, persigėrimas, persiėdimas*). Tokios konstrukcijos junginiuose su būsenų veiksmoždžiais esti paprastai sinonimiškos prielinksnio *nuo* konstrukcijoms.

Plg.:

Mano vaikai alksta ir serga iš bado. SimonP 118. Iš bado priemiesčiuose žmonės mirė – pamąsčius šiandien sukasi galva. TilvRn 140. Šuo iš bado padvėsė. Krkl(LKŽ₁ II 956). Iš troškulio aš mirštu prie šaltinio. VenciLL 229. Iš nevalgymo gali liga kabintis. Jnšk(LKŽ VII 461). Ljokas apsvaigo iš sotumo ir negalėjimo atsistoti (vert). Šunys, kurie iš persirijimo buvo pastalėse sugulę ir užsnūdę, dabar staiga pašoko ant kojų (vert).

Daugel mūsų brolių nuo bado pražuvo. Pn. Nuo badavimo svaigo galva, springo balsas, šaltas prakaitas stingdė kūną (vert). Saulė jau siekė beveik vidurį dangaus, kaktos rasojo, ir ne vieno viduriai ėmė urzgėti nuo alkio. Myk-PutS I 68. Ji buvo pavargusi nuo ilgos kelionės, nuo alkio (vert). Nuo tokio išalkimo nemirsi, nebijok. Grg(LKŽ₁ I 103). Juk ir taip nėra kur dėtis nuo karščio ir nuo troškulio. MikelŽS 413. Nuo persiėdimo išputo karvė. Rdm(LKŽ₁ II 1044).

Tačiau su aktyvius, valingus veiksmus reiškiančiais veiksmoždžiais tevertojama prielinksnio *iš* konstrukcija.

Iš alkio aš, rodos, akmenį praryčiau (vert). Iš bado šuo ir varškę ėda. Grg(LKŽ I 444). Ir pono šuo iš bado ridiką graužia. Jrb(PP 352). Juos iš bado ben žievėm papenėk. JablRR I 652. Nėra dar ganiavos gyvuliams, gi iš bado, žinai, graužėnt galėtų. Srv(LKŽ III 531).

Ši konstrukcija vartojama ir apibendrintuose beasmeniuose vardažodiniuose sakiniuose.

Iš bado ir varškė gardu. Vlkv(LKŽ I 444). Iš bado duona su medum. Mrk(LKŽ I 444). Iš perbadėjimo nebėr sveikatos nė tam kartui. Dr(LKŽ I 445).

§ 30. Prie organinių pojūčių daiktavardžių sąlygiškai galima priskirti ir skonio pojūčius žyminčius daiktavardžius: *saldumas, kartumas, sūrumas, rūgštumas* (psichologijoje skiriamos atitinkamos skonio pojūčių rūšys), *šleikštumas, gaižumas*, taip pat *gardumas, skanumas*.

Bendros reikšmės daiktavardžiai *gardumas, skanumas* priešasčiai žymėti vartojami su prielinksniu *iš*.

Iš gardumo nors ausis draskyk. Sb(LKŽ III 123). Iš gardumo net apsilaižė – matos, norėta valgyt. Ktk. Iš gardumo kad tik liežuvis nenurytum. Sdk. Liežuvį nusikąsi iš skanumo. Krš(LKŽ XII 739).

O konkrečius skonio pojūčius žymintys daiktavardžiai (priklausomai nuo konteksto) gali eiti ir su prielinksniu *iš* (a), ir su *nuo* (b).

a) *Ridiko negalima valgyt iš kartumo. Ktk. Pagaliau knarkdamas klebonas iš to miego saldumo vos liežuvis neprarijo. BorBM 16.*

b) *Nusūdžiau sriubą. Net liežutis dega nuo sūrumo. Ktk. Ašaros trykšta nuo rūgštumo. Ktk. Širdis aptižo nuo saldumo. J. Jų galukojoj susirangė Untaniukas, net prasižiojęs nuo pirmomiego saldybės. Balt.*

Temperatūros reiškinius žymintys daiktavardžiai

§ 31. Temperatūros reiškinius (ir juos atspindinčius pojūčius) žymintys daiktavardžiai skirtini į dvi grupes: vieni jų reiškia šilumą (*šiluma, šiltumas, išilimas, peršilimas, karštis, karštumas, kaitra, įkaitimas, perkaitimas*, taip pat *tvankumas, sausra, sausumas*), kiti – šaltį (*šaltis, šaltumas, peršalimas*, taip pat *vėsa, drėgmė*). Šios semantinės grupės daiktavardžių konstrukcijos su prielinksniu *iš* vartojamos ne tik gyvų (a), bet ir negyvų (b) daiktų patiriamų pasekmių priešasčiai žymėti.

a) *Steponas labai sušalo ir atvažiuavęs pradėjo verkėti iš šalčio. ŠRagIT 71. Drebėjo jie iš šalčio ir gailiai klykė. BorSPI 104. Panagės iš to šalčio pateka. Rt. Iš peršalimo tai daug ligų kyla. Klvr. Negaliu ir paeit suvisu, o maž iš šilumos. JnšM. Marti išblankusi iš ligos karščių. J.*

b) *Diena virpa iš karščio. SkliuAŠ 60. Iš kaitros pražuvo javai. Pc(LKŽ IV 160). Nugedo eršketrožės žiedai iš tų kaitrų. Šts(LKŽ III 277). Vėl kitur pokštelėjo, tarytum sprogila iš įkaitimo prieš užsidegant. ŽemR II 420. Visi daigai džiūsta iš sausumo. Pc. Iš drėgnumo lapai pabal. BP II 406.*

§ 32. Tačiau temperatūros (bei su ja susijusius) reiškinius žymintys daiktavardžiai abiem atvejais – ir gyvų (a), ir negyvų (b) daiktų patiriamų pasekmių priešasčiai nurodyti – dažniau vartojami su prielinksniu *nuo*.

a) *Kurmelis drebėjo nuo šalčio. ŽemR I 207. Jis kaleno dantimis nuo šalčio. LankKS 69. Karvelė sukimbusi nuo šalčio. ŽemR I 56. Rankos grumba nuo šalčio. Grš(LKŽ III 651). Nors kojos raudonos, užmirusios nuo šalčio – reikia kentėti. ŽemR II 95. Aš jau seniai patyriau, kad mano nosis nuo šalčio pamelsta. MikelŽS 223. Nug (Nuo) peršalimo pažiaunėję išsikorė lajukai. Vlk(LKŽ IX 713). Drugys krečia Lauryną nuo drėgnumo ir šalčio. BilR I 68.*

Apleipusios nuo šilumos, darželyje po serbentais ant išskėstų sparnų drybsojo vištos. MikelŽS 35. Nuo karščio lūpos apkepe. Dgl. Nuo tų karščių žmogus visai suglembi, negali nė paeiti. Skr(LKŽ III 407).

b) *Nuo šalčio visas lango stiklas suaižėjo. Ds(LKŽ I 39). Vanduo nuo šalčio sustingo į ledą. PietRR 273. Medžiai pykši nuo šalčio. J. Langai apkaurėję nuo drėgmės. Grg.*

Žolelė ant žemės nuvytusi, išsivarčiusi, rodos, nusilpusi nuo šilimos. ŽemR II 420. Nuo šilumos stogai mirga. Dkš(LKŽ VIII 250). Net stangrūs pelynai, ir tie glemba nuo karščio. BaltR I 240. Visa viršutinė duonos pluta suaižėjo nuo karščio. Mrj(LKŽ I 39). Nuo kaitros apgleibo medžių lapai. Brt(LKŽ III 408). Visi padargai nuo sausros išglero. Trg

§ 33. Prielinksnio iš konstrukcijas, sudarytas su temperatūros reiškinius žyminčiais daiktavardžiais (jos paprastai eina su būsenos veiksmazodžiais ar jų junginiais), visada galima pakeisti prielinksnio *nuo* konstrukcijomis. Tačiau pastarąsias pakeisti prielinksnio iš konstrukcijomis ne visada įmanoma: tam gali trukdyti kontekstas. Galima nurodyti kai kurias gretinamų konstrukcijų vartojimo tendencijas.

1. Prielinksnio *nuo* konstrukcijas lengviau galima pakeisti prielinksnio iš konstrukcijomis kontekstuose, aprašančiuose gyvų būtybių būsenas (žr. § 32 a), ir sunkiau (arba visai neįmanoma) – kontekstuose, aprašančiuose negyvų daiktų būsenas (plg. § 32 b).

2. Prielinksnio *nuo* negalima pakeisti prielinksniu iš konstrukcijose, kurių daiktavardis turi jo reikšmę individualizuojantį, konkretizuojantį (ne kiekybinį!) pažyminį, pvz.:

Andrius Gražulis drebėjo nuo paryčio šalčio. VencR II 30. Kur ne kur nuo vasaros kaitros šilai užsidega, ganyklos nuraudonuoja. SimonAŠL 75. Krūtinė kilnojosi ir lūpos pleišėjo nuo išvidinio karščio ir įtamos. KatMAR 122.

§ 34. Pojūčius reiškiantys daiktavardžiai tarmėse (a) bei grožinės literatūros kalboje (b) priežastčiai žymėti pavartojami ir įnagininku (be prielinksnio).

a) *Sopuliu neišturiu – nor rėk! Pv. Perdie (per dieną) išdrebėjau šalčiu. Prn. Vaikšto šalčiu pašiurpus, pusnuogė. Vlkj. Badu ir šalčiu močia numirus. Ktk. Visa galva karščiu dega. Vks (LKŽ V 326). Taip nuvargau tuom kaitrumu. Rs(LKŽ V 83). Negirk bado kad tėvas bado mirė. Šd(LKŽ I 444). Tai ką tas šuva darys, gi bado gali nudvėsti. Jnšk(LKŽ₁ II 956).*

b) *Krito skersai lovos, sprogstančių skausmu ir karščiu galvą įkniausė į priegalvį. ŽemR I 73. Visa drebedama šalčiu ir badu, slinko ji toliau. BalčAP 39. Badu numirusius perus galima pažinti. Krišč. Veidas ir rankos degė peršuliu nuo daugybės įdrėskimų ir subraižymų. Balt.*

Priežasties įnagininko pozicijos literatūrinėje kalboje yra silpnos (žr. Rasimavičius 1965). Tokį įnagininką galima pakeisti dažnesnėmis prielinksnių iš ar *nuo* konstrukcijomis, plg. *sprogsta skausmu / iš skausmo / nuo skausmo, dreba šalčiu / iš šalčio / nuo šalčio, mirė badu / iš bado / nuo bado*. Šitaip susidaro net trijų narių sinonimų eilė.

§ 35. Prielinksnis iš priešasčiai žymėti pavartojamas ir su kai kuriais daiktavardžiais, reiškiančiais fizinės gyvų būtybių (a) ar negyvų daiktų (b) ypatybes. Daugiausia konstrukcijų pasitaiko su daiktavardžiu *senatvė* bei jo morfologiniais variantais (*senybė*, *senystė*, *senumas*).

a) *Vieni jų mirė iš senatvės, kitus pasigrobė jūra*. LankKS 42. *Iš senystės jis dar nesilenkia*. Jrb(LKŽ XII 394). *Buvo ir tokių, kurie vos bepavilko savo kūno galūnes, kretėjo visu liemeniu, iš senumo nebenulaikė galvos*. VienR V 172. *Iš senybės sumažėjęs*. Š. *Moteriškė vos paeina iš storumo*. Ktk. *Iš skaistumėlio esmu balta, iš gražumo raudona*. JV 132.

b) *Namelis susikūprinęs iš žilos senatvės*. SimonOBT 54–55. *Jos gira gliuamu aptraukta iš senumo*. Ds(LKŽ III 420). *Persibėgusios durys iš senumo*. J. *Obelėlė iš jaunumo nežydi*. Ktk. *Medžiai stovi šlapi, nutilę. Tik iš sunkumo, juos prislėgusio, svyruoja vienan, kitan šonan*. ŠeinVVK 65. *Diedas kaip apsiavė bernautinius čebatus, net tvaska iš blizgumos*. Vlk(LKŽ₁ I 763).

§ 36. Tačiau nurodytos semantinės grupės daiktavardžiai priešasčiai žymėti dažniau vartojami su prielinksniu *nuo*:

a) *Toj stubelėj sena bobelė, kad jau net galva kreta nuo senumo*. Brt (LKŽ XII 410). *Nuo senatvės ir kinkos linkti pradėjo*. Vvr. *Nuo karšaties man dantys iškrito*. Varn. *Skarelė nusmukusi, plaukai pasileidę, skruostai nuo raudumo, rodos, sprogs*. PaukštJ 157.

b) *Svirnas priešais trobą tebestovėjo nepaliestas, su rašytinėmis durimis, patamsėjusiomis nuo senumo*. BaltPV II 27. *Seklyčios sienos pagelto nuo senatvės ir nusilupo*. Piet. *Yra rankraščių nuo senybės net suakmenėjusių* (trš). *Šita apikaklė kaulinė, geltona nuo senumo*. Balt. *Barzda nuo žilumo net šerkšnuota*. Skp.

§ 37. Aptariamoms semantikos, kaip ir pojūčių daiktavardžiai, priešasčiai žymėti pavartojami ir įnagininku.

Jis jau senumu nebegalėjo. Sb. *Miltai kai užsipliko, tai smirdi senumu*. Pc (LKŽ XII 410). *Aš ne audėja senumu, ana – jaunumu, ir nėr kam aust*. Ds(LKŽ XII 410). *Jos vaikai išmirę senatve*. Ėr(LKŽ XII 410). *Įbėgo Haška ir atsinešė raudonumu sprogstančius skruostus, sniego kvapą ir šaltuką* (vert). *Ji storumu nepaeina*. Prn.

Ir šiuos įnagininkus galima pakeisti prielinksninėmis konstrukcijomis.

APIBENDRINTA PRIEŽASTIS

§ 38. Prielinksnio iš konstrukcijos vartojamos ne tik nevalingų, bet ir valingų veiksmų ar būsenų priešasčiai žymėti, plg. *virpa iš šalčio* (1) ir *atsisakė paramos iš kuklumo* (2). Pirmųjų konstrukcijų reikšmę pavadinome situacine priežastimi, o pastarųjų vadinsime – nesituacine, arba apibendrinta, priežastimi.

Situacinės priežasties reikšmės prielinksnio iš konstrukcijomis aprašomos elementarios, nesudėtingos situacijos, prieinamos paprastai empiriniam suvokimui. O apibendrintos priežasties reikšmės konstrukcijomis atspindimos sudėtingesnės si-

tuacijos, kur priežastiniai ryšiai nustatomi loginio mąstymo aktais. Apibendrintos reikšmės konstrukcijos nuo situacinės priežasties konstrukcijų gali skirtis ir savo lek-sine sudėtimi.

Konstrukcijos su charakterio ypatybes reiškiančiais daiktavardžiais

§ 39. Prielinksnis iš priežasties reikšmės konstrukcijas sudaro su daiktavardžiais, žyminčiais žmogaus charakterio (dvasinės) ypatybes, pvz.: iš *kuklumo*, iš *godumo*, iš *smalsumo*, iš *patiklumo*. Šios semantinės grupės daiktavardžiai skiriasi nuo emocinių ir pojūčių daiktavardžių vienu svarbiu prielinksnio iš konstrukcijos priežasties reikš-me: diferencijuoti semantiniu bruožu – charakterio ypatybės yra palyginti pastovūs asmens požymiai (emocijos bei pojūčiai – laikini, kintami, epizodiniai požymiai). Konstrukcijų su charakterio ypatybes reiškiančiais daiktavardžiais žymima priežas-tis nėra išsemiama vienos konkrečios pasekmės, – ta pati ypatybė gali būti priežas-tis ir kitų pasekmių. Ta prasme nurodytos leksinės sudėties konstrukcijų žymima priežastis yra apibendrinta, ne situacinė (t. y. išeinanti už konkrečios, aprašomos situacijos ribų). Pavyzdžiui, pasakymo *padeda iš draugiškumo* daiktavardžio žymima draugiškumo ypatybė gali pasireikšti ne tik padėjimo veiksmu, bet ir kitaip.

§ 40. Prielinksnio iš konstrukcijos su charakterio ypatybes žyminčiais daiktavar-džiais turi apibrėžtą vartojimo sferą: jos eina su valingus veiksmus (a) arba būsenas (b) žyminčiais veiksmažodžiais ar jų junginiais.

a) [Barbora] *Bent pasisveikintum iš mandagumo!* SruogR IV 434. *Jis ret-karčiais iš paikumo vasaros metu... perlėkdavo per miestelį.* CvR VI 272. *Iš piktumo keršyti ėmiau.* SruogR IV 474. *Iš bailumo ir lauk išeit negalės.* Gs(LKŽ I 463). *Iš tos goslybės teip žmogelį nuskriaudė.* Lnkv(LKŽ III 486). *Cirkų mokytojai iš nerangumo ar per nemokėjimą, o gal iš blogo įpratimo teberaižo drambliams ausis kabliais.* MašMŽ 94.

b) *Jeigu mes iš mandagumo tylime, tai sakoma, kad mes bailūs.* SimonVK I 338. *Iš atsargumo tik norėjom ginklų!* LKŽ I 344. *Kunigaikštis Vytautas sėdėjo puotoje tik iš mandagumo.* VienR IV 338.

Konstrukcijos su emocijas reiškiančiais daiktavardžiais

§ 41. Prielinksnio iš konstrukcijos, sudarytos su emociniais daiktavardžiais, vartojamos ne tik nevalingų, bet ir valingų veiksmų ar būsenų priežasčiai žymėti, plg.: *pabalo iš išgąščio* (1) ir *atėjo iš pagarbos* (2). Pirmuoju (1) junginiu žymima emocija ir jos pasireiškimo forma, ryšys tarp jų yra automatiškas, be subjekto valios pastan-gų. O pastaruoju (2) junginiu reiškiamas valingas veiksmas ir emocija kaip jo loginis motyvas, kuris subjekto yra suvokiamas, įsisąmonintas. Subjektas, remdamasis pa-tiriama emocija, pirmiausia mintyse padaro sprendimą atlikti tam tikrą veiksmą. Ta prasme priežastinis ryšys yra nustatomas loginio mąstymo pakopoje ir atitinka-mai – priežastis yra apibendrinta.

Valingų veiksmų ar būsenų priežasčiai žymėti vartojamos prielinksnio iš konst-rukcijos, sudarytos paprastai su pastovias, neapibrėžtos trukmės emocijas (jausmus)

reiškiančiais daiktavardžiais, pvz.: *meilė, pagarba, patikimas, prierašumas, panieka, neapykanta, gailestis, užuojauta* ir kt. Tai vadinamieji emocinio santykio daiktavardžiai (plg. rusų k. Васильев 1981, 108–122).

§ 42. Prielinksnio *iš* ir emocinių daiktavardžių konstrukcijos vartojamos ir su valingus veiksmus (a), ir su būsenas (b) reiškiančiais veiksmažodžiais ar jų junginiais.

a) *Iš meilės jis palocių jai gale mūsų kaimo pastatęs. VienIMA 118. Jis čia atvažiavo iš didelės pagarbos (vert). Julė jį šnipinės iš pavydo. Myk-PutAŠ 415. Iš rūpestėlio žirgelį šeriau, iš gailestėlio gražiai balnojau. JD 473.*

b) *Tik iš meilės, iš padabonės stovi panytėlė prie šalelės. Krč. Kiti tvirtino, jog vardas pasirinktas iš pagarbos mūsų sostinei. SakAP 131.*

Dažni junginiai su kalbos veiksmažodžiais, tiek emociniais, tiek neutraliais.

Tuos iš apmaudo pasakytus žodžius nugirdęs, Baltaragis kažkodėl apsidžiaugė. BorBM₁ 9. Kad šmeižė iš apmaudo priešų minia man brangųjį vardą gandais nekaltai. MairRR I 139. Kitos peik jį iš pavydėjimo. Jrb(LKŽ IX 687).

§ 43. Tiek ypatybės, tiek ilgesnės trukmės emocijas (žr. § 39) žymintys daiktavardžiai priežastčiai nurodyti vartojami ir su prielinksniu *dėl*, kuris yra pagrindinė apibendrintos priežasties raiškos priemonė. Šio prielinksnio konstrukcijų gali būti sinonimiškų prielinksnio *iš* konstrukcijoms.

Plg.:

Šio ne per didelio miesto gyventojai, vieni iš priešiškumo, kiti tiesiog dėl nekuklumo jį seka (vert). Jis dėl savo storžieviškumo niekur nieko nesivaržė ir savo elgesio nekontroliavo. Myk-PutS I 30. Tai neteisinga, nes skatina vaikus gerai elgtis ne dėl vidinio įsitikinimo, o tikintis apdovanojimo (tsp). Taip visados atsitinka dėl išsiblaškymo! BalčAP 232. Dėl apsileidimo jis taip nusigyveno. And(LKG III 86).

§ 44. Antra vertus, prielinksnio *iš* konstrukcijoms gali būti sinonimiškų ir prielinksnio *per* konstrukcijų.

Plg.:

Bet kaimynas per savo šykštumą nedavė, nes žinojo, kad moteriškė neturės iš ko atiduoti. Šmk. Per neatsargumą su tuo pypkiu būt namus supleškines. Gs. Per savo godulį ir pavalgyti gerai nepavalgai. Varn.

Plačiau apie prielinksinį *per* žr. aut. 1977, 155 tt.

APIBENDRINAMOSIOS PASTABOS

§ 45. 1. Prielinksnis *iš* vartojamas akrašant žmogaus (ar kitos gyvos būtybės) veiksmų ar būsenų motyvaciją jo paties vidiniais požymiais – emocijomis, ypatybėmis ar pojūčiais.

2. Prielinksnio *iš* priežasties reikšmė yra diskretiška, t. y. gerai atribota nuo kitų jo reikšmių.

3. Prielinksnio *iš* priežasties reikšmės semantinė struktūra yra izomorfiška to paties prielinksnio erdvės reikšmei.

4. Prielinksnio *iš* priežasties reikšmės pagrindinis semantinis požymis yra priežasties vidinis pobūdis. Pagal šį požymį jį sudaro privatyvinę opoziciją su kitais priežasties prielinksniais kaip teigiamai žymėtas jos narys (žr. § 113).

5. Prielinksnio *iš* vartoseną priežasties reikšmė yra griežtai reglamentuota priklauso daiktavardžio semantikos: priežasties reikšmė yra realizuojama konstrukcijose su daiktavardžiais, žyminčiais emocijas, charakterio ypatybes ar pojūčius.

6. Pačių konstrukcijų funkcionavimo aplinka yra veiksmazodžiai, žymintys žmogaus (ar kitos gyvos būtybės) veiksmus ar būsenas, kai kurie būdvardžiai. Antra vertus, šios konstrukcijos neretai esti susijusios ne su vienu žodžiu, o su žodžių grupe ar visu sakiniu.

7. Prielinksnio *iš* konstrukcijos gali sinonimiškai santykiauti su kitomis priežasties konstrukcijomis:

a) prielinksnio *iš* konstrukcijos, sudarytos su pojūčius žyminčiais daiktavardžiais, esti sinonimiškos prielinksnio *nuo* konstrukcijoms (žr. § 26 tt.);

b) prielinksnio *iš* konstrukcijos, sudarytos su emociniais daiktavardžiais, junginiuose su akių išraišką žyminčiais (rečiau kitais) veiksmazodžiais esti sinonimiškos įnagininkui (žr. § 17);

c) prielinksnio *iš* konstrukcijos su pastovius požymius žyminčiais daiktavardžiais gali turėti sinonimų prielinksnio *dėl* konstrukcijų tarpe (žr. § 43);

d) atskirais atvejais prielinksnio *iš* konstrukcijos gali būti sinonimiškos prielinksnio *per* konstrukcijoms (žr. § 44).

PRIELINKSNIS *NUO*

BENDROSIOS PASTABOS

§ 46. Prielinksnis *nuo* yra vienas pagrindinių priežasties prielinksnių. Jo, kaip ir prielinksnio *iš*, priežasties reikšmė yra išvestinė. Derivacinis šios reikšmės pobūdis atsispindi jos izomorfiškume erdvės reikšmei. Pamėginsime konkrečiai parodyti, kaip prielinksnio *nuo* priežasties reikšmės semantinė struktūra atitinka jo erdvės reikšmės struktūrą.

Šis prielinksnis, kaip ir *iš*, savo erdvės reikšmė nurodo veiksmo pradinį tašką (bendras požymis), tačiau skiriasi nuo pastarojo prielinksnio lokalizuojamų daiktų pradine padėtimi, veiksmo išeities pozicija, arba orientacine reikšme⁷. Imkime dvi frazes su prielinksnium *nuo* ir jo reikšmę užrašykime formaliai: 1) *Šakutė* (A) *nukrito* (C) *nuo stalo* (B) [(A paviršiuje B) – pradinis taškas C] ir 2) *Žmogus* (A) *ateina* (C) *nuo miško* (B) [(A arti B) – pradinis taškas C]. Kaip matome, prielinksnis *nuo* turi dvi orientacines reikšmes: vienu atveju jis nurodo išorinį daiktų kontaktą (1), kitu – nefiksuoja daiktų kontakto (2) (plg. rusų k. Никитина 1979, 120).

§ 47. Prielinksnio *nuo* pagrindinis priežasties reikšmės semantinis komponentas yra jos (priežasties) išorinis pobūdis. Išorine vadinama tokia priežastis, kurią sudaro pašalinis (t. y. išorinis) pasekmės subjekto atžvilgiu reiškinys, pvz.: 1) *Lan-gai* (A) *išbyrėjo* (C) *nuo trenksmo* (B) [(Sub. (B) ≠ A, t. y. priežasties subjektas nesu-

⁷ Dėl orientacinės reikšmės termino žr. Kilius 1977, 40.

tampa su pasekmės subjektu, plg. Никитина 1976, 122] arba to paties subjekto išorinis požymis, pvz.: 2) *Vaikas* (A) *pavargo* (C) *nuo lakstymo* (B) (kur Sub. (B) = A).

Kiekviena šių prielinksnio *nuo* priežasties konstrukcijų koreliuoja su skirtingomis to paties prielinksnio erdvės reikšmės konstrukcijomis. Konstrukcijos, reiškiančios priežasties santykius tarp skirtingų subjektų požymių (1), atitinka erdvės reikšmės konstrukcijas, žyminčias nekontaktinę lokalizuojamų daiktų padėtį, plg.: *Langai* (A) *išbyrėjo* (C) *nuo trenksmo* (B) (kur Sub. (B) $\neq$ A) ir *Žmogus* (A) *ateina* (C) *nuo miško* (B) (kur B nekontaktuoja su A). O konstrukcijos, reiškiančios priežasties santykius tarp to paties subjekto požymių, koreliuoja su erdvės konstrukcijomis, žyminčiomis kontaktinę daiktų padėtį, plg.: *Vaikas* (A) *pavargo* (C) *nuo lakstymo* (B) (kur Sub. (B) = A) ir *Šakutė* (A) *nukrito* (C) *nuo stalo* (B) (kur B kontaktuoja su A).

§ 48. Priežasties prielinksnis *nuo* aptarnauja gana plačią denotatyvinę sferą: jis gali žymėti priežasties santykius tarp: 1) išorinio (žmogaus atžvilgiu) pasaulio reiškinių (*Vanduo blizga nuo saulės*),¹ 2) tarp žmogaus požymių ir išorinio pasaulio reiškinių (*Kojos sudrėko nuo rasos*) ir 3) tarp žmogaus atskirų požymių (*Vaikas pavargo nuo lakstymo*). Pastarasis (3) prielinksnio *nuo* vartosenos mikrolaukas susisiečia (ribojasi) su prielinksnio iš vartojimo sfera: ir vienas, ir kitas žymi žmogaus veiksmų ar būsenų (pasekmė) motyvaciją jo paties būsenomis ar veiksmais (priežastis), plg.: *Vaikas pavargo nuo lakstymo* ir *Motina susirgo iš sielvarto*. Gretinamosios frazės skiriasi savo tarpe vienu reikšmingu struktūriniu požymiu – prielinksninės konstrukcijos daiktavardžio reikšme: prielinksnio *nuo* konstrukcijos daiktavardis žymi išorinį veiksmą, o prielinksnio iš – vidinę būseną. Taigi minimi prielinksniai yra atitinkamai pasiskirstę ir žmogaus veiklos sferą. Prielinksnis iš vartojamas žymėti priežasčiai, kuria eina vidiniai subjekto požymiai, o prielinksnis *nuo* – išoriniai subjekto požymiai.

KONSTRUKCIJŲ LEKŠINĖ SUDĖTIS

§ 49. Prielinksnio *nuo* vartoseną priežasties reikšme yra beveik neribota priklausomojo daiktavardžio atžvilgiu. Šis prielinksnis priežasties konstrukcijas sudaro ir su konkrečiais, ir su abstrakčiais daiktavardžiais, pvz.: *Mano rankos nuo žu-vų apglito*. Tvr; *Nuo arimo arkliai pablogsta*. Kvr. Nurodytieji daiktavardžiai semantiniai (konkretumo ir abstraktumo) požymiai prielinksnio *nuo* konstrukcijai turi diferencinės reikšmės.

Lingvistinėje literatūroje pastebėta, kad konkretūs daiktavardžiai yra semantiškai nepakankami priežasčiai žymėti (žr. Попова 1956, 76). Jais nurodomas vienas svarbiausių (kalbėtojai) priežasties komponentų, paprastai daiktas, su kuriuo glaudžiai susijusi realioji (tiesioginė) priežastis. Kitaip sakant, konkrečiais daiktavardžiais priežastis atskleidžiama nepilnai, nepakankamai, ne visa. Tokios lekšinės sudėties priežasties konstrukcijos tiek su prielinksniu *nuo*, tiek su kitais (*dėl, per, už*) esti susijusios su platesniu kontekstu, iš kurio paaiškėja reali, tiesioginė priežastis.

Priežastį, išreikštą prielinksnių konstrukcijomis su konkrečiais daiktavardžiais, vadinsime netiesiogine (jos opozicija tiesioginė priežastis, kuri reiškia abstrakčiais daiktavardžiais).

KONSTRUKCIJŲ VARTOJIMO APLINKA

§ 50. Kaip jau buvo pažymėta, prielinksnio *nuo* priežasties konstrukcijų leksinė sudėtis, skirtingai nuo prielinksnio *iš* (žr. § 6), yra įvairi, neapibrėžta: jos sudaromos ir su abstrakčiais, ir su konkrečiais daiktavardžiais, plg.: *Nuo bėgiojimo jau ir kojas skauda*. Gs ir *O aplinkui dundėjo žemė nuo arklių kanopų*. BorBM 114. Todėl šių konstrukcijų priežasties reikšmė išryškėja ne iš jų leksinės sudėties (kaip prielinksnio *iš* atveju), o iš žodžių junginio ar sakinio.

Prielinksnio *nuo* priežasties konstrukcijos vartojamos su veiksmazodžiais (ar jų junginiais), reiškiančiais būsenas ar jų pasikeitimą (*Ledas blizga nuo saulės; Arklys pavargo nuo arimo*), savaiminius veiksmus (*Langai išbūrėjo nuo trenksmo*). Toliau ir vienus, ir kitus sąlygiškai vadinsime būsenos veiksmazodžiais kaip opoziciją valingo veiksmo veiksmazodžių. Nurodytas prielinksnis vartojamas ir su kai kuriais kokybiniais būdvardžiais (*šlapias nuo lietaus, raudonas nuo šermukšnių*).

§ 51. Prielinksnio *nuo*, skirtingai nuo prielinksnio *iš*, konstrukcijos junginiuose su valingo, aktyvaus veiksmo veiksmazodžiais neturi grynos priežasties reikšmės (plg. rusų k. Засорина 1961, 66). Tam tikrais atvejais ji gali reikšti tikslą su priežasties atspalviu.

Nuo speigų ir darganų žvėrių kailiais dangstėsi. Dauk. *Nuo aižėjimo rankas ištepė taukais*. Ktk. *Gerk akmenėlio nuo patrūkimo*. Užv(LKŽ₁ I 79). *Lūšnos stogas buvo dengtas skiedromis, skarda, šiaudais ir paramstytytas nuo vėjo ilgomis šatromis*. Cv R₁ I 304. *Nuo lietaus buvo užsukusi pas mus*. Lnkv. *Nuo kurmio tai silkės galvą kiša į olą, tai žibalo pila*. Imb(LKŽ VIII 899). *Net daržas, ir tas neaptvertas, tik agurkai žagariais apsmaigstyti nuo vištų*. Sluck GMN 103.

Šiuos junginius turint tikslo reikšmę rodo jų galimos parafrazės į prijungiamuosius tikslo sakinius, plg. *Nuo aižėjimo rankas ištepė taukais* ir *Ištepė rankas taukais, kad neaižėtų* arba: *Agurkai žagariais apsmaigstyti nuo vištų* ir *Agurkai žagariais apsmaigstyti, kad būtų apsaugoti nuo vištų*.

TIESIOGINĖ PRIEŽASTIS

§ 52. Priežastis loginiu požiūriu yra požymis (jo opozicija – daiktas, objektas). Todėl ir priežastį, žymimą požymius reiškiančiais žodžiais, galima pavadinti tiesiogine. Kaip jau buvo minėta, prielinksnis *nuo* sudaro priežasties konstrukcijas su daiktavardžiais, žyminčiais veiksmus (*pavargo nuo skaitymo*), būsenas (*susikūprino nuo sėdėjimo*), ypatybes (*pagelto nuo senumo*). Tokios konstrukcijos turi tiesioginės priežasties reikšmę (jos opozicija – netiesioginė priežastis). Tiesioginės reikšmės prielinksnio *nuo* konstrukcijos skyla į dvi grupes pagal priežasties subjekto sutapimą / nesutapimą su pasekmės subjektu.

Subjektas tas pats

§ 53. Prielinksnis *nuo* vartojamas žymėti priežasties santykiams tarp to paties subjekto atskirų požymių, pvz.: *Vaikas pavargo nuo bėgiojimo* (plg. *vaikas pavargo ir vaikas bėgiojo*). Pagal subjekto pobūdį šios konstrukcijos esti dvejopos.

1. Konstrukcijos, žyminčios gyvų daiktų būsenų ar procesų priežastį:
Bėgėjui nuo ilgo bėgimo kraujas per nosį prasiveržė. Btg(LKŽ I 717). Nuo ėjimo papirštis suskilo. Dkš(LKŽ IX 366). Akys užbrinko nuo verkimo. Ktk. Nuo darbo rankos kietėja. Slm. Nuo ilgo skaitymo balsu ir gerklė išparps. Užv(LKŽ IX 429). Kvietiniai ūsai sukrutėjo nuo malonios šypsenos. BaltPV I 154. Nuo sėdėjimo įstaigoje jis buvo kuktelėjęs per pečius. VencGD 92.

2. Konstrukcijos, žyminčios negyvų daiktų būsenų ar procesų priežastį:
Lenta sudulėjo nuo ilgo gulėjimo. Ktk. Nuo ryšėjimo jis (šalikas) gerokai išsitempė. VaižgRR I 103. Kartoninė šaškių lenta nuo ilgo ir dažno vartojimo jau nusitrynusi. CvR I 271. Nuo pakrėstinio klumpės suskilo. Dkš(LKŽ IX 200).

Aptartos konstrukcijos yra sudarytos su išorinius požymius žyminčiais daiktavardžiais. (Su tokiais daiktavardžiais prielinksnis iš negalimas.)

§ 54. Prielinksnis nuo (o ne iš!) vartojamas su daiktavardžiais, žyminčiais mąstymo, suvokimo procesus ar rezultatus: *nuo susimąstymo, nuo galvojimo, nuo minčių, nuo sapnų.*

Nuo tos minties pradėjau virpėti lyg drugio krečiamas. MikelŽS 183. Nuo tų minčių sublogo ir pajuodavo, niekados niekam linksmo veido neberodė. BilR I 232. Ji pavargo nuo atsiminimų. DovDIN 68. Nuo gilaus susimąstymo jos žvilgsnis sustingsta. GrušK 119. Nuo ilgo klausymo pradėjo ausyse spiegti ir ošti. PietRR I 43.

§ 55. Prielinksnis nuo pavartojamas ir „nesavoje“ aplinkoje: su daiktavardžiais, žyminčiais vidinės būsenas – paprastai emocijas. Pasitaikė rasti minimą prielinksnių pavartotą su šiais daiktavardžiais⁸:

baimė: *Visi išbalo nuo baimės. Šn. Nuo bailės galima susirgti. Ktk.*

išgastis: *Ona serga nuo išgąsčio. CvR₁ II 47. Ėjo vargšas diedas namo, nuo išgąsčio visas drebėdamas ir braukdamas nuo veidų prakaitą. PietRR 43. Nuo išgąsčio ir ašarų jam kvapą užgniaužia. BilR I 163. Tai atlikęs, sustingo vietoje nuo išgąsčio. LzPR II 105.*

laimė: *Živilė tik su nuostaba sekė save iš šalies ir alpo nuo laimės. MikelKLL 174. Tada ji, apsvaigusi nuo laimės, atskleidė savo paslaptį. Avyž.*

pyktis (įniršis): *Kartu su Kazimieru išėjo ir Poderis, įjuodęs nuo pykčio, grieždamas dantimis. BaltPV I 320. Nuo išgertos anksčiau degtinės ir nuo savo pykčio, taip staiga jį pagavusio, ėmė dar labiau svaigti galva. KrėvRg 211. Taip ir plėšėsi į visas puses šunes, žvangindami storomis grandinėmis, dusdami nuo įniršio. BaltPV I 155.*

susijaudinimas: *Nuo susijaudinimo jam net pradėjo skaudėti galvą (tsp). Mūsų ponis nuo menkiausio susijaudinimo alpsta. Varn(LKŽ₁ I 89). Nuo susijaudinimo jos skruostus išmušė raudonos dėmės. SluckGMN 236.*

susikrimtimas: *Nuo visokių susikrimtimų galva prapliko. Up(LKŽ VI 600).*

juokas: *Tik nemiriau nuo juoko. Jnšk(LKŽ VIII 899).*

sarmata: *Nuo sarmatos net ausys paraudo. Dkš.*

⁸ Mūsų turima medžiaga nėra išsami.

Nurodytos leksinės sudėties prielinksnio *nuo* konstrukcijas galima pakeisti (jei tam netrukdo sintaksinės aplinkybės) prielinksnio *iš* konstrukcijomis, kurios yra dažnesnės, tipiškos, plg.: *dreba nuo baimės* / *iš baimės*, *nuo išgąsčio* / *iš išgąsčio*, *nuo susijaudinimo* / *iš susijaudinimo*; *dūsta nuo susijaudinimo* / *iš susijaudinimo*, *nuo pykčio* (*įniršio*, *įtūžio*) / *iš pykčio* (*įniršio*, *įtūžio*), *paraudo nuo sarmatos* (*gėdos*) / *iš sarmatos* (*gėdos*).

Iš kontekstinių tokios substitucijos apribojimų galima nurodyti įvardžio *savo* buvimą prie prielinksnio *nuo* konstrukcijos daiktavardžio, pvz.: *Nuo išgertos anksčiau degtinės ir nuo savo pykčio, taip staiga jį apėmusio, ėmė dar labiau svaigti galva*. KrėvRg 211. Pakeisti prielinksnį *nuo* prielinksniu *iš* galima tik eliminavus įvardį, plg. *nuo savo pykčio* = *iš pykčio*.

Subjektai skirtingi

§ 56. Tiesioginės priežasties prielinksnio *nuo* konstrukcijas, žyminčias skirtingų subjektų požymių priežastinius ryšius, pagal daiktavardžio reikšmę galima skirti į dvi ryškesnes grupes.

Konstrukcijos su požymius reiškiančiais daiktavardžiais

§ 57. Prielinksnio *nuo* konstrukcijų daiktavardis gali žymėti:

a) Smogimo, lytėjimo ar pan. veiksmus:

Mergina pasverdėjo nuo skaudaus smūgio ir atšoko atgal. VencLR II 203. *Nuo sumušimų visą veidą man maudė ir svilino*. BaltPV II 441. *Geležinis trapas virpa nuo žingsnių*. SluckGMN 13. *Pašiurpo katė nuo glostymo prieš plauką*.

Plg. dar: *Nuo šitų žvilgsnių jam darėsi nesmagu*. LankKS 91. *Nuo šito pasižiūrėjimo mes abu pašokom ant kojų*. BaltPV I 215. *Nuo miško kvapų apsvaigo galva*. Ktk.

b) Garsinius veiksmus, garsus:

Krūpčiojo Veronika nuo kiekvieno daiktelio sušlamėjimo, nuo kiekvienos po kojų šakelės sutraškėjimo. VienR I 173. *Rokas krūptelėjo nuo šito trenksmo*. LankKS 78. *Visas tiltas drebėjo nuo juoko*. KatMAR 243. *Užstalė linksta, lūžta, nuo klegesio šokinėja lėkštės*. CvR VI 122. *Nuo triukšmo, riksmo, juokų, atrodė, grius visi Tekonio namai*. BaltPV I 24. *Langų stiklai tebevirpėjo nuo sprogių, kurių aidas atsirisdavo iki čia*. LankKS 69.

Prie pastarosios grupės priskirtinos ir konstrukcijos su kalbėjimo bei informacijos daiktavardžiais.

Nuo šitų žodžių Jonas išsitiesia kaip botagu pertvotas. BaltPV I 45. *Alpsta man širdelė nuo rūščių žodelių*. Dkš (LKŽ I 89). *Saliamutė net išsižiojo nuo šitos jų kalbos, nebetekusi žado*. BaltPV I 307. *O mums nuo jūs kerštingo, juodo meilo vėl senos žaizdos sieloj atsidaro*. Myk-PutR I 314. *Nuo tų pasakų vaikai įsibaisino, dabar ir lauk bijo išeit*. Gs(LKŽ₁ I 568).

c) Būsenas, ypatybės, įvykius ar kitokius faktus:

Jurgiui nuo Elenos šypsenos būdavo dar sunkiau. VencGD 10. *Rokui pasidarė gaudu nuo tokio nepelnyto sūnėno gerumo.* MikelKLL 437. *Nuo svetimos bėdos galvos neskauda.* LMD. *Papūtus vėjeliui, nuo sniego svorio lūžta medžių šakos.* MG 1978 10 7.

§ 58. Prielinksnio nuo konstrukcijoms, sudarytoms su garsus žyminčiais daiktavardžiais (plg. § 57b) ir pavartotoms su garsų sklaidimo veiksmožodžiais (*skambėti, garsėti, aidėti, skardėti* ir kt.), yra sinonimiškas įnagininkas.

Plg.:

Skamba krūmai nuo dainų. SNērR I 71. *Dabar jau visa apylinkė skambėjo nuo šūkavimų, pliaukšėjimų bei raginimų.* Myk-PutS I 68. *Miškas skardėjo nuo paukščių balsų.* KatMAR 162. *Visas Pauliukonių kiemas aidėjo nuo šunų lojimo, Pauliukonienės žvygavimo...* BaltPV I 105.

Visos juokėsi, išdykavo ir buvo tokios linksmos, kad net visa girelė jų juoku ir šneka skambėjo. VienIMA 129.

Antra vertus, su nurodytais veiksmožodžiais sinonimiškai gali būti vartojami ir konkrečių daiktavardžių įnagininkas, ir prielinksninė konstrukcija.

Plg.:

Dauba skambėjo nuo švilpynių, kurias vaikai sukė iš atkepusių gluosnių žievių. CvR II 408.

Miškas skardėjo paukščiais. KatMAR 172.

Šių konstrukcijų daiktavardžiai žymi garsų šaltinius.

Įnagininko vartoseną yra stilistiškai žymėta: jis pasitaiko grožinės literatūros kalboje.

§ 59. Prielinksnio nuo konstrukcijos su požymius reiškiančiais daiktavardžiais (žr. § 57) gali būti išplėstos subjekto kilmininku.

Tutkus krūptelėjo nuo aštraus, nemalonaus Skirgailos juoko. VencLR II 432. *Saliamutė net išsižiojo nuo šitos jų kalbos, nebetekusi žado.* BaltPV I 307.

Konstrukcijos su gamtos reiškinius žyminčiais daiktavardžiais

§ 60. Konstrukcijos su gamtos reiškinius žyminčiais daiktavardžiais (tokiais kaip *vėjas, šaltis, šiluma, lietus, drėgmė*) priežastį išreiškia tiesiogiai, pakankamai, be konteksto paramos.

Atsivėrė laukai, suposi nuo vėjo medžiai, didelės žolės. CvR V 77. *Stulpas nuo vėjo kaip gramokšterėjo, tai net pas mus buvo girdėti.* Lš(LKŽ III 512). *Nuo lietaus kelias paglito – sunku važiuoti.* Trs(LKŽ III 424). *Gūnia sudrėko nuo naktinės rasos.* BaltPV I 65–66. *Pusė sodžiaus nuo ugnelės žuvo.* Grž. *Dangus įkaito nuo žarų, gaisravietės žėravo baisios.* SNērR I 316. *Nupjauta žolė nuo saulės tuoju apgleibsta.* Brt(LKŽ III 408). *Nuo šalčio rankos aižėja.* Ut. *Jis ėjo, drebdamas nuo šalčio ir drėgmės.* VencLR II 257. *Nuo karščio lūpos apkepę.* Dgl.

§ 61. Konstrukcijoms nuo šalčio, nuo karščio, nuo kaitros, nuo šilumos, nuo sausros, nuo drėgmės yra sinonimiškos atitinkamos prielinksnio iš konstrukcijos (žr. § 31).

§ 62. Priežasties reikšmės atspalvį tam tikruose kontekstuose gali turėti ir kai kurių gamtos reiškinių žyminčių daiktavardžių vietininkas.

Tokiame karštyje šviežiausia mėsa gali pašvinkti. SirGAJ 89. *Tokioj kaitroj perdien gali iškept.* Sdk(LKŽ V 82). *Vasarą šilumoj kiekvienas suglebęs.* Kp(LKŽ III 407). *Grižtu pusplikis, šalty gavau ligą.* Nm. *Vaikas paliktas patilty, žiemos šalty sušalęs.* Grz. *Kasė ratu griovį aplink ilgas bulvių krūvas, išsausėjusias saulėj ir vėjuje...* BaltPV II 521.

Šių pasakymų vietininkus galima pakeisti prielinksnio nuo konstrukcijomis, plg. *gali pašvinkti karštyje / nuo karščio, gali iškept kaitroj / nuo kaitros, suglebęs šilumoj / nuo šilumos, gavau ligą šalty / nuo šalčio, išsausėjo vėjuj / nuo vėjo.* Kyla klausimas, koks semantinis santykis tarp gretinamųjų formų? Ar jas galima laikyti sinonimiškomis?

Pasikliaujant kalbos jausmu, galima teigti, kad nurodytų formų junginiais perteikiama ta pati denotacinė situacija. Tačiau kiekvienu atveju ji šiek tiek skirtingai traktuojama: vietininku pabrėžiama jo žymimo reiškinio procesiškumas, o prielinksnio nuo konstrukcija tas pats reiškinys perteikiamas kaip riba, kaip išeities taškas. Sintaksinė prielinksnio nuo konstrukcijos reikšmė yra aiški ir homogeniška (vientisa) – ji žymi gryną priežastį (be papildomų atspalvių). O vietininko reikšmė nehomogeniška: jis žymi laiką⁹ su papildomu priežasties reikšmės atspalviu¹⁰. Pastarasis semantinis požymis yra nulemtas konteksto pobūdžio¹¹, – pats vietininkas nėra speciali priežasties reiškinio priemonė. Todėl nurodytų daiktavardžių vietininkus sąlygiškai galima vadinti kontekstiniais prielinksnio nuo konstrukcijos sinonimais (jų opozicija – sisteminiai sinonimai). (Šias formas leidžia laikyti sinonimiškomis galima jų substitucija.)

§ 63. Vietos reikšmės forma *saulėje* (a) ir konstrukcija *prieš saulę* (b) tam tikruose kontekstuose taip pat gali turėti ir priežasties reikšmės atspalvį ir eiti konstrukcijos nuo *saulės* (c) kontekstiniais sinonimais.

Plg.:

a) *Įdienojo taip, kad svilo nugara saulėje.* BaltPV II 420. *Grėbliai spindėjo saulėje lyg auksiniai.* ŠRagSD 60. *Soduose skendėjo miestelis su tviskančiu saulėje skardiniu bažnyčios stogu.* CvR₁ II 28. *Kastuvai, pjūklai saulėj sužibo,*

⁹ Nurodytų ir panašių daiktavardžių vietininko reikšmė iš tradicijos vadinama laiko arba vietos (žr. Laigonaitė 11). Iš tiesų tai atskira semantinė kategorija, kuriai neturime tinkamo termino. Tokių formų reikšmę galima identifikuoti klausimu: kokiomis aplinkybėmis? Rusų kalbotyroje šiam reikalui vartojamas terminas обстоятельство. Tačiau šis terminas yra nevienareikšmis.

¹⁰ Vietininką turint priežasties reikšmės atspalvį rodo galimybė pakeisti jį aiškia priežasties konstrukcija, plg.: *suyto karštyje / nuo karščio.*

¹¹ Mūsų nurodytuose pavyzdžiuose vietininkas yra pavartotas tokioje pat leksinėje aplinkoje, kaip ir prielinksnio nuo priežasties konstrukcijos, t. y. su būsenas žyminčiais veiksmažodžiais. Tačiau pakeitus kontekstą vietininkas netektų priežasties reikšmės atspalvio, pvz.: *išvažiavo karštyje* (kada?), *stovi šaltyje* (kur?).

pasistūmėjo upės link kalnai. TilvRn 111. Stiklą šukės įsižiebdavo saulėje ir akinamai liepsnodavo, viliodamos iš tolo. CvR₁ II 18.

b) *Verstuvės blykčioja prieš saulę kaip žuvis. AvyžKK 409. Marškiniai garavo prieš saulę. MikelLE 40. Stebuklingu balseliu giedodamas, lėkė jis aukštyn, mirguliuodamas prieš saulę ir žėrėdamas, lyg brangieji akmenys. ŠRagSD 110. Vanduo prieš saulę blizga. Dkš(LKŽ₁ I 934).*

c) *Arimai blizgėjo nuo saulės. Rs. Ledas akija nuo saulės. J. Nupjauta žolė nuo saulės tuoj apgleibsta. Brt(LKŽ III 408). Mėlyna drapana greit nuo saulės blunka. Rm(LKŽ₁ I 950).*

§ 64. Priežasties atspalvį gali turėti ir prielinksnio *per* laiko konstrukcijos, sudarytos su gamtos reiškinius žyminčiais daiktavardžiais ir pavartotos analogiškuose kontekstuose, kaip ir prielinksnio *nuo* konstrukcija.

Plg.:

Per šalčius daug medžių išgedo. LKŽ III 277. Per šalčius sušalo. Dkš. Per karščius visi būna suleipę. Gs. Javai išdžiūvo per kepenę. Tr(LKŽ V 575). Per lietu supuvo šienas. Ktk.

Nurodytas konstrukcijas galima pakeisti prielinksnio *nuo* konstrukcijomis, nekeičiant iš esmės informacijos turinio, pvz.: *išgedo per šalčius / nuo šalčių. Gretinamieji junginiai perteikia tą pačią denotatyvinę situaciją, tik su skirtingais akcentais (plg. § 62).*

§ 65. Kontekstiniais prielinksnio *nuo* konstrukcijų sinonimais gali eiti ir kai kurios prielinksnio *po* laiko konstrukcijos.

Po lietaus kelias ištižo. LankKS 90. Po lietaus pasidarė didelis paplūdinys: upė užliejo net pievas. Vv(LKŽ IX 378). Po lietaus miežiai patale guli. Trgn(LKŽ IX 601). Po šalnos visi lapeliai nuknebė. Vks(LKŽ VI 211). Po tiekos kraujo nubėgimo jis visai išbalė. Nmn(LKŽ I 718). Po ligos vyras buvo visai nusibaigęs, vieni kaulai. Jns(LKŽ I 561). Pakrosnis dirstelėjo į laikrodį ir tarsi pavargęs po ilgos kelionės sunkiai sudribo kėdėje. MikelŽS 112. Ak, kaip aš jaučiuosi nuvargusi po tų visų negudrių juokų. Myk-PutAŠ 368. Po kiekvieno priešininko šūvio jis bailingai merkės. Vaižg. Po trobos išbaltinimo prapuolė virpliai. Grg(LKŽ I 615).

Nurodytas prielinksnio *po* konstrukcijas galima pakeisti prielinksnio *nuo* konstrukcijomis, plg.: *ištižo po lietaus / nuo lietaus, nusibaigė po ligos / nuo ligos* ir kt. Gretinamieji junginiai skiriasi savo tarpe tam tikrais semantiniais atspalviais: junginiais su prielinksniu *po* aprašoma seka dviejų reiškinių, kurių vienas sąlygoja kitą dėl savo prigimties, o su prielinksniu *nuo* – tų reiškinių betarpiškas ryšys.

NETIESIOGINĖ PRIEŽASTIS

§ 66. Kaip jau buvo minėta (§ 49), netiesioginės priežasties reikšmę turi prielinksnio *nuo* konstrukcijos, sudarytos su konkrečiais daiktavardžiais, pvz.: *Rankos pajuodo nuo bulvių; Lentyna sulinko nuo knygų*. Ši prielinksnio *nuo* konstrukcijos priežasties reikšmė atsiskleidžia žodžių junginyje (o tiesioginė – pakankamai išryškėja iš pačios konstrukcijos leksinės sudėties, žr. § 52 tt.). Antra vertus, netie-

sioginės priežasties prielinksnio nuo konstrukcijos esti susijusios ir su platesniu už žodžių junginį kontekstu, iš kurio paaiškėja ir tiesioginė būsenos priežastis.

Prielinksnio nuo priežasties reikšmės konstrukcijos su konkrečiais daiktavardžiais yra struktūriškai nepilnos, eliptinės. Jų pilną struktūrą galima atstatyti iš konteksto (ar kalbos situacijos), pvz.: *Kasdien skuta bulves. Rankos pajuodo nuo bulvių (skutimo)*; *Burna apkarto nuo ridiko (kartumo)*; *Lentyna sulinko nuo knygų (svorio)*.

Prielinksnio nuo priežasties konstrukcijų konkretus daiktavardis esti pavartotas metonimiškai. Pagal metonimijos pobūdį šios konstrukcijos esti keleriopos. Jų daiktavardis gali žymėti: 1) objektą vietoj veiksmo: *Rankos pajuodo nuo bulvių (skutimo)* (plg. *skusti bulves*), 2) įrankį vietoj veiksmo: *Pikčiau skauda nuo liežuvio (plakimo)* (plg. *plakti liežuvį*), *nekaip nuo botago*. LTs V 287, 3) vietą vietoj veiksmo: *Susirgo nuo ežero* (plg. *maudytis ežere*). Ktk; 4) daiktą vietoj ypatybės: *Giria raudonuoja nuo putinų (raudonumo)*, 5) daiktą vietoj kiekio: *Stalas linksta nuo valgių (gausumo)*.

Tačiau prielinksnio nuo konstrukcijos, sudarytos su konkrečiais daiktavardžiais, prie kurių yra aktualų daikto požymį žymintis pažymins, turi jau tiesioginės priežasties reikšmę, t. y. nurodo visą priežastį ir yra nereikalingos konteksto paramos.

Man nuo išgerto vyno sukosi galva. VienIMA 203. *Naujakurių gyvuliai, nusilpę nuo blogo pašaro, nepatraukė plūgų*. CvR II 414. *Taip skauda sielą, gelia kūną nuo durtuvų besmingančių*. SNrR I 488. *Kambarys skendėjo iprieblandoje gal nuo daugybės langus užstojusių gėlių*. CvR II 236. *Apkars-ta gerklė ir nuo peraugusio ridiko*. Pg. *Nuo supuvusio obuolio genda sveikas*. Tsk(LKŽ X 1126).

§ 67. Prielinksnio nuo konstrukcijos su konkrečiais daiktavardžiais gali žymėti ir gyvų būtybių, ir negyvų daiktų būsenų priežastis.

1. Konstrukcijos, žyminčios gyvų būtybių būsenų priežastis.

Nuo vaisto nė kiek Veronikai nepalengvėjo. VienR I 170. *Nuo diržo dar niekas nesirgo*. LT V 162. *Nuo aguonlapių žąsiškai labai miega*. Ds(LKŽ₁ I 28). *Mano rankos nuo žuvų apglito*. Tvr(LKŽ III 424). *Delnai nuo grėblio įkietėję*. Slm(LKŽ V 762). *Nuo tų uogų man gale gerklės kartu*. Št(LKŽ I 37). *Veidas įraudęs nuo vyno, o lūpos drėgnos nuo tirpstančių snaigių*. Lank KS 143. *Nuo tekančio vandens tai gluotnūs pasidaro plaukai*. Vdžg.

2. Konstrukcijos, žyminčios negyvų daiktų būsenų priežastis. Šių konstrukcijų daiktavardis paprastai turi daugiskaitos formą ir jį galima išplėsti gausumą (kiekį) žyminčiu žodžiu.

Trūko prieš adventą keliai nuo vežimų (gausumo). CvR I 42. *Lentyna linksta nuo knygų*. Ktk. *Jo švarko kišenės amžinai nukarusios nuo spalvotų akmenukų*. BaltPV I 11. *Ant vieškelio stovėjo dulkių stulpai nuo tolydžio važiuojančių*. PietR II 120.

Daiktų kiekis, be daiktavardžio daugiskaitos formos, gali būti reiškiamas ir papildomomis leksinėmis priemonėmis.

Stalai lūžo pas Kaniavą nuo kiaulienos mėsų, nuo ropučių, kurias kalnais vertė ant stalo be jokio indo. VaižgRR I 284.

Tos pačios reikšmės konstrukcijos gali būti sudarytos ir su vienaskaitos kilmininku daiktavardžių, žyminčių medžiagą arba daiktų kuopą, pvz.: *Stogas linksta nuo sniego; Salė užė nuo jaunimo.*

§ 68. Atskirą grupę sudaro žodžių junginiai su spalvas (ar kitas vizualines ypatybes, kaip spindesį, tviskėjimą, žibėjimą) žyminčiais veiksmažodžiais ar būdvardžiais ir prielinksnio *nuo* konstrukcijomis, kurių daiktavardžiai reiškia daiktus, turinčius tą pačią ypatybę, kaip ir veiksmažodžio žymimoji, pvz.: *vyšnia baltuoja nuo žiedų*. Šie junginiai turi savitą semantinę struktūrą. Jais reiškiamas vieno daikto ypatybės „perkėlimas“ kitam daiktui (plg. rusų k. Финкель 1962, 12).

Tų metų pavasarį vyšnios baltavo nuo žiedų, kaip žiemą nuo sniego. Maš MB 141. *Laukai nuo baltųjų dobiliukų baluoja.* Prk(LKŽ I 623). *Obelių šakos paramstytos raudonavo, geltonavo nuo apkibusių obuolių.* LKŽ V 734. *Seniau nuo aguonyčių visi rugiai raudonuodavo.* Ds(LKŽ₁ I 29). *Nuo putinų, nuo šermukšnėlių sodai raudonavo.* JD 855. *Panerio pakriaušės pamėlo nuo žibučių* (trš). *Nuo uogų ir grybų žemė marguliavo.* BilR I 107.

Nuo šermukšnėlio, nuo putinėlio pagiruzė raudona. JD 929. *Nuo pieinių laukai geltoni.* Ktk.

Šiems yra sinonimiški junginiai su įnagininku.

Slyvos ir vyšnios žiedais boluoja. BM 422. *Kalnai kalneliai, bręstančiais javais pageltę.* KorsPj 57. *Siena marguliavo popieriais.* BaltPV II 432. *Atminė, kaip Mildos šventės naktį visa paežerė nušvito laužais.* VienLP 11. *Pagalios užmėlynavo visu savo plotu kambariukas dūmais.* LzP. *Šiemet uogingi metai – mėlynėm uogienojai taip ir mėlynuoja.* Lel(LKŽ VII 1034).

Pastarieji junginiai yra vaizdingesni ir būdingi grožinės literatūros kalbai (žr. Pupkis 1980, 146). Jų įnagininką ne visada galima pakeisti prielinksnio *nuo* konstrukcija, plg.:

Padangė nublausus sumirgėjo žvaigždėm. SNērR I 281. *Žalia žolė marguoja narcizais.* SNēr. *Jūra sumarguliavo baltomis burėmis* (tsp). *Daugelis bėgo su žibintais, ir greit visas kluonas sumarguliavo, sušvysčiojo ugnimis.* Balč. *Kadaise aprūkusios sienos švietė... žvilgėdamos naujai įrėmintais langais.* Balt Rn 143.

Prielinksnio *nuo* konstrukcijos, pavartotos su būdvardžiais, įnagininku nekeičiamos, plg. *Vyšnios baltuoja nuo žiedų | žiedais ir Vyšnios baltos nuo žiedų*, bet ne **žiedais*.

APIBENDRINAMOSIOS PASTABOS

§ 69. 1. Prielinksnio *nuo* priežasties reikšmė išvesta iš erdvės reikšmės ir yra izomorfiška pastarajai.

2. Prielinksnio *nuo* priežasties reikšmės pagrindinis diferencinis požymis yra jos išorinis pobūdis, išoriškumas. Pagal šį požymį jis sudaro opoziciją su prielinksniu *iš* kaip teigiamai žymėtas jos narys.

3. Pagal priežasties išraiškos pilnumą prielinksnio *nuo* konstrukcijos skiriamos į tiesioginės ir netiesioginės reikšmės. Šiuo pagrindu jos sudaro privatyvinę opoziciją su prielinksniu *iš* kaip nežymėtas jos narys (pastarasis prielinksnis turi tiesioginės priežasties reikšmę).

4. Prielinksnio *nuo* vartoseną priežasties reikšmė (skirtingai nuo prielinksnio *iš*) yra beveik neapibrėžta priklausomo daiktavardžio atžvilgiu (daiktavardis gali būti ne tik abstraktus, bet ir konkretus).

5. Pačios konstrukcijos vartojamos su būsenas, savaiminius veiksmus (tiek gyvų, tiek negyvų daiktų) žyminčiais veiksmažodžiais, su kai kuriais būdvardžiais. O pozicijoje su valingus, aktyvius veiksmus žyminčiais veiksmažodžiais prielinksnio *nuo* konstrukcijos turi ne priežasties reikšmę.

6. Prielinksnio *nuo* konstrukcijomis aprašomos dvejopos situacijos: to paties subjekto atskirų požymių priežastiniai ryšiai ir skirtingų subjektų ryšiai. Pirmojo tipo situacijos susisiečia su prielinksnio *iš* vartojimo sfera. Galima šių prielinksnių sinonimika.

7. Prielinksnio *nuo* konstrukcijos, sudarytos su pojūčius, gamtos reiškinius žyminčiais daiktavardžiais, esti sinonimiškos prielinksnio *iš* konstrukcijoms (žr. § 26, 61). Pasitaiko sinonimiškos šių prielinksnių vartosenos ir su emociniais daiktavardžiais (žr. § 55).

8. Tam tikrais atvejais prielinksnio *nuo* konstrukcijos yra sinonimiškos įnagininkui (žr. § 68).

PRIELINKSNIS *DĖL*

BENDROSIOS PASTABOS

§ 70. Prielinksnis *dėl* (retkarčiais prepoziciškai vartojama ir ilgesnė jo forma *dėlei*) yra vienas iš nedaugelio pirminių prielinksnių, neturinčių konkrečios – erdvės – reikšmės. Jo semantinę struktūrą sudaro abstrakčios reikšmės, kurių mūsų lingvistiniuose darbuose skiriamos tokios: priežasties (*nusiminė dėl nesėkmės*), tikslo (*atėjo dėl knygos*), objektinė (*tarėsi dėl kelionės*) ir nuolaidos (*galima eiti dėl tokio lietaus*) (žr. LKG 1971, 590; DLKŽ₁ 1972, 112). Nurodytos reikšmės yra labai artimos: jas vienija bendras semantinis požymis, kurį sąlygiškai galima pavadinti „loginiu pagrindu“¹². Loginis pagrindas yra nustatomas mąstymo procedūromis, o ne betarpišku stebėjimu (kaip situacinė priežastis).

§ 71. Prielinksnio *dėl* konstrukcijų reikšmės ne visada yra aiškiai atsiribojusios viena nuo kitos. Pasitaiko tokių vartojimo atvejų, kada sunku pasakyti, kokiai reikšmei priskirti aptariamą konstrukciją. Todėl čia trumpai aptarsime visas prielinksnio *dėl* reikšmes ir pamėginsime nustatyti jų ribas.

¹² Kai kur bendroji prielinksnio *dėl* reikšmė vadinama „priežastingumu“ (žr. LKM 1976, 216). Tačiau šis terminas nėra labai parankus, nes taip vadinama atskira prielinksnio *dėl* reikšmė, antra, priežastingumo samą sunku įžiūrėti objektinėje reikšmėje, plg.: *kalbėjo dėl knygų leidimo*.

§ 72. Prielinksnio *dėl* konstrukcijos sakomos su informacijos, kalbėjimo, mąstymo veiksmazodžiais ir žymi turinį¹³, pvz.: *tarėsi dėl kelionės, teisinosi dėl neatėjimo*. Tačiau šios konstrukcijos vartoseną nurodyta reikšmė yra ribota, nes pagrindinė turinio raiškos priemonė yra prielinksnio *apie* konstrukcija, pvz.: *kalbėjo apie knygas, pasakojo apie susitikimą*. Gretinamų konstrukcijų vartojimo sferos iš dalies sutampa. Bet yra keletas veiksmazodžių, kurie reikalauja tik prielinksnio *dėl*.

§ 73. Junginiai su prielinksnio *dėl* konstrukcija. Prielinksnio *dėl* konstrukcija reguliariai vartojama su šiais kalbėjimo veiksmazodžiais: *tartis, derėtis, lygtis, teisintis, aiškintis* bei priešdėliniais jų vediniais (*pasitarti, susitarti*). Pačios konstrukcijos leksinė sudėtis įvairi: jos daiktavardis gali būti ir konkretus, ir abstraktus, pvz.: *tarėsi dėl žemės, dėl pardavimo*.

1. Veiksmazodžių *tartis, susitarti, pasitarti* junginiai su *dėl* ir:

a) konkrečiais daiktavardžiais: *Dėl maisto juk atskirai tarsimės?* Baltr TK I 36. *Liko susitarti dėl ginklų ir drabužių*. MašNA 54. *Kaimiečiams vien reikia susitarti su dvarininku dėl išperkamos žemės*. Myk-PutS 325. *Dėl algos susitarsime – aš nenuskriausiu*. PaukštJ 260. *Antiksliai ir atėjau dėl miško pasitarti*. ŠII.

b) abstrakčiais daiktavardžiais: *Justukas su Vytuku jau buvo atsigulę, tik dar tarėsi dėl rytdienos žygių ir darbų*. MašAMB 101. *Vytautas su riteriu Grieže ilgai tarėsi dėl panemunės pilaičių sustiprinimo*. VienR IV 207. *Su Sakalausku tarėsi dėl žagrės paskolinimo, dėl menkiausio daikto*. CvR II 331. *Susitarta dėl medžių plukdymo Nemunu* (rš).

Nurodytų veiksmazodžių junginiai su *dėl* ir konkrečiais daiktavardžiais yra semantiškai nepilni, juos galima išplėsti remiantis platesniu kontekstu.

Apibendrintos reikšmės daiktavardžiai *klausimas, reikalas* su nurodytais veiksmazodžiais vartojami įnagininku, kuris tokioje pozicijoje esti išplėstas.

Užteko laiko ir jaunimui pasilinksminti, ir seniems pilių bei karo vadams drauge su Kęstučiu pasitarti Žemaitijos gyvenimo klausimais. TarasP 215. *Kai vyrai pradėjo tartis karo reikalais, abi moterys, ištačiusios storas žvakes, pasišalino*. VienR IV 44.

Šios konstrukcijos būdingos raštų kalbai. Jas galima transformuoti į prielinksnio *dėl* konstrukcijas, plg.: *tarėsi karo reikalais – tarėsi dėl karo, pasitarė gynimo klausimais – pasitarė dėl gynimo*.

2. Veiksmazodžių *aiškintis, pasiaiškinti, išsiaiškinti* junginiai su *dėl* ir:

a) konkrečiais daiktavardžiais: *O kažkoks jaunuolis aiškinosi dėl ryšulio, dingusio iš dvaro bibliotekos*. Gud-GuzKIT 378. *Ir dėl Andriuko mokėjo pasiaiškinti*. MašAMB 371. *Bet dėl laiško mes taip ir neišsiaiškinome!* Paukšt NS 81.

¹³ Turinys yra viena objektyvių reikšmių.

b) abstrakčiais daiktavardžiais: *Radušiui teko net aiškintis Vilniuje dėl tariamų miestui skriaudų*. BorSVB 16. *O man aiškinkis ponui Janavičiui dėl visų jūsų dainuškų...* BielDG 126.

3. Veiksmažodžių *teisinti*, *pasiteisinti*, *išsiteisinti* junginiai su *dėl* ir:

a) konkrečiais daiktavardžiais: *Jis kaip tik reikalingas ordino politikai – paskui pasiteisinti svetimšaliams riteriams dėl nekaltai išžudytų žmonių*. VienR IV 155.

b) abstrakčiais daiktavardžiais: *Dėl švaros moters negalėjo pasiteisinti*. Vaižg RR I 73. *Klysta – tai nuoširdžiai; kankinamai tekdavo paklydimus suvokti, nesi- teisinti dėl jų (paklydimų) tik laiko dvasia ar kitokiomis sąlygomis*. TLR II 255.

4. Veiksmažodžių *derėti*, *lygti* junginiai su prielinksnio *dėl* konstrukcija: *Jis ilgai derėjosi dėl kainos*. LankKS 30. *Dėl rublio tiek lygostas – sušilo, supluko visa*. Krš. *Tėvas buvo visada toks griežtas su darbininkais... derėdavosi dėl kiekvieno cento*. PaukštNS 125.

Nesangražiniai priešdėliniai veiksmažodžiai *suderėti*, *sulygti* sudaro junginių ir su galininku (a), ir su prielinksnio *dėl* konstrukcija (b):

a) *Žmogus sulygo ožiuką ir nupirko*. SNēr. *Ar suderėjai vakar arklių?* Trgn.

b) *Jie galutinai sulygo dėl tėviškės pardavimo ir trobesių perkėlimo į gautą iš valdžios sklypą*. MikelKLL 115. *Sulygo dėl kainos, dėl užmokesčio, dėl darbo sąlygų*. DLKŽ₁ 769. *Jei tik dėl algos sutiksime – pas mane atėjęs nesigailėsi*. PaukštJ 67.

Gretinamieji junginiai (žr. a, b) skiriasi ir leksine sudėtimi, ir semantika: junginių su galininku daiktavardis yra konkretus ir žymi tiesioginį objektą (*sulygo ožiuką*), o junginių su prielinksniu *dėl* – abstraktus ir žymi apibendrintą objektą (*sulygo dėl pardavimo*). Pastarųjų junginių negalima transformuoti į junginius su galininku (plg. **sulygo pardavimą*).

§ 74. Junginiai su prielinksnių *dėl* ir *apie* konstrukcijomis: Prielinksnio *dėl* konstrukcija eina su tokiais kalbėjimo, informacijos bei mąstymo veiksmažodžiais, su kuriais įprasta prielinksnio *apie* konstrukcija. Gretinamosios konstrukcijos gali skirtis tam tikrais semantiniais atspalviais.

1. Prielinksnio *dėl* konstrukcija vartojama žymint siauresnės informacijos, o prielinksnio *apie* konstrukcija – platesnės, išsamesnės informacijos objektą.

Plg.:

Dėl knygų išvaizdos pasakyčiau tiek, kad mums būtų reikalinga nusistatyti bent keli knygų tipai. Myk-PutR VIII 37. *Tiesa, jis dar mėgo gražias moteris – dėl jų proto nekalbėsime, tai antraeilis klausimas*. VenclGD 34. *O dėl Vilsono, kurio idealizmu kadaise aklai tikėjo, Sinkleris pareiškia...* VenclLL 181. *Reikėtų pagalvoti dėl vertinių ir lietuvių kalbos dirvoje sudarytų žodžių diferenciacavimo (trš). Atsiliepti dėl kai kurių kritikų daromų priekaištų laikau galima ir reikalinga*. Myk-PutR VIII 59.

Daug ir ilgai buvo kalbėta apie pasaulinių klasikų leidimą lietuviškai. VenclLL 76. *Ar ir jam pačiam nevertėtų daugiau pagalvoti apie rytojaus dieną?* VenclGD 42.

Tačiau nurodytas skirtumas tarp prielinksnio *dėl* ir *apie* konstrukcijų nėra labai ryškus. Prielinksnio *dėl* konstrukcijas galima pakeisti platesnės reikšmės prielinksnio *apie* konstrukcijomis, – pastarosios galimos ir kontekstuose, perteikiančiuose ribotą informaciją.

Porą žodžių prasitariau apie tuos paveikslus (dėl paveikslų). ŽemR III 116. *Atėjo galvon ir tie žodžiai, kuriuos nuo jos išgirdau, kai apie tuos pinigus paklausiau.* BilR I 212. *Kitąsyk užsimindavo taip pat ir apie sklypininkų žemėlės.* VienR V 102. *Šeštosios klasės auklėtoja N. tik ką perspėjo savo auklėtinius apie pavojų, tykantį ant ledo (tsp).*

2. Prielinksnio *dėl* konstrukcija vartojama informuojant apie subjekto nerealiuotus, numatomus dalykus.

Dėl Vasario charakteristikos teks kalbėti atskirai. Myk-PutR VIII 72. *Rodenai, ar pagalvojot dėl durų numatomam mūsų Dekoratyvinio meno muziejų (vert).* Tačiau veikiai jis turėjo susimąstyti ne tiek dėl savo, kiek dėl vaikų ateities. VencGD 13. *Gal imti ir paklausti dėl pardavėjo vietos?* PaukštJ 41.

3. Ši konstrukcija sakoma ir su informacijos veiksmažodžių bendratimi, žyminčia tikslą.

Kaikaris sutikęs miestelyje Veronikos tėvą, degtine vaišino ir užprašė ateiti pasikalbėti dėl dukters. VienAS 69. *Nusiuntėm pas poną parinktinius sodžiaus vyrus dėl miško pašnekėti.* Jnšk (LKŽ IX 420).

4. Prielinksnio *dėl* pasirinkimą gali lemti apibendrinta daiktavardžio reikšmė (plg. § 87).

Antra – ši asmeninė patirtis galėjo Maironį padaryti jautresnį ir priversti aiškiau pasisakyti dėl vienos viešojo politinio gyvenimo aplinkybės. ZabM 398. *Labai džiaugčiaus, jeigu dėl čia mano iškeltų klausimų plačiau spaudoje pasisakytų ypač mūsų rašytojai.* VencLLL 62.

§ 75. Prielinksnio *dėl* konstrukcijų, vartojamų su neutraliais kalbėjimo, informacijos veiksmažodžiais, reikšmė yra objektinė. Tą patvirtina ir galima jų sinonimika su prielinksnio *apie* konstrukcijomis, dėl kurių reikšmės nekyla abejonių, plg.: *kalbėjo apie knygas ir dėl knygų.* Šių konstrukcijų reikšmės skiriasi tam tikrais semantiniais atspalviais: prielinksnio *apie* konstrukcija rodo platesnės informacijos objektą (t. y. objektą, aptariamą įvairiapusiškai), o prielinksnio *dėl* – siauresnės informacijos objektą (t. y. objektą, aptariamą paprastai vienu aspektu).

Tačiau pozicijoje su emociniais kalbėjimo veiksmažodžiais prielinksnio *dėl* konstrukcijos reikšmė jau laikytina priežasties, pvz.: *susibarė dėl niekų.*

§ 76. Junginiai su prielinksnio *dėl* konstrukcija ir su įnagininku. Yra veiksmažodžių, kurie sudaro paralelinių junginių su prielinksnio *dėl* konstrukcija ir su įnagininku, pvz.: *abejoja draugais, suabejojo dėl ateities; rūpinasi vaikais, susirūpino dėl sveikatos.*

Veiksmažodžio *abejoti* (ir jo vedinių *suabejoti, paabejoti*) junginiai su prielinksnio *dėl* konstrukcija (a) ir su įnagininku (b).

a) *Dėl Žemaičių jis neabejojo – jie visuomet jam buvo ištikimi.* VienR IV 50. *Ne kartą buvau suabejojęs dėl ateities.* NdŽ. *Galima paabejoti dėl*

vieno kito kalbos reiškinių vertinimo (tsp). Dėl nedorų Skrodsčio ketinimų nebuvo jokios abejonės. Myk-PutR VI 420.

b) Profesorių objektyvumu abejoti niekas neturi pagrindo. VencLL 110. Netgi buvo suabejojęs Vinco nuoširdumu, gera valia, noru kovoti. Mikel KLL 234. Abejojimas savo sugebėjimais demobilizuoja žmogų. DLKŽ₁ 3.

2. Veiksmažodžiai rūpintis, susirūpinti, pasirūpinti sudaro junginių ir su prielinksnio dėl konstrukcija (a), ir su įnagininku (b).

a) Sūnaitis nesitveria iš linksmybės, o motina verkia ir rūpinasi dėl pramušt-galvio. SimonR I 122. Alfonsas susirūpino dėl savo žmonos ir pradėjo jos pavydėti. VienR III 256. Kryžiuočiai susirūpino ne tik dėl savo arklių, bet ir dėl savo gyvybės. VienR IV 112. O dėl jos dažnų pasivažinėjimų su Murza jis ne juokais susirūpino. GrušK 123.

b) Negaliu, rūpinuos namais. Kps(LKŽ XI 995). Ans senais paminklais rūpinasi. Všov. Tu nesirūpink, mano sesele, manim, jaunu berneliu, mano ristu žirgelio. BsO 191. Bitės rūpinasi avilio švarumu (trš). Tuo triukšmu susirūpino ir pats maršalka. VienR IV 145. Pšemickis susirūpino išgirstomis tijūno naujienomis. Myk-Put.

§ 77. Prielinksnio dėl konstrukcijos su nurodytais veiksmažodžiais yra būdingos raštų kalbai ir jas galima pakeisti įnagininku, plg. *abejoja dėl Žemaičių / Žemaičiais, suabejojo dėl nuoširdumo / nuoširdumu, rūpinasi dėl sūnaus / sūnumi, susirūpino dėl pasivažinėjimų / pasivažinėjimais*. Tarp konstrukcijų, sudarytų su konkrečiais daiktavardžiais, ir atitinkamo įnagininko galima išžiūrėti ir prasminį skirtumą. Prielinksnio dėl konstrukcija informuojama, jog veiksmo objektas yra ne tiek pats daiktas, kiek su juo susiję dalykai (tai paaiškėja iš konteksto), o įnagininkas nurodo tik patį daiktą, plg.: *susirūpino dėl arklių* (dėl jiems gresiančio pavojaus) ir *rūpinasi arkliais* (pačiais), *neabejojo Žemaičiais* (pačiais).

Prielinksnio dėl konstrukcija lengvai sakoma su priešdėliniais veiksmažodžiais, plg.: *paabejojo dėl vertinimo* (bet ne: *vertinimu*), *susirūpino dėl sausros*.

TIKSLO REIKŠMĖ

§ 78. Prielinksnio dėl konstrukcija tikslo reikšmę turi junginiuose su aktyvius, valingus veiksmus žyminčiais veiksmažodžiais, pvz.: *atjojo dėl mergelės, kovoja dėl laisvės, išgėrė dėl drąsos, dirba dėl duonos, gyvena dėl vaikų* (plačiau žr. LKG 1976, 87). Tokius junginius galima transformuoti į sudėtinius tikslo sakinius, plg.: *atjojo dėl mergelės* → *atjojo, kad pamatytų mergelę, išgėrė dėl drąsos* → *išgėrė, kad būtų drąsiau / drąsesnis*.

PRIEŽASTIES REIKŠMĖ

§ 79. Kaip jau buvo minėta, prielinksnis dėl priklauso prie vadinamųjų abstrakčių prielinksnių, – jis neturi konkrečios erdvės reikšmės. Jo priežasties reikšmė skiriasi nuo prielinksnių iš ir nuo atitinkamos reikšmės abstraktumo laipsniu. Prielinksniais iš ir nuo aprašomi tikrovės reiškinių priežastiniai ryšiai, nustatomi empirinio suvokimo pakopoje, o prielinksnis dėl žymi mąstymo aktais (remiantis

turimomis žiniomis, o ne betarpišku stebėjimu) nustatomus priežastinius ryšius, plg.: *Medis sulinko nuo vėjo ir Žvaigždės dėl didelių atstumų atrodo mažos*. Taigi minimi prielinksniai taikomi aprašant skirtingų mąstymo pakopų rezultatus: prielinksniai iš ir nuo aptarnauja empirinio suvokimo pakopą, o prielinksnis dėl – racionalaus (abstraktaus) mąstymo pakopą. (Žinoma, ši opozicija nėra simetriška.)

Prielinksniai iš ir nuo žymi priežastinius ryšius paprastai tarp atskirų, elementarių reiškinių, prieinamų empiriniam suvokimui, o prielinksnis dėl – tarp sudėtingų reiškinių, kartais – išsistę situacijų. Šie priežasties prielinksniai yra atitinkamai pasiskirstę po kalbos stilius. Prielinksnis iš būdingas beletristiniam stiliui, o prielinksnis dėl – mokslinės literatūros kalbai. Prielinksnį nuo galima laikyti stilistiškai neįdomiu.

§ 80. Prielinksnį iš ir nuo priežasties reikšmę pavadinome situacine (jie vartojami aprašant elementarias, konkrečias, paprastai jutimiškai suvokiamas) situacijas, tai prielinksnio dėl priežasties reikšmę galima vadinti apibendrinta, – jis vartojamas aprašant plačias situacijas, intelektualinės veiklos rezultatus.

§ 81. Prielinksnio dėl leksinė-sintaksinė funkcionavimo aplinka turi savitų bruožų, kuriais ji skiriasi nuo kitų priežasties prielinksnų vartosenos.

Konstrukcijų leksinė sudėtis

§ 82. Prielinksnio dėl reikšmės apibendrintas pobūdis pasireiškia priklausomojo daiktavardžio pasirinkimu. Šis prielinksnis, skirtingai nuo kitų, vartojamas su bendresnės, platesnės reikšmės daiktavardžiais, plg.: *dėl blogos nuotaikos ir išsielvarto*.

§ 83. Prielinksnis dėl vienintelis iš visų lietuvių kalbos priežasties prielinksnų sudaro konstrukciją su daiktavardžiu priežastis, turinčiu kategorinę reikšmę, t. y. žyminčiu gimininę sąvoką¹⁴. Ši galimybė rodo prielinksnį dėl turint labai apibendrintą ir neryškią priežasties reikšmę, kuri reikalinga sustiprinimo, paryškinimo (plg. rusų k. *но*, Финкель 1962, 20). Prielinksnio dėl konstrukcijos daiktavardis priežastis visada esti išplėstas kitais žodžiais, pvz.: *dėl šios priežasties, dėl menkos priežasties, dėl kelių priežasčių*. Be pažyminio minėtoji konstrukcija būtų semantiškai trūktina, plg. **dėl priežasties*. Kaip tik pažyminio buvimas ir neleidžia šiai konstrukcijai leksikalizuotis (plg. rusų k. *по причине* Финкель 1962 a).

Minimos konstrukcijos daiktavardis priežastis gali būti išplėstas derinamaisiais žodžiais: būdvardžiais (*dėl rimtos priežasties*), dalyviais (*dėl nežinomų priežasčių*), įvardžiais (*dėl šių priežasčių*), skaitvardžiais (*dėl dviejų priežasčių*) arba būti valdomas kiekio reikšmės žodžių (*dėl šimtų priežasčių, dėl daug(elio) priežasčių*).

Pagal pažyminio reikšmės pobūdį nurodytas konstrukcijas galima skirti į kelias grupes.

1. Konstrukcijos su kvalifikatyvinės (charakterizuojamosios) reikšmės pažyminiais – būdvardžiais, dalyviais, įvardžiais (pvz., *kažkoks, koks nors*).

Mindaugas atsimetė nuo krikščionybės ne dėl religinių, o dėl politinių priežasčių. JurgIP 276. *Ši poezija – dekadanso, idėjinio nusigyvenimo poezija – tu-*

¹⁴ Dėl kategorijos ir giminės sąvokų žr. ФЛ 1977, 30.

rėjo žlugti net ir dėl formalių priežasčių. VencLL 287. Dėl lengvai atspėjamų priežasčių hercogas įsakė lietuviams ir prūsams melstis ir mokytis šventraštį skaityti savo gimtąja kalba. JurgIP 309.

2. Konstrukcijos su kiekybinės reikšmės žodžiais, pvz.: *dėl kelių (keleto, kelio-likos) priežasčių, dėl trijų priežasčių, dėl aibės priežasčių*.

Populiarumo burokėliai nusipelnė dėl kelių priežasčių: juos lengva auginti ir išlaikyti iki kito derliaus, jie skanūs ir maistingi (tsp). Taip atsitikti galėjo dėl daugelio priežasčių.

3. Ypač dažnos konstrukcijos su įvardžiais: *parodomaisiais (ši, ta, ta pati, tokia, tokia pati), nežymimaisiais (kita, kitokia), klausimaisiais-santykiniais (kokia, kelios)*.

Dėl tos priežasties dažnai pamatysi juos priemiesčiuose, besikapstančius šiukšlynuose... IvanLP III 90. Dėl šių priežasčių Daukantas, kaip ir jo kolegos, Daugirdo filosofijos kursą įveikė sunkiai. MerkSD 75. Jis išėjo iš darbo dėl kitų priežasčių (tsp). S. Daukantas, tyrinėdamas Lietuvos istoriją, siekia išsiaiškinti, dėl kokių priežasčių tauta, atlikusi praeityje garsius savo herojiškumo žygius, sukūrusi didelę, galingą valstybę, laikui bėgant sumenkėjo, nusilpo, tapo paniekintų ir pavergtų baudžiauninkų tauta. ZabM 57.

Šios leksinės sudėties (t. y. išplėstos įvardžiais) konstrukcijos yra mažiau informatyvios negu konstrukcijos, išplėstos kvalifikatyvinės reikšmės žodžiais (žr. 1), – įvardžiai nesukonkretina daiktavardžio priežastis reikšmės, o tik semantiškai jį sieja su kontekstu, iš kur paaiškėja realus jo turinys. Apskritai konstrukcijų *dėl tos priežasties (dėl tų priežasčių), dėl šios priežasties (dėl šių priežasčių)* ir kt. reikšmė prilygsta konstrukcijai su vienu įvardžiu *dėl to*, o konstrukcija *dėl kokios priežasties (dėl kokių priežasčių)* – konstrukcijai *dėl ko* (žr. § 85).

§ 84. Prielinksnis *dėl* sudaro dažnai vartojamą konstrukciją su parodomąjo įvardžio *tas* kilmininku – *dėl to*. Šios konstrukcijos įvardis turi anaforinę apibendrinimo nurodymo reikšmę, kaip ir bevardės giminės forma *tai* (Valeckienė 1974, 56). Konstrukcija *dėl to* (tiksliau jos įvardis *to*) pavaduoja paprastai ne atskirą žodį, o platesnį kontekstą – sudėtinio sakinio dėmenį, visą sakinį ar sakinių grupę, pastraipą, pvz.: *Aš tau perrašiau ūkį dėl to, kad tu pirmasis mano sūnus ir kad tu darbščiausias iš visų kitų. SimonVK I 144. Ji mėgsta pasijuokti iš mano plaukimo stiliaus. Man dėl to kartais esti pikta ir skaudu. MikelŽS 403.*

Šios konstrukcijos vartoseną yra neribota leksinės aplinkos atžvilgiu (ji galima kuo įvairiausio turinio sakiniuose), tačiau apibrėžta sintaksiškai. Skirtinos trys jos struktūrinės funkcijos.

1. Konstrukcija *dėl to* eina jungiamuoju žodžiu paremiamojo sujungimo padarinio sakiniuose (žr. LKG 1976, 775).

Noreikai namie gražiai sugyvena, dėl to juos gerbia visas kaimas. Myk-PutS I 33. Paryčių kiek pašalo, dėl to dabar po kojomis sausai traškėjo ledas. BaltPV I 162. Apsirėdęs, apsikamšęs, dėl to jam nė nešalta. Šmk.

Analogišku santykiu ji gali sieti ir atskirus, savarankiškus sakinius. Šiuo atveju ji sakoma paprastai sakinio pradžioje ir tik retais atvejais – viduryje.

Juk tas jausmas buvo dar visiškai naujas, neįprastas. Dėl to jis buvo išgyvenamas taip, kaip tik jaunam meilė tegali būti išgyvenama. ZabM 139. Tadukui atrodė, kad jis sapne rado gražų daiktą, bet kai pabudo, jo nebebuvo. Dėl to jam pasidarė liūdna. MikelŽS 426. Dėl to jam šiandien jau visai nesunku atsiminti. SimonVK I 18.

Pačiame vaizdavimo būde natūralistinis aprašymas dėl to sutampa su fatališkai grėsminga įtaiga. SaukTSV 313.

2. Konstrukcija dėl to vartojama po kai kurių jungtukų ir padeda išreikšti semantinius santykius tarp jų jungiamų dėmenų. Tokią funkciją ji atlieka:

a) Sudedamojo sujungimo padarinio sakiniuose su jungtuku *ir* (žr. LKG 1976, 737) arba vientisiniuose sakiniuose su vienaarūšiais tariniais, sujungtais tuo pačiu jungtuku.

Jautrus vaikiškas sielos reagavimas į dramatiškus įvykius juntamas beveik kiekvienoje baladėje, ir dėl to visa poema tampa ne tik tautos, bet ir individo epopėja. LanktMDT 61. Buvo labai slidu, ir dėl to reikėjo eiti atsargiai. Ktk.

Šis gerai atliko patikėtą jam uždavinį ir dėl to pelnė dar daugiau liaudies pasitikėjimo. Myk-PutR VIII 612. Bet neparėjęs namo, o pakeliui įvirtęs į griovį. Išlipti jis nebeįstengęs daugiau ir dėl to šaukęsis pagalbos. SimonVK I 188.

b) Gretinamojo sujungimo nuolaidos sakiniuose su jungtuku *bet* (žr. LKG 1976, 763) arba vientisiniuose sakiniuose su vienaarūšiais tariniais, sujungtais tuo pačiu jungtuku.

Tiesa, Jarmala pražudė mano vaiką, suardė gyvenimą, bet dėl to nebūsiu toks kvailas, kad ugnį pakurčiau. CvR V 211. Šiandien jo žodžiai pasitvirtino, bet dėl to nebuvo lengviau. CvR II 158.

Jis gerai mato gamtos permainas ir įvairumą, bet dėl to jausmingai neaiškioja. KubJJ 24.

c) Prijungiamuosiuose sakiniuose po jungtukų *nors*, *kad*.

Suartėjimas su pažangiąja lietuvių inteligentija... Žemaitės liaudiškumui nepakenkė, nors dėl to nuo kaimo gyvenimo ji kiek ir nutolo. Myk-PutR VIII 295. Jei parėjęs ją pastebės – tegul pastebi, bet ji neparodys, kad dėl to labai džiaugtųsi. Paukšt ČMN 138.

Visais mūsų aptartais atvejais konstrukcijos dėl to realus turinys yra atskleidžiamas prieš ją einančiu kontekstu.

3. Minėtoji konstrukcija prijungiamuosiuose priežasties ar tikslo sakiniuose eina jungtuko *kad* atliepiamuoju žodžiu (žr. LKG 1976, 865, 888).

Jis nebenorėjo mūsų namie laikyti dėl to, kad mes kas rytas rasdavome po pagalviu auksinį pinigą. BalčBG 157. Kedulis buvo linkęs Stašui pritarti jau vien dėl to, kad nekontentė jokių naujovių. Myk-PutS I 41.

Dėl to šeriau juodbėrėli, kad jis gražus būtų. JV 389.

Konstrukcijos, einančios atliepiamuoju žodžiu, turinys atskleidžiamas po jos einančiu kontekstu, – šalutiniu dėmeniu.

Konstrukcija dėl to yra pati abstrakčiausia iš visų šio prielinksnio konstrukcijų. Todėl ir jos vartoseną labai plati: ji padeda išreikšti priežastinius ryšius tarp sakinio dėmenų (ar sakinių), kuriais gali būti atspindimos įvairiausio sudėtingumo situacijos.

§ 85. Prielinksnis *dėl* sudaro konstrukciją su įvardžiu *kas* – *dėl ko*, rodančią nežinomą ar neapibrėžtą priežastį. Ši konstrukcija vartojama:

1. Tiesioginio klausimo sakiniuose.

– *Dėl ko, tėve, taip visados nuliūdęs?* LT III 243.

Ji gali koreliuoti su atitinkama atsakomojo sakinio konstrukcija, plg.: *Dėl to, kad...*

2. Netiesioginio klausimo prijungiamuosiuose sakiniuose (kur ji atlieka jungiamąją funkciją ir eina priežasties aplinkybe šalutiniame dėmenyje, kaip ir tiesioginio klausimo sakinyje).

1) *Matyt, jiems neaišku, dėl ko čia žmogus budi po didžiuoju laikrodžiu.* Mikel ŽS 110.

2) *Tai pasakyk atvirai, dėl ko ta mūsų armija neina... pirmyn?* Gud-GuzKIT 635.

Šie sakiniai yra paaiškinamieji: jų šalutinis dėmuo papildo pagrindinio dėmens atraminio žodžio reikšmę, užimdamas atitinkamų linksnių pozicijas (sakinyje (1) vardininko, sakinyje (2) – galininko, žr. LKG 1976, 812 tt.).

Konstrukcija *dėl ko* gali būti pavartojama ir tokiuose sakiniuose, kurių šalutinis dėmuo užima priežasties konstrukcijos poziciją.

3) *Barė mane motušė ir senas tėvelis, dėl ko rasotas juodbėrelis.* VienažII 120.

4) *Ignotui buvo pikta, dėl ko iešmininkas viską darė, nieko jam nepadaiškindamas.* Gud-GuzKIT 174.

Šiuose sakiniuose minėtoji konstrukcija, be anksčiau nurodytos priežasties funkcijos (žr. pavyzdžius 1, 2), turi ir kitą funkciją: ji rodo priežasties santykius tarp sudėtinio sakinio dėmenų. Pagrindinis dėmuo žymi pasekmę, o šalutinis – priežastį. (Pastarasis dėmuo, atskirai paimtas, taip pat žymi priežastinę situaciją, kuri savo ruožtu gali eiti kitos priežastinės situacijos komponentu.)

§ 86. Priežasties konstrukcija *dėl ko* gali nurodyti kontekstą, kaip ir *dėl to*¹⁵.

Tuo tarpu pasirodė, kad Šalteikių Vilkas išrinktas pirmininkauti, dėl ko labai nustebo daugelis šalteikiškių. SimonVK I 63. *Štai dėl ko jis krintosi ir negalėjo sau dovanoti.* CvR II 157.

§ 87. Tik prielinksnis *dėl* sudaro priežasties konstrukcijas su tokiais apibendrintos reikšmės daiktavardžiais, kaip: *aplinkybė, sąlyga, padėtis, bruožas, ypatybė, požymis, charakteris, būdas, pobūdis, forma, turinys, laikas, stoka, perteklius, požiūris, funkcija* ir kt. Be to, tokie daiktavardžiai nurodytoje pozicijoje visada esti išplėsti kitais struktūriškai būtiniais žodžiais – derinamaisiais (a) ar nederinamaisiais (b) – pažyminiais.

a) *XIX a. mūsų literatūrinis gyvenimas dėl daugelio nepalankių istorinių aplinkybių aplamai buvo per silpnas...* ZabM 442. *Dėl savo geografinės padėties Lietuva negalėjo likti uždaru arealu, kaip Europos šiaurė.* SaukTSV 47. *Dėl šių bruožų tikslo sakiniai yra artimi funkcinio prijungimo sakiniams.* LKG III 884. *Dėl šios ypatybės daugelis tautų gražiagalvei davė ir atitinkamą pavadinimą.* IvanLP III 48. *Dėl aukštų psichinių funkcijų jie nelaisvėje greit apsiranta*

¹⁵ Dėl įvardžio *kas* santykio su įvardžiu *tai (tas)* žr. Valeckienė 1976, 69 tt.

su žmogumi ir visa aplinka. IvanLP III 73. *Dėl didelės naudos, kurią geniai teikia miškų ūkiui, sulesdami daugybę medžių kenkėjų, minėtoji žala yra nereikšminga.* IvanLP III 45.

b) *Bet poema jau vien dėl savo temos pobūdžio negali būti priskirta prie istorinio žanro kūrinii.* ZabM 105. *Žiūrėk, vienokių ar kitokių suvenyrų gamyba vėluoja dėl medžiagos stokos (tsp). Dėl savo charakterio trūkumų taip gyventi nesugebu.* TLR II 228.

Kaip matyti iš pateiktų pavyzdžių, nurodytos leksinės sudėties konstrukcijos vartojamos plačios informacijos sakiniuose.

§ 88. Apskritai prielinksnio *dėl* vartoseną priklausoamojo daiktavardžio atžvilgiu yra neribota. Jis sudaro priežasties konstrukcijas su įvairios semantikos abstrakčiais (a) ir konkrečiais (b) daiktavardžiais.

a) *Visą vakarą negalėjau akių pakelti dėl brolio šunybių.* Užp. *Dėl tėvų inorio, dėl tamsulių fanatikų prietarų išsižadėjau gražiausiojo jausmo – meilės.* VienR I 255. *Dėl savo jaukumo ir pasitikėjimo, zylė dažnai patenka į žmogaus rankas.* IvanLP III 227. *Tik dėl dusulio nebespėjo paporinti, kas buvo.* TreinTK 150. *Tokia padėtis susidarė ne tik dėl senų klaidų, bet ir dėl chaoso bei streikų (tsp). Dėl savo kasdieninio aktualumo publicistika nėra tokia ilgaamžė, kaip beletristika.* JurgIP 278. *Eilėraštis yra neužmirštas dėl savo kontrastų (vert). Žodžių perteklius sakinyje susidaro dėl dažno veiksmažodinių daiktavardžių vartojimo (trš).*

b) *Jis visą laiką buvo neramus dėl paliktų Anykščių raštų.* VienIMA 228. *Labiausiai šie milžinai išgarsėjo dėl savo ragų.* SakAP 71. *Žiemą tokie šnabždynai buvo neįbrendami dėl gilaus sniego, vasarą neišklampojami dėl raistų ir pelkių.* VienR IV 13. *Pagaliau jis negali tėviškėj rodytis ir dėl policijos.* Myk-PutR VI 425. – *Nereikia, – atsakė tėvui, – man daugiau tokio jaunikio, kuris dėl savo arklių mane pametė.* BorBM 119.

Dažnos konstrukcijos ir su asmeniniais įvardžiais.

Dėl tavęs ir žiliejį tėvo plaukai bus apjuokiami!.. PetkR I 187. *Aš jai padovanosiu ašaras, jos pralietas dėl jūsų.* BalčBG 355. *Kasdieninė mūsų duona taip karti, kad dėl jos nėra savo laimės nekenti.* Myk-PutR I 315.

Dėl pateiktųjų sakinių pasakytina tiek, kad jų prielinksnio *dėl* negalima pakeisti kitais priežasties prielinksniais. Tai rodo jo vartosenos savitumą.

§ 89. Pamėginsime nurodyti, koks yra prielinksnio *dėl* konstrukcijų santykis su prielinksnių *iš* ir *nuo* konstrukcijomis.

1. Kaip jau buvo konstatuota, prielinksnio *iš* vartoseną yra apibrėžta priklausoamojo daiktavardžio atžvilgiu: jis sudaro konstrukcijas su daiktavardžiais, žyminčiais emocijas (žr. § 12 tt), pojūčius (žr. § 23 tt) ir charakterio ypatybes (žr. § 39). Su pastarosios semantinės grupės daiktavardžiais dažniau sakomas prielinksnis *dėl* (o su kitais – retais atvejais).

1) *Prasiskinti kelių į žmones jis įstengė tik dėl didelių gabumų ir nepaprasto darbštumo.* MerkSD 97. 2) *Dėl savo nepaprasto mokytumo jis greitai pagarsėjo.* AvižAI 54. 3) *Tačiau dėl savo idėjinio ribotumo tas nuotaikas poetas teisriškė tik pačiais bendriausiais bruožais.* LanktM-P 282. 4) *Tiesa, prietaringas, fantastinis po-*

žiūris į gyvulius dėl žmonių tamsumo dar ilgai išlieka buityje. LT III 11. 5) *Tada karalius atidavė jam jauniausiąją dukterį, kuri dėl tėvo meilės nenorėjo priešintis.* BalšBG 259.

Šiuose sakiniuose prielinksnis iš negalimas dėl jų turinio apibendrinto pobūdžio, o kai kuriuose (pvz. 1, 2) – ir dėl paties daiktavardžio leksinės reikšmės: mat minimo prielinksnio vartoseną su nurodytos semantinės grupės daiktavardžiais yra ribota.

2. Tik prielinksnis *dėl* vartojamas aprašant situaciją, kur priežasties ir pasekmės subjektai skirtingi. Šiuo atveju pasekmės apibendrinimo laipsnis neaktualu: ji gali būti ir konkreti (epizodinė), ir apibendrinta.

Aš ir išėjau dėl jo abuojuomo. Sv(LKŽ₁ I 15). *Sūnus jos dėl pavydo negalėjo išgelbėti (ji buvo pavydi).* Tt. *Dėl šyvio baugštumo šeimininkas jį nuolatos žabojo.* CvR₁ II 68.

Tie patys daiktavardžiai kitokiuose kontekstuose (aprašant to paties subjekto atskirų požymių priežastinius ryšius) vartojami su prielinksniu *iš*.

Jam rodėsi, kad šuva taip kalba iš pavydo. BalčAP 311. *Žmonės paukščius gaudod, kad paukšteliu gautų pasidžiaugti, kitas iš godumo.* MašS 56.

3. Prielinksnio *dėl* konstrukcijos negalima pakeisti *iš* konstrukcija kontekstuose, kur ji yra sintaksiškai priklausoma nuo būtinai šios formos reikalaujančio žodžio (plg. § 97 tt).

Apmaudu dėl savo bejėgiškumo, skaudu už visus tuos gerus, nuoširdžius žmones. BaltrTK I 164 (bet: *skėstelėjo rakomis iš bejėgiškumo*). *Viktoras susigraudino dėl savo tokio paslaugaus gerumo.* MikelŽS 157 (plg. *iš gerumo ji viską atleido*).

4. Pasitaiko pavienių kontekstų, kur abu minėti prielinksniai gali būti vartojami pakaitomis.

Griežė ir Knystautaitė tik iš mandagumo nusišypsodavo ir vėl gaudydavo vienas kito žvilgsnius. VienR IV 217 – *Jam jumoras svetimas. Jis krizena tik dėl mandagumo.* TreinTK 222. *Dėl apsileidimo jis taip nusigyveno.* And – *Visi tikėjo, kad Vilius nebuvo išmokęs to, ko reikėjo, iš apsileidimo.* Simon. *Susirgo dėl savo kaltybės.* Ktk – *Ne iš savo kaltybės aš kuprotas.* Ds. *Ligonis jau nebegalėjo išrėkti dėl skausmo.* Vien IMA 153 – *Iš skausmo ožka nebeturi kur dėtis...* BsRP 284. *Aš jau vėl dėl senumo (/ iš senumo) negaliu pasveikt.* Stak(LKŽ XII 410). *Jis dėl baimės niekur neina.* Ktk. *Tai neteisinga, nes skatina vaikus gerai elgtis ne dėl vidinio įsitikinimo, o tikintis apdovanojimo (tsp).* Šio ne per didelio miesto gyventojai, vieni iš priešiško, kiti tiesiog dėl nekuklumo, jį seka (vert).

Iš atsargumo (/ dėl atsargumo) tik norėjom ginklų! Vd (LKŽ I 344). *Visi trys į šią parodą atėjo iš smalsumo (vert).* *Atsigręžę pažiūrės žemyn ar iš neatsargumo paslydės nors kiek, – tuoj pavirs į akmenį.* BilR I 146. *Iš nevalgymo gali liga kabintis.* Jnšk(LKŽ VII 461). *Man iš to susikrimtino net galva pradėjo sopėti.* Žž(LKŽ VI 600). *Iš tos nelaimės ir papyko (ėmė) žmogus gert.* Grz(LKŽ IX 965). *Visos šios jų ydos kilusios iš nežinojimo, kas yra gėris ir kas – blogis (vert).*

§ 90. Prielinksnių *nuo* ir *dėl* konstrukcijos gali sutapti savo leksine sudėtimi, tačiau skiriasi paprastai jų vartojimo aplinka: pirmosios eina su konkrečias, epizodines būsenas žyminčiais veiksmažodžiais, o pastarosios tokių apribojimų neturi. Prielinksnio *dėl* konstrukcijos dažnai esti susijusios su visu sakiniu (paprastai su jo tariniu) ir žymi išvadų, minčių loginį pagrindą (o prielinksnio *nuo* konstrukcijos siejamos su pačia tikrove, su konkrečiomis jos situacijomis).

Jaunėlis net pabijojo, kad brolis dėl tų kelių įkandimų nesugalvotų skandintis. SajND 37. (plg. *Koja sutino nuo gyvatės įkandimo.*) *Dėl to užkaustymo negalėjau kelias dienas arkliu važiuoti.* Ds (plg. *Nuo kaustymo arklys šlubuoja.*) *Kartais dėl bombardavimo nebūdavo šviesos* (plg. *Miestas žuvo nuo bombardavimo.*) *Nėra ko valgyti dėl pernai ir užpernai buvusios sausros.* SimonR I 233 (plg. *Išdžiūvo vasarą nuo sausros.*)

Mūsų pateiktuose sakiniuose prielinksnio *dėl* konstrukcijos negalima pakeisti prielinksnio *nuo* konstrukcija, o pastarąją pakeisti pirmąja — iš principo galima, nes šios vartoseną yra platesnė, plg. *nesugalvotų skandintis dėl įkandimų* (bet ne: *nuo įkandimų*) ir *sutino koja nuo įkandimo / dėl įkandimo*.

§ 91. Pasitaiko kontekstų, kur minėtos konstrukcijos vartojamos sinonimiškai, t. y. pakaitomis.

Suraukė kaktą dėl (/ nuo svogūnų) kvapo. Mrk(LKŽ VI 1044). *Dėl daugybės bėdų ir plaukai nuslinko.* Kt(LKŽ₁ II 319). *Žmonės paprasti dėl bado išprotėjo* GrušBR 71. *Dėl kraujo perbėgimo mirė.* Kp(LKŽ₁ I 718). *Mano rankos gel dėl nubadymo renkant (rugius).* Šts(LKŽ₁ I 546). *Baltaragis dėl to liūdesio ir gailėsčio vis labiau nyko.* BorBM 61. *Dėl spūsties silpnės moterys, — nebeturėdamos kuo kvėpuoti alpo.* TreinTK 124. *Dėl menko bimterėjimo „sudavimo“ ir verkia.* RdM(LKŽ₁ I 828). *Dėl jaučio subadymo mano tėvas apkurto.* Grg(LKŽ₁ I 546). *Mirė dėl širdies paralyžiaus* (rš).

Nurodytų sakinių prielinksnio *dėl* konstrukcijos yra susijusios su būsenų ar procesų veiksmažodžiais, — todėl jas ir galima pakeisti prielinksnio *nuo* konstrukcijomis. Mūsų gretinamos konstrukcijos yra sudarytos iš abstrakčių daiktavardžių ir jų semantinis skirtumas labai nežymus. Jos skiriasi tos pačios situacijos skirtingu matymo kampu. Prielinksnis *nuo* perteikia priežastinius santykius, nustatytus empirinio suvokimo (stebėjimo) metu, t. y. žymi pačią tikrovės situaciją. O prielinksnis *dėl* atspindi tą pačią situaciją, atgamintą atmintyje (taigi žymi santykius tarp minčių, o ne tarp pačių tikrovės reiškinių).

§ 92. Prielinksnio *dėl* konstrukcijos gali sinonimiškai santykiuoti su prielinksnio *už* ir galininko konstrukcijomis, kurios vartojamos tik su apibrėžtos semantikos žodžiais (žr. § 102 tt).

Plg.:

Stovėdama prie krosnies, Marijona pykti pradėjo dėl tokios kalbos. Paukšt J 100. *Reinhalts keliskart iškeikė ežerą dėl jo nejudrumo* (vert). *Frankas išbarė korespondentus dėl blogo susisiekiimo.* CvR₁ IV 20. *Jūs mėgstat kaltinti dėl savo nelaimių piktas dvasias...* BilR I 51. *Ji mane myli dėl mano kantrybės, dėl mano gero būdo, ar dėl to, kad aš jos nemylui.* VienR I 121. *Tiesa, jos nekenčia smulkūs paukščiai turbūt dėl panašumo į paukštvanagį.* IvanLP III 16.

Gerulavičienė pyko ant Gliaudelienės ir jos dukters už Alfonso privileijimą. VencLR III 135. Sukeikė berną už arklių raižymą, subarė mergaitę už vėpsojimą prie darbo. ŽemR III 380. Už žmonių skurdą jis kaltina savanaudžius valdovus... BalčGK 297. Ir pamilo visi Meilužę už jos linksmą būdą, už gerą širdį... KrėvP 33. Nekentė tos bobos už liežuvį ir suvedžiojimus. BilR I 229.

Gretinamos konstrukcijos skiriasi tam tikrais semantiniais atspalviais.

§ 93. Prielinksnio *dėl* konstrukcijos semantiškai santykiauja ir su prielinksnio *per* bei polinksnio *dėka* konstrukcijomis. Šių konstrukcijų priežasties reikšmės yra modaliai žymėtos: pirmosios reiškia neigiamą (t. y. neigiamos pasekmės priežastį, o pastarosios teigiamą (t. y. teigiamos pasekmės) priežastį, plg.: *Negalima užmigti per muses ir Ligonis pasveiko gydytojų dėka.*

§ 94. Prielinksnio *per* konstrukcijos yra sudaromos su konkrečiais daiktavardžiais, žyminčiais asmenis (bei kitas gyvas būtybes) ar daiktus (a) ir su abstrakčiais, reiškiančiais paprastai žmogaus požymius – neigiamas charakterio ypatybes, būsenas, veiksmus (b).

a) *Gyvenimo nebeliko per šitas bobas! BaltPV I 346. Per tuos vaikus nė kojos iš gryčios negaliu iškelti. Srv. Aš buvau kunigaikštystė ir per blogus žmones pakliuvau čia. An. Per tą jūsų šunį nei užeit nebebus galima. Trg. O tu Jurgą per savo obuolmušius ašarose paskandinau. BorBM₁ 138. Per žuvį nebūsiu namie (gaudysiu žuvį). Als.*

Per batus iš malūno išėjo (pavogė ir turėjo išeiti). Tl. Aš neturiu laiko par tuos obuolius. Jrb. Tik vieną kartą jis suklupo, ir tik per degtinę (vert).

b) *Per savo gobšystę ir sveikatą prarado. Als(LKŽ III 469). Tik vaikai ar tai iš tikro nemokėjo ir nesuprato savo prosenių kalbos, ar tai per puikumą tyčia taip iš pradžių nudavė. PietRR 186. Vis žmogus turi vargti per savo aklumą. Grg(LKŽ₁ I 78). Pirštą išpipiausi per neapdairumą. SlucGMN 398. Par tą drąsumą pasiutiską ir sprandus nasisuks. Mžš(LKŽ IX 476).*

Par tos bobos atžūlumą ir su Onike nebešnekėjau. Krš. Per dvarininko saldumą ji užmiršo, kad buvo pasižadėjusi, kol gyva, – ten kojos nekelti. CvR V 98. Bitės jo beveik negelia, o jeigu kokia viena per žioplumą netyčia iškiepija, jam niekada netinsta. MikelKLL 279.

Prielinksnio *per* priežasties konstrukcijos yra sinonimiškos prielinksnio *dėl* konstrukcijoms.

Plg.:

Anė turėjo išeiti į žmones, o tai tik dėl brolienės (| per brolienę). SimonAŠL 358. Tai tu, Algiuk, dėl tų sielių (| per sielius) ir į mokyklą pavėlavai? MašAMB 160. Savo šimtais išpirkau gyvenimą, o dabar per jūsų šykštumą (| dėl jūsų šykštumo) kąsnio neturiu. ŽemR I 86. Tik per jo sunkią nuodėmėlę (| dėl jo nuodėmėlės) teks mergelei didis vargelis kęsti. KrėvP 73.

O prielinksnio *per* konstrukcijos su abstrakčiais daiktavardžiais, žyminčiais žmogaus ypatybes ir pavartotos to paties subjekto atskirų požymių priežastiniams ryšiams reikšti, gali būti sinonimiškos ne tik prielinksnio *dėl*, bet ir prielinksnio *iš* konstrukcijoms.

Plg.:

Per neatsargumą su tuo pypkiu būt namus supleškines. Gs(LKŽ I 344) – *Žmonės manytų gaisrą kilus dėl neatsargumo ar kitos priežasties.* MikelKLL 427 – *Iš neatsargumo būt akis išsiplikinus.* Gs.

Plačiau apie prielinksni per žr. aut. 1977.

§ 95. Polinksnio *dėka* konstrukcijų leksinė sudėtis yra apibrėžta: jos sudaromos su daiktavardžiais, žyminčiais asmenis (a) arba jų teigiamus požymius (b) ir vartojamos perteikiant teigiamą informaciją.

a) 1) *Aš pinigų, kaip matai, turiu, bet ne tavo dėka.* Vlkv(LKŽ II 262). 2) *Tik an o dėka aš gyvas bepalikau.* Dr(LKŽ II 262). 3) *Tokių, kaip jis, pedagogų – kuklių, turtingos sielos ir dosnios širdies – dėka nuolat auga ir bręsta piliečiai ir menininkai* (tsp). 4) *Keliaujančių muzikantų dėka ne tik toliau, bet ir artimoje Lietuvos kaimynystėje – Lenkijoje, Vokietijoje, Prūsijoje – vyko gyvi kultūriniai mainai.* SaukTSV 31–32. 5) *Atučio dėka visoj karalystėj jau atšauktas gedulas!* SajND 152.

b) 6) *Ir tikrai stipraus savo talento dėka jis sugebėjo sukurti poezijos kūrinius, turinčius išliekamąją vertę.* LanktM-P 131. 7) *Šiuo metu merginos savo stropumo dėka stipriai aplenkia vaikus balais* (tsp). 8) *Šio ryžto dėka blogis nugalimas, įsiviešpatauja gėris ir tiesa.* ZabM 119. 9) *Mokslininkų didelio darbo dėka draustinyje atsirado stumbrų banda* (tsp). 10) *Pavojaus išvengta drąsaus poelgio dėka* (tsp). *Šito nuostabaus žvilgsnio ir regėjimo dėka ir negyvi daiktai tampa gyvais.* SaukTSV 395. 11) *Kaip tik igyto patyrimo dėka paprastai taip lengvai ir greitai daiktus suvokiame, juos pažįstame ir suprantame* (trš). 12) *Net paprasčiausi ir kasdieniškieji dalykai, atsitinkantys jauniems žmonėms, vien jų amžiaus dėka dažnai atrodo nepaprasti* (tsp).

Ne visuose mūsų pateiktuose pasakymuose konstrukciją su *dėka* galima pakeisti prielinksnio *dėl* konstrukcija. Tokia substitucija negalima kontekstuose, kur pastaroji konstrukcija suponuotų tikslo reikšmę (žr. pavyzdžius 1–5). Tai rodo konstrukciją su *dėka* turint autonomišką vartojimo sferą, kurios tik dalis sutampa su prielinksnio *dėl* vartoseną.

Reikia pasakyti, kad polinksnio *dėka* vartojimo sfera vis labiau plečiama. Jis sakomas ne tik su daiktavardžiais, žyminčiais asmenis ar jų požymius, bet ir su kitokiais, paprastai abstrakčiais daiktavardžiais.

Rankraštis laimingo atsitiktinumų dėka nepražuvo. ZabM 96. *Tik kalbos dėka gali egzistuoti abstraktus mąstymas.* FŽ 198. *Aklas skausmas metaforos dėka tapo menine tiesa.* SaukTSV 205. *Kiekviena gramatinė forma tik poezijos dėka tampanti pergyventos kalbos forma.* Čiurlš₁ 18. *Tritomės gramatikos išlyginimai, patikslinimai daromi kaip tik tų monografijų dėka* (trš). *Santykiai „brolio draugas“, „motinos motina“ ir pan. gaunami santykių kompozicijos dėka.* LĮ 83. *Tasai subtilus ir sudėtingas darbas vyksta centrinės nervų sistemos dėka.* Psich 31. *Tai nieko nebepasako apie objektyvias priežastis, kurių dėka egzistuoja daugybė atskirų pasakų.* SaukTSV 54.

Nors šie pasakymai yra gerokai nutolę nuo atraminių minimos konstrukcijos vartojimo atvejų (žr. pavyzdžius 1, 2), tačiau bendra tai, kad ir jie padeda išreikšti pozityvios, teigiamos informacijos pagrindą, ir todėl gali būti pateisinami.

Tačiau visiškai nepriimtina kartais pasitaikanti šios konstrukcijos vartoseną neigiamo turinio kontekstuose. Tai nesiderina su paties žodžio *dėka* reikšme.

Kunigėliui nelabai Anupras tepatiko, gal kad buvo Sidabro dėka prieš jį nusiteikęs. Čiurš₁ 96. Irano aviacijos veiksmų dėka Irako kariuomenė patyrė pralaimėjimą (tsp). Laivas žuvo nelaimingo atsitiktinumo dėka (iš televizijos kalbos).

Netinka minėtoji konstrukcija ir priemonei reikšti, plg.: *Prieš 100 metų žmogus 90 procentų visų darbų atlikdavo savo raumenų dėka (tsp).*

Konstrukcijų vartojimo aplinka

§ 96. Prielinksnio *dėl* konstrukcijų vartojimo aplinka leksiškai yra neapibrėžta. Jos dažniausiai esti susijusios su visu sakiniu ir žymi jo perteikiamos informacijos loginį pagrindą, pvz.: *Dėl milžiniško atstumo Saturnas spindi danguje kur kas blyškiau negu 17 kartų už jį mažesnis Marsas (trš).*

Tačiau yra kiek tam tikros semantikos žodžių, kurie reikalauja minėtos konstrukcijos. Pamėginsime juos aptarti atskirai.

Žodžių junginiai su prielinksnio *dėl* konstrukcija

§ 97. Kaip jau buvo konstatuota, prielinksnio *dėl* konstrukcijos reikalauja kai kurie kalbėjimo veiksmažodžiai, su kuriais ji sudaro objektinės reikšmės žodžių junginius (žr. § 72 tt).

Ši konstrukcija vartojama ir su kai kuriais emociniais veiksmažodžiais, pvz.: *jaudinasi dėl artimųjų, skundžiasi dėl nesėkmės, myli ją dėl gero būdo.* Tokioje pozicijoje prielinksnio *dėl* konstrukcija turi priežasties reikšmę: ji nurodo emocijų pagrindą.

Pagal savo sintaksines ypatybes emociniai veiksmažodžiai nevienodi. Vieni jų eina tik su prielinksnio *dėl* konstrukcija (*jaudintis, nervintis, nerimauti*), kiti, be šios konstrukcijos, sudaro artimos reikšmės junginių ir su kitomis formomis: su kilmininku (*liūdi dėl tėvo, susigėdo dėl savo žodžių / savo žodžių*), su įnagininku (*džiaugiasi dėl sėkmės / sėkmės*), su prielinksnio *už* ir galininko konstrukcija (*myli dėl gero būdo / už gerą būdą, pykstasi dėl niekų / už niekus*).

Pagal tai emocijų veiksmažodžių junginius su priežasties konstrukcijomis skirsime į tris grupes.

Junginiai su prielinksnio *dėl* konstrukcija (ir vienu kilmininku)

§ 98. Emocinius veiksmažodžius¹⁶ (bei su jais darybiškai santykiaujančius daiktavardžius ir būdvardžius), vartojamus su prielinksnio *dėl* konstrukcija, galima skirti į kelias semantines grupes, arba sinonimų eiles¹⁷.

¹⁶ Kartu su emociniais veiksmažodžiais aptarsime ir jų semantinius ekvivalentus – frazeologizmus.

¹⁷ Dėl emocijų veiksmažodžių grupavimo žr. Lyberis 1980.

1. Veiksmažodžiai *jaudintis, jausmintis, jautrintis, nervintis, nerimti, nerimauti, nerimastauti, nekantrauti, dūsauti; nerasti vietas, neturėti kur dėtis, laužyti (kvaršinti) galvą: Jaudinas dėl kito nelaimių. Ktk. Valentas matė, kad Šliažienė kiek nervinosi dėl tokio Birbilo šūkavimo. PaukštČMN 194. Nerimavo dėl nepasisėkimo ir pats didysis magistras. TarasP 188. Jis dūsauja tik dėl savo jaunystės, savo paklydimų. LanktM-P 232. Kad ir kaip save tramdė, bet dėl rytojaus dienos buvo neramus. CvR II 158. Man taip neramu dėl tavęs. (Plg.: Dėl savo likimo jautėsi ramus. Myk-Put AŠ 198). Dėl tokių niekų neverta galvos laužyti. MikelŽS 193.*

2. Veiksmažodžiai *sielvartauti, sielotis, kankintis, kentėti, graužtis, krimstis, gailėtis, nuliūsti, nusiminti; graudentis, skaudėti (sopėti) širdį: Dėl sūnaus sielvartaudu. PaukštČMN 214. Dėl tėvo mirties ir dabar vaikšto susikrimtęs. Žg. Nežinia, kiek ilgai Bernotai būtų dėl tų kalbų kamavęsi, jei ne sapnas. Paukšt NS 194. Masalskis kenčia dėl savo dualizmo kaip kiekvienas mirtingasis. Lankt MDT 171. Jis graužiasi dėl savo pasyvumo. LanktM-P 232. Skausmas dėl mirštančio tėvo pamažu traukias atgal į kažkokią visai nežymią širdies kertę. Simon VK II 154. Sopėjo lietuviams širdis dėl kunigaikščio Kęstučio nelaimės. TarasP 133. (Plg.: Dėl kito man galvos neskauda. Sln.)*

3. Veiksmažodžiai *baimintis, būkštauti, baugintis, nuogąstauti, krūpčioti (prk.), drebėti (prk.), kinkas drebinti: Jie visi gailėjosi ir baiminosi dėl savo kalčių. Vlkv (LKŽ I 464). Pabūgštaus dėl neaiškios ateities (rš). Nesibailėk, kaip mažas vaikas, įprasi dėl niekų bailėtis, tai ir bijosi. PnmR(LKŽ₁ I 564). Nuogąstauja dėl pasmerkimo ir patyčių. Avyž. Kartais atplaukdavo ir vyresnio amžiaus pašaliečių: pameškerioti ešerių, papolitikuoti, laisvai, nedrebant dėl kiekvieno krebždėjimo už durų. BielDG 81.*

§ 99. Kai kurie emociniai veiksmažodžiai – *liūdėti, gedėti; gėdytis, susigėsti, sarmatyti, susisarmatyti; bijoti, išsigąsti, baugintis, baimintis* – vartojami ir su kilmininku, ir su prielinksnio dėl konstrukcija. Tačiau dažniausiai skiriasi šių konstrukcijų leksinė sudėtis.

1. Veiksmažodžiai *liūdėti, gedėti* sudaro junginius su kilmininku konkrečių daiktavardžių, žyminčių paprastai asmenis (a) ir su prielinksnio dėl konstrukcija, kurios daiktavardis yra abstraktus (b).

a) *Mylimo vyro ir tėvo liūdėjo kunigaikštienė Birutė su vaikais. TarasP 181. Nesikrimsk taip ir neliūdėk savo mirusios pačios. Balč. O ne vienas tėvužėlis sūnelio gedėjo. JD 1169. O aš gedėsiu bėro žirgo? JD 1088.*

b) *Jis džiaugdavosi jūsų džiaugsmais ir liūdėdavo dėl jūsų nepasisėkimų. BinkRn 314. Jai atrodė, kad dėl Karolio išvykimo negalima buvo nei gedėti, nei liūdėti. Gud-Guz.*

Nurodytų pasakymų (a) kilmininką galima pakeisti prielinksnio dėl konstrukcija, plg.: *liūdi, gedi tėvo / dėl tėvo*. Tačiau prielinksnio dėl konstrukcijos, sudarytos su abstrakčiais daiktavardžiais, vienas kilmininkas atstoti negali, plg. **liūdi tėvo mirties*.

Tie patys veiksmažodžiai tarmėse bei tautosakoje pavartojami ir su galininku.

Skambės jos dainos... žaliajame vyšnių sodelyj, kur bernelį liūdi. Krėv. Mergelė mano, dienele mano, paskui tave gedėsiu. Tvr(LKŽ III 195).

2) Veiksmažodžiai *bijoti, išsigąsti; gėdytis, susigėsti, sarmatyti, susisarmatyti, drovėtis, varžytis* taip pat vartojami su kilmininku (a) ir su prielinksnio *dėl* konstrukcija (b). Abiem atvejais daiktavardžiai gali būti ir konkretūs, ir abstraktūs.

a) *Bijai vilko, neik į girią. Erž. Vaikas labai nedrąsus — sarmatijas žmonių. Ktk. Labiausiai vyrų drovis, nedrįsta nė išsižioti. Žem. Raulys visuomet varžydavosi didesnės auditorijos. Avyž.*

Ji susigėdo savo silpnumo. MikelKLL 178. Išsigando savo žingsnių. Ktk. Varžosi savo išvaizdos.

b) *Aš visą laiką bijau dėl tėvų (kad kas neatsitiktų). Ktk. Dėl manęs nebijok — nė su peštuku žodžio neišpeš. Snt (LKŽ IX 878). Pirmą kartą gyvenime jis išsigando dėl savo širdies. TreinTK 97.*

Žmogus susigėdo dėl savo žodžių (lk). Jis varžėsi dėl savo kilmės.

Gretinamieji junginiai su konkrečiais daiktavardžiais skiriasi semantiškai: kilmininkas rodo konkrečią priežastį, o prielinksnio *dėl* konstrukcija — apibendrintą. Šis skirtumas ypač ryškus junginiuose su veiksmažodžiais *bijoti, išsigąsti*, plg.: *bijo tėvo (paties) ir bijo dėl tėvo* (kad kas neatsitiktų). O abstrakčių daiktavardžių, žyminčių požymius, kilmininkas paprastai yra sinonimiškas prielinksnio *dėl* konstrukcijai, plg.: *susigėdo savo silpnumo / dėl savo silpnumo* (bet tik: *susigėdo dėl tokio klausimo*).

Veiksmažodžiui *varžytis* nurodytos formos turi diferencinės reikšmės: kilmininkas išryškina reikšmę „drovėtis“, o prielinksnio *dėl* konstrukcija — „konkuruoti“ (*varžėsi dėl pirmos vietos*). Tačiau pastaroji konstrukcija, atrodo, yra galima ir su pirmosios reikšmės veiksmažodžiu, plg.: *Jis varžėsi dėl savo poelgio*.

3. Paralelinių junginių su prielinksnio *dėl* konstrukcija (a) ir kilmininku (b) sudaro veiksmažodžiai *dejuoti, verkti*:

a) *Pasieniais susispietusios moterys girdi treškant tvorą, dejuoja dėl saviškių, išėjusių grumtis. CvR VI 133. Ne karvelis burkavo, tėvelis dejavo dėl sūnaičių jaunųjų. Pkr. Pradeda dejuoti dėl savo kirvuko. Jrk 21. Gaudžiai verkė mergužėlė dėl molinio puodo (tts).*

b) *Ten ne viena seserėlė brolelio dejuoja. KlPD 49. Karalienė dejuoja žiedo — jį buvo pametusi. LnkV(LKŽ₁ II 385). Žmonės dejuoja lietaus. Ktk. Gniaužė baltas rankes, verkė sūnelio. Lb(LKŽ III 451).*

Tarp gretinamų junginių prasminio skirtumo, atrodo, nėra. Tačiau abstraktūs daiktavardžiai nurodytoje pozicijoje tesakomi su prielinksniu *dėl*, plg.: *dejuoja dėl vargelio, dėl ateities, dėl sveikatos, dėl nelaimės*.

Junginiai su prielinksnio *dėl* konstrukcija ir įnagininku

§ 100. 1. Artimos reikšmės junginių su prielinksnio *dėl* konstrukcija (a) ir įnagininku (b) sudaro veiksmažodžiai *skųstis, nusiskųsti, pasiskųsti, guostis, pasiguosti, bėdoti, pasibėdoti, nusibėdoti*:

a) *Dėl šviesos negalima skųstis. CvR₁ IV 58. Ne vienas skaitytojų nusiskundžia spaudoje dėl naujosios poezijos neaiškumo (trš). Matyt, ir jo širdis reikalavo*

pasiguosti dėl naujos tvarkos. LzPR II 20. *Kad ir bėdavojas (= bėdoja) žmonės dėl menko nieko!* Grg(LKŽ I 577).

b) *Tėvai skundžias sūnum – visiškai neklausys.* Ktk. *Vilkui pasiskųsti jo vaikais?* Krėv. *Ilgai skundėsi senis Vasaris naujojo gyvenimo vargais.* Myk-
PutAŠ 480. *Tai ji priėjus žalią liepelę nelaimėm pasiskundžia.* DrskD 197. *Pra-
deda verkti ir jam guostis prispaudimais.* Dauk. *Ir jie dabar jau bėdojasi sunkiais laikais.* Pkp. *Nusibėdojo tėvas savo vaikais.* Ds(LKŽ I 579).

Tarp gretinamųjų junginių sunku išžiūrėti prasminį skirtumą. Prielinksninės konstrukcijos būdingesnės raštų kalbai.

2. Veiksmažodis *skųstis* reiškė „rodyti skaudant“ ir jo sinonimai *guostis*, *dejuoti*, *bėdoti*, *aimanuoti*, *vaitoti* sudaro junginių su įnagininku daiktavardžių, žyminčių kūno dalis.

Seniukas skundžias širdžia. Ktk. *Mūsų arklys pirmutine koja skundžiasi.* Užp. *Ans viena ranka guodžias – kur buvo peršauta.* Užv(LKŽ III 740). *Arklys guodžiasi koja.* Als (LKŽ III 740). *Žmonės dejuoja dantimis.* DLKŽ₁ 112. *Jau kelinta diena kai šonu aimanuoja.* Lkm(LKŽ₁ I 38). *Vaivoja vaivoja Aniutė dantim.* Km.

Šnekamojoje kalboje prielinksnio dėl konstrukcijos tokiais atvejais, atrodo, nepasakytų. Su priešdėliniais veiksmažodžiais tam pačiam reikalui pavartojama ir prielinksnio su konstrukcija.

Visa žiema išdejavau su ranka. Gs(LKŽ₁ II 386). *Da padejuosi su ta koja.* Gs(LKŽ₁ II 386). *Su savo dančiu ji visą vakarą išaičiojo.* Rm(LKŽ₁ I 32).

Pakeisti minėtą konstrukciją vienu įnagininku neleidžia veiksmažodžio priešdėlis.

3. Tarmėse veiksmažodžiai *skųstis*, *guostis*, *bėdoti* (paprastai priešdėliniai) pavartojami su abstrakčių daiktavardžių galininku, kuris pabrėžia nurodytų veiksmažodžių semą „pasakoti“.

Oi aš nueisiu aukštan kalnelin, aš pasiskųsiu savo vargelį. Mrk. *Nubėdavojo (= nubėdojo) savo bėdas senelis.* Ds. *Į kiemą atėjęs, guodė savo bėdą visiems žmonėms.* Jrk 62.

Literatūrinėje kalboje tokiais atvejais būtų pavartotas įnagininkas ar prielinksnio dėl konstrukcija.

§ 101. Paralelinių junginių su nurodytomis formomis sudaro veiksmažodžiai *džiaugtis*, *didžiuotis*, *stebėtis*.

a) *Džiaugėsi dėl mūsų laimėjimų. Didžiuojasi dėl savo kilmės. Stebisi dėl tokių kalbų. Gerokai nusistebėjau dėl pavardės: ne Karosas, o Karosa.* BaltD II 244.

b) *Ne visi džiaugėsi bajoro Kirklio laime.* KrėvP 27. *Visi stebėjosi tokiu jo elgesiu (lk). Dėl tokių ragų ačoliečiai labai didžiuojasi savo galvijais.* SakAP 59.

§ 102. Yra tam tikros semantikos veiksmažodžių, kurie sudaro priežasties reikšmės junginių ir su prielinksnio *dėl*, ir su prielinksnio *už* konstrukcijomis, pvz.: *bara dėl neklausymo / už neklausymą, mėgsta dėl gero būdo / už gerą būdą*. Tai vertinamosios reikšmės veiksmažodžiai plačia prasme. Juos galima skirti į kelias semantines grupes.

1. Viena grupę sudaro veiksmažodžiai, reiškiantys neigiamas emocijas ar nuomonę: *barti, gėdinti, keikti, kaltinti*¹⁸, *kritikuoti, kvailinti, niekinti, menkinti, peikti, žeminti, įžeisti, smerkti, skusti, priekaištauti, pykti*¹⁹. Šie veiksmažodžiai, be veiksmo pagrindo (priežasties) nurodymo, reikalauja ir objektinės reikšmės formų: veiksmožodis *priekaištauti* (bei jo variantai *prikaišioti, prikišti*) eina su objekto naudinininku (*priekaištauja kaimynams*), *pykti* – su prielinksnio *ant* konstrukcija (*pyksta ant draugų*), o visi kiti – su galinininku (*bara vaikus, kaltina vadovus*). Nurodytų veiksmažodžių veiksmo pagrindas esti nurodomas prielinksnio *dėl* (a) arba prielinksnio *už* (b) konstrukcijomis. Pastarosios konstrukcijos dažnesnės.

a) Pirmiausia *Frankas išbarė korespondentus dėl blogo susisiekinimo*. CvR₁ IV 20. *Nereik mums juoktis iš tokių senelių ir gėdinti jų dėl tamsumo*. Jabl. Išgirdo Kiškis iš žmonių, kad senesniųjų dėl savo elgesio sugėdinta, jo pati atrėžusi... CvR₁ II 76. *Keiksnojo Dūdą jau ne dėl vagystės, o dėl nesugebėjimo eksproprijuoti*. CvR₁ IV 260. *Reinhaltas keliskart iškeikė ežerą dėl jo nejudrumo* (rš). *Jūs mėgstat kaltinti dėl savo nelaimių piktas dvasias...* BilR I 51. *Tradicinė gramatika buvo kritikuota (ir visai teisingai) dėl sisteminių ryšių ignoravimo*. MK 1980 2 10. *Kvailinau save dėl šių jausmų* (rš). *Juk negalima įžeisti žmogaus dėl jo meilės*. VienR I 211–212. *Dėl ko mūsų tėvai paniekino gimtąją kalbą!* ŠRagSD 70. *Tu neliūski, poete, jei rūstus teisėjas šiandien smerkia tave dėl širdies suklydimo*. Myk-PutP 163. *Dėl to jis buvo apskūstas net ministrui*. GrušK 39. *Mano darbas rašytojai patiko, tik ji papriekaištavo man dėl gramatikos klaidų* (trš). *Jis manė, kad ji ims prikaišioti dėl ilgo neatsilankymo*. Myk-PutAŠ 166. *Nesupyk dėl stačiokiško seno kario klausimo: tu iš Karaliaučiaus atėjai?* Gruš.

b) *Barė senas tėvelis jaunąją dukrelę už jaunosios kalbeles*. KrėvP 66. *Jis pagėdino juosius už tokias kalbas*. LKŽ III 198. *Sukeikė berną už arklių raižymą, subarė mergaitę už vėpsojimą prie darbo*. ŽemR III 380. *Vytautas kaltino kryžiuočius už puolimus ir padarytas skriaudas* (tsp). *Jis nesmerkia žmogaus už klaidas* (trš). *Už tokią kalbą labai supyko motina*. ŽemR III 502.

Prielinksnio *dėl* konstrukcijas paprastai galima pakeisti prielinksnio *už* konstrukcijomis, kurios nurodytoje pozicijoje yra dažnesnės, tipiškesnės. Kartais gretinamosios konstrukcijos gali skirtis tam tikrais semantiniais atspalviais. Prielinksnio *už* konstrukcija turi apibrėžtą, konkrečią reikšmę, o prielinksnio *dėl* – platesnę, apibendrintą, plg.: *išbarė vaiką už neklausymą* ir *išbarė korespondentus dėl blogo susisiekinimo*.

¹⁸ Dėl junginių su veiksmažodžiu *kaltinti* žr. aut. 1979, 32 tt.

¹⁹ Dėl junginių su *pykti* ir jo sinonimais žr. aut. 1978, 26 tt.

2. Paralelių junginių su nurodytomis konstrukcijomis sudaro ir teigiamas emocijas ar vertinimą reiškiantys veiksmažodžiai: *mylėti, mėgti, gerbti, girti, garbinti, branginti, aukštinti, dievinti, šlovinti, vertinti, patikti*.

a) *Ji mane myli dėl mano kantrybės, dėl mano gero būdo*. VienR I 121. *Noreikai namie gražiai sugyvena, dėl to juos gerbia visas kaimas*. Myk-PutS I 33. *O dėl visos tos suirutės, žinoma, niekas tavęs pagirti negali*. BaltrTK II 333. *Seni šeimos daiktai!.. jūs brangūs dėl tų rankų, kurios jus lytėjo* (trš). *Užvis labiausiai jis vertino Čechovą dėl talento* (rš). *Ne, jis pats sau nepatiko dėl tokių minčių*. MikelKLL 397.

b) *Už tą jos linksmybę, atvirumą ir padaužumą mylėjo ją visi darbininkai*. LzP. *Kaime ją visi mėgo už jos atvirą būdą, tarškią kalbą, sumanumą*. Myk-PutS I 30. *Aš gerbiu skruzdėles už jų darbštumą*. SajND 18. *Ir tikrai, Stonis ir Stonienė visų buvo giriami už darbštumą*. ŠRagSD 121. *Už tai ir šeiminkė ją brangino*. VienR V 125.

Ir šios grupės junginių semantinis santykis toks pats, kaip ir anksčiau aptartų (žr. 1). Prielinksnio dėl konstrukcijos negalima pakeisti prielinksnio už konstrukcija, kai yra aiškus pirmosios apibendrintas pobūdis, plg. *Ne, mes dėl mėsos tik-tai jūsų „gaidžių“ giriame balsą*. Donel. *Kažin apie ką jis mąstė: ar apie gražiąją grafiene, ar apie sodą, kurį buvo pamėgęs tik dėl savo ponios*. JasiukR I 119.

3. Tokios pačios formos junginių sudaroma ir su veiksmažodžių *mylėti, mėgti* antonimais *nekęsti, neapkęsti*.

a) *Tiesa, jos nekenčia smulkūs paukščiai turbūt dėl panašumo į paukštvanagį*. IvanLP III 16.

b) *Nekentė tos bobos už liežuvį ir suvedžiojimus*. Bil R I 229.

§ 103. Veiksmažodžiai ar žodžių junginiai, reiškiantys bausmę ar jos atlikimą (*bausti, keršyti, teisti, sodinti į kalėjimą, kalėti, sėdėti kalėjime*), taip pat konkretūs veiksmažodžiai ar žodžių junginiai, pavartoti tokia pat reikšme, veiksmo pagrindui žymėti vartojami paprastai su prielinksnio už konstrukcija (b). Prielinksnio dėl konstrukcija tokioje pozicijoje pasitaiko žymiai rečiau (a).

a) *Kelias dienas paviešėjęs tėvynėje, buvo Vengrijos policijos suimtas dėl meno nusižengimo pasų tvarkai* (tsp). *Jis vėl dėl savo griežto politinio veiksmo buvo išmestas iš paskutiniojo mokytojų seminarijos Marijampolėje kurso*. VencLL 103. *Dėl kokio prasikaltimo patekai į kalėjimą?* LKŽ V 159. *Dėl niekų brolis brolių smaigia, peiliais bado...* CvR V 59. *Knyga buvo uždrausta, autorius kurį laiką dėl jos sėdėjo kalėjime*. VencLL 189. *Dėl tokio lengvabūdiškumo Šyviui tenka pora dienų gulėti tvarte*. CvR II 63. *Dėl jo kreivo sapno nekaltas žmogus turi kalėjime pūti*. TreinT K 261.

b) *Už knygų gabenimą bausdavo*. MašAMB 44. *Miltonas šaukiasi dievo atkeršyti už protestantų išžudymą*. VencLL 187. *Už pasipriešinimą valdžiai tris vaikus sušaudė okupantai vokiečiai*. VienR III 10. *Kareivos sūnus sėdėjo kalėjime už politiką*. VencGD 433. *Antanas Pečiūra dar mano vaikystės dienomis buvo nuteistas už arklių vogimą*. VienIMA 29. *Kirsiu galvelę kaip kopūstėlį už savo mergelę*. TŽ I 223. *Už neklausymą buvo uždare į kiauliatvartį*. Švnč. *Papjoviau gaidį už negiedojimą*. Šts.

Prielinksnio *dėl* konstrukcijos vartojamos aprašant apibendrintą, mažiau apibrėžtą situaciją (plg. *suėmė dėl menko nusižengimo*), o prielinksnio *už* – apibrėžtą (*nubaudė už knygų gabenimą*). Tačiau pastarosios konstrukcijos vartoseną su nurodytos semantinės grupės žodžiais yra platesnė. Ja galima pakeisti prielinksnio *dėl* konstrukciją.

**Sakinių su prielinksnio *dėl* konstrukcija
struktūriniai požymiai**

§ 104. Prielinksnio *dėl* konstrukcijos vartojamos kuo įvairiausias leksinės sudėties sakiniuose, perteikiančiuose paprastai mąstymo aktais nustatomų reiškinių priežastinius ryšius, t. y. išvadas ir jų loginį pagrindą. Šios konstrukcijos dažnai esti susijusios ne su atskiru žodžiu, o su visu sakiniu, paprastai su tariniu ar jo grupe, pvz.: *Dėl meninio apibendrinimo talpumo ir gilumo jis pastatė pasakos kvailėlį vienon greton su didžiaisiais grožinės literatūros paminklais*. SaukTSV 81. *Lietuvių tauta, sukūrusi savitą pagonišką kultūrą, dėl nuolatinių kryžiuočių puldinėjimų liko izoliuota nuo bendrosios Europos kultūros tėkmės*. ZabM 59.

§ 105. Prielinksnio *dėl* konstrukcija semantiškai gali būti remiama ne paties tarinio, o jo grupės žodžio, kuris komunikatyviai yra aktualus, pvz.:

a) būdo aplinkybės:

Esą mokslas „čionykščiams“ sunkiai prieinamas dėl įgimto atsilikimo. SkliuAŠ 172. *Dėl jos greito, vikraus polėkio ją retai pagauna plėšrieji paukščiai*. IvanLP III 16. *O dėl butų krizės Kaune niekaip negalys erdviau įsikurti*. Myk-Put AŠ 461.

b) kiekio aplinkybės:

Dėl savo jaunumo jis mažiau sugedęs negu aš (vert). *Deja, dėl sunkių laikų ir jo stalčiuje rankraštis ilgai išgulėjo*. VenciLL 203.

c) vietos aplinkybės:

Pagaliau jis negali tėviškėj rodytis ir dėl policijos. Myk-PutR VI 425.

d) laiko aplinkybės:

Dėl to užkaustymo negalėjau kelias dienas arkliu važiuoti. Ds.

e) papildinio:

Dėl nepaprasto krokodilų godumo juos nesunku gaudyti su meškere. Ivan TMB 144.

Minėtos konstrukcijos semantinis ryšys su žodžiu, su kuriuo ji nėra sintaksiškai susijusi, rodo jos priklausymą visam sakiniui.

Prielinksnio *dėl* konstrukcija gali semantiškai sietis ir su šalutiniu aiškinamojo sakinio dėmeniu (dėl tokių sakinių žr. LKG III 806), pvz.: *Dėl nuolat vykstančios bendrinės kalbos ir tarmių sąveikos neretai dabar sunku pasakyti, ar žodis yra dialektizmas, ar priklauso jau bendratautinei leksikai*. JakLKL 68. *Dėl vieversio yra nustatyta, kad pavasarį patinai parskrenda atskirai nuo patelių*. IvanLP III 189.

§ 106. Minėtoji konstrukcija dažnai vartojama sakiniuose su veiksmažodžiais, reiškiančiais žmogaus psichinės veiklos aktus ar jos rezultatus (suvokimą, žinojimą, atmintį)²⁰.

²⁰ Dėl psichinės veiklos veiksmažodžių klasifikacijos žr. Васильев 1981.

Tačiau dėl didelio onomastinės medžiagos įvairumo iki šiol nėra nustatyta universalių, visiems vardams tinkančių klasifikacijos kriterijų. JakLKL 89. Dėl tokio leksinės ir gramatinės reikšmės nediferencijuotumo daugelis kalbininkų mano, kad tarnybiniai žodžiai neturi leksinės reikšmės... JakLKL 21. Tulžio daug kas nepažįsta, bet kas jį vieną sykį pamato, tas visuomet atsimena dėl jo ryškių spalvų ir savotiškos išvaizdos. IvanLP III 30. Dėl šio vienvės jausmo Mykolaičio-Putino eilėraščiuose beveik nejaučiame kontakto su skaitytoju. LanktM-P 297. Dėl jokių išskaičiavimų nesileido į jokių kompromisus. VencLL 103. Bet poema jau vien dėl savo temos pobūdžio negali būti priskirta prie istorinio žanro kūrinių. ZabM 105. Tačiau dėl savo idėjinio ribotumo tas nuotaikas poetas teišreiškė tik pačiais bendriausiais bruožais. LanktM-P 282. Lietuvoje nepavadinčiau šio paukščio paprastu, bet, žinoma, reikia turėti galvoje, kad dėl slapto gyvenimo pamatyti jį labai sunku. IvanLP III 350. Musinukė dėl savo dailios giesmelės, gražių spalvų ir jaukaus būdo priklausanti prie maloniausių nelaisvėje laikomų paukščių. IvanLP III 267. Dėl tokios žanrų sąveikos atskiri pasakų tipai nevienodai klasifikuojami. LT III 24.

§ 107. Prielinksnio dėl konstrukcija būdinga sakiniams:

1) su vardažodiniu tariniu, kurio jungtis yra grynoji (a) arba negrynoji (b) (žr. LKG 1976, 382):

a) Aš buvau laiminga dėl savo pasisekimo (tsp). Dėl šių bruožų tikslo sakiniai yra artimi funkcinio prijungimo sakiniams. LKG III 884. Dėl kvailos galvos ir kojom nēr ramybės. Trgn.

b) Pats vaikas, kurį likimas dar mėtys ir vėtys, iš mažens tapo valstietijos dalele ne tik dėl bendros teisinės ir materialinės padėties, bet ir dėl bendro dvasinio gyvenimo. MerkSD 24. Be to, mokytojų daugumai Daukantas tapo labai artimas dėl savo atkaklaus švietėjiško darbo, dėl sunkios pasišventėlio inteligento dalios. MerkSD 313. Jei dėl nepalankių atmosferinių sąlygų maistas pasidaro nepakankamas, parazitai esti pragaištingi. IvanLP III 369. Tačiau dėl savo lakoniškumo ir tezinio kai kurių problemų dėstymo „Donelaitis“ pasiliko lyg kokia eskizinė poema. LanktMDT 51. Dėl tankių plunksnų jis atrodo kresnas, storas, tarytum nusipenėjęs. IvanLP III 139. Dėl saldumo geresne buvo laikoma klevų sula (trš). Dėl to jį patį varnėnuku vadindavo. MašAMB 201.

Ypač dažna ši konstrukcija su neigiamais tarinio būdvardžiais arba ypatybės reiškiančiais dalyviais.

Už šios linijos dėl sniego dangos ilgo laikymosi gyvenimo sąlygos jam yra nepalankios. IvanLP III 193. Daukantas labiausiai buvo nepatenkintas dėl Lelevelio unijinių tendencijų. MerkSD 58. Dėl didelės naudos, kurią geniai teikia miškų ūkiui, sulesdami daugybę medžių kenkėjų, minėtoji žala yra nereikšminga. IvanLP III 45. Žiemą tokie šnabždynai buvo neįbrendami dėl gilaus sniego, vasarą neišklampojami dėl raistų ir pelkių. VienR IV 13;

2) su neigiamais veiksmažodžiais, pvz.: Neatvažiavo svečiai dėl lietaus. Neigiamu veiksmažodžiu pasakoma ne tik tai, kad veiksmas neįvyko, liko nerealizuotas, bet ir tai, kad tas veiksmas buvo lauktas, tikėtinas, pageidaujamas ar net būti-

nas (t. y. išreiškiamas ir kalbėtojo požiūris į informaciją). Prielinksnio dėl konstrukcija vartojama sakiniuose:

a) su neiginį turinčiais nemodaliniais veiksmažodžiais:

Nepaderėję jAVai dėl giedrų ar lytų. Dauk. Liepos mėnesį jis neišlaiko abiturų egzaminų – kaip tik dėl prancūzų kalbos rašomojo (rš). Ši knyga yra dar neišspausdinta ir vis dėl lėšų trūkumo. JurgIP 318. Žino tai vilkas ir dėl to dar neina į namus. PietLGM 4.

b) su neigiamais modaliniais veiksmažodžiais ir kito veiksmažodžio bendratimi ar dalyviu:

Dėl laiko stokos negalėjome susipažinti su visu muziejum. IvanTMB 24. Aš jau vien dėl senumo negaliu pasveikt. Stak. Dėl savo charakterio trūkumų taip gyventi nesugebu. TLR₁ II 228. Dėl šių zylių piktų palinkimų nelaisvėje nereikia jų laikyti bendrame su kitais paukščiais narve. IvanLP III 227. Dėl tokių charakteringų smulkmenų nesigaili perskaitęs ir puslapį kitą nuobodesnio teksto (tsp).

Minėtoji konstrukcija sakoma su sustabarėjusiais veiksmažodžių nebūti, neturėti, nerasti, įvardžio kas formų ar įvardiniųrieveksmių kaip, kur, kada ir bendraties junginiais²¹.

Nėra ko valgyti dėl pernai ir užpernai buvusios sausros. SimonR I 233. Dėl jos neturi kada ir paunksmėj pagulėti. VaičiūnD 420.

§ 108. Iš distribucinių prielinksnio dėl konstrukcijos ypatumų galima nurodyti apibendrintos reikšmės veiksmažodžius *atsitikti, įvykti, atsirasti, kilti, egzistuoti* ir kt.

Taip visados atsitinka dėl išsiblaškymo! BalčAP 232. Dėl blogos geležinkelių būklės Jungtinėse Amerikos Valstijose įvyksta vis daugiau katastrofų (tsp). Tokių vedinių veiksmo rezultato reikšmė paprastai yra antrinė, atsiradusi dėl pirmyktės veiksmo reikšmės konkretėjimo. LKG I 368. Ir ne pats vaizdas, tik dėl vaizdo kylanti dainos emocija sieja jos pergyvenimą su išviršiniu pasauliu. Myk-PutR VIII 89. Vieversių būdinga eisena žingsniais yra antrinis reiškinys, išsivystęs dėl gyvenimo dykumose. IvanLP III 195. Atrodo vis dėlto, kad skaičius jų kasmet mažėja galbūt dėl tinkamų perėti medžių stokos. IvanLP III 36.

Apskritai prielinksnio dėl konstrukcijų vartojimo aplinka yra labai plati, neapibrėžta. Jos negalima apibūdinti semantiniais terminais, kaip, sakysim, prielinksninių iš ir nuo vartosenos. Minėtoji konstrukcija vartojama paprastai apibendrinto, plataus turinio sakiniuose.

Nuolaidos reikšmė

§ 109. Nuolaidos reikšmę turi prielinksnio dėl konstrukcijos, pavartotos modaliai žymėtuose kontekstuose, pvz.: *Dėl tokio lietaus galima vežti šieną – neperlijo (Ktk)*. Šiuo atveju minėtoji konstrukcija rodo galimo veiksmo, arba veiksmo gali-

²¹ Dėl šių junginių plačiau žr. Oginskienė 1978, 119 tt.

mumo, pagrindą, kuris dėl savo silpno intensyvumo (veiksmingumo) yra nepakankamas sutrukdyti numatomo, tikėtino veiksmo realizavimui. Nuolaidos reikšmę galima laikyti priežasties variantu.

Prielinksnio *dėl* konstrukcija nuolaidos reikšmę turi sakiniuose:

a) su galimumą reiškiančiais žodžiais: *Dėl tokio tėvo vaikai ką nori gali daryti. Slk. Dėl manęs gali nedirbti. Ktk. Dėl aisterėjimo gali valgyti, bet, matyt, nebenori.* Kp (LKŽ₁ I 40).

b) su būsimojo laiko, tariamosios bei liepiamosios nuosakos formomis, žyminčiomis nerealizuotus, bet numatomus ateityje veiksmus:

Dėl tokio apgadinimo (šalų) augs agurkai. Rdm (LKŽ III 8). — *Dėl mano liežuvio išsiteks marti, — atšovė pati.* ŽemR I 66. *Dėl jūsų darbadienių seniai su visais vaikais būtume išstipę.* AvyžKK 61.

APIBENDRINAMOSIOS PASTABOS

§ 110. 1. Prielinksnio *dėl* konstrukcijos priežasties reikšmė yra apibendrinta — ji žymi paprastai mąstymo aktais (logiškai) nustatomus reiškinių priežastinius ryšius arba išvadų loginį pagrindą.

2. Ši reikšmė nėra aiškiai atsiribojusi nuo kitų reikšmių — objektinės bei tikslo: jas visas vienija bendroji loginio pagrindo sėma. Minėtoji konstrukcija žymi vieno tipo objektą — kalbos, mąstymo turinį (žr. § 72 tt). Tikslo reikšmė taip pat priklauso prie loginių reikšmių (tikslas — žmogaus sąmoningos veiklos stimulus).

3. Prielinksnio *dėl* konstrukcijos leksinė sudėtis turi savitų bruožų. Šis prielinksnis vartojamas su kategorinės reikšmės daiktavardžiu *priežastis*, su parodomuoju įvardžiu *tas*, su apibendrintos reikšmės daiktavardžiais *aplinkybė*, *sąlyga*, *bruožas* ir kt. Antra vertus, jis eina ir su siauresnės reikšmės abstrakčiais bei konkrečiais daiktavardžiais, su kuriais vartojami ir kiti priežasties prielinksniai, tačiau skirtinguose kontekstuose.

4. Prielinksnio *dėl* konstrukcijų leksinė vartojimo aplinka yra labai įvairi. Jos paprastai esti susijusios su visu sakiniu. Bet yra tam tikros reikšmės veiksmazodžių, kurie reikalauja šios konstrukcijos ir su ja sudaro žodžių junginius (žr. § 97 tt).

5. Dėl savo reikšmės apibendrinto pobūdžio šis prielinksnis semantiškai santykiauja su visais priežasties prielinksniais, tik nevienodu laipsniu. Su prielinksniais *per*, *už*, *dėka* jis sudaro sisteminius, o su prielinksniais *iš* ir *nuo* pavienius sinonimus.

6. Prielinksnio *dėl* vartosena žymėta stilistiškai: dažniausiai iš visų priežasties prielinksnių jis aptinkamas mokslinėje kalboje (o prielinksnio *iš* būdingiausia funkcionavimo sfera yra grožinės literatūros kalba).

PRIEŽASTIES PRIELINKSNIŲ OPOZICIJŲ SISTEMA

§ 111. Iš pateiktos analizės matyti, kad kiekvienas prielinksnis turi specifinius semantinius požymius, kurie atspindi skirtingus pačių priežasties santykių bruožus. Priežasties prielinksniai (ir įnagininkas be prielinksnio) yra tam tikru būdu pasiskirstę priežasties santykių semantinį lauką ir savo tarpe sudaro sistemą. Kiekviena raiš-

kos forma toje sistemoje užima autonomišką vietą. Pamėginsime išryškinti priežasties prielinksnių sistemos struktūrą: nustatysime opozicijas ir tų opozicijų tarpusavyo santykius.

§ 112. Priežasties prielinksniai turi tokius diferencinius požymius²²: 1) vidinė priežastis (prielinksnis *iš*), 2) išorinė priežastis (prielinksnis *nuo*), 3) apibendrinta priežastis (prielinksnis *dėl*), 4) teigiama priežastis (polinksnis *dėka*), 5) neigiama priežastis (prielinksnis *per*), 6) atpildo priežastis (prielinksnis *už*), 7) nediskretiška²³ priežastis (įnagininkas), 8) konkreti (situacinė) priežastis (prielinksniai *iš*, *nuo*), 9) modalinė priežastis (prielinksnis *per*, polinksnis *dėka*). Vieni nurodytų požymių yra nulemti pačių formų semantikos (1–7), kiti – jų sisteminių ryšių (8–9).

§ 113. Kaip jau buvo nurodyta, priežasties raiškos priemonių sistemą sudaro 7 formos. Jas visas supriešinus susidarytų opozicijų $\frac{7.6}{2}=21$, pvz.: *iš* – *nuo*, *dėl*, *dėka*, *per*, *už*, įn. (6 opozicijos), *nuo* – *dėl*, *dėka*, *per*, *už*, įn. (5 opozicijos), *dėl* – *dėka*, *per*, *už*, įn. (4 opozicijos) ir pan. Tačiau ne visos opozicijos yra vienodai svarbios, reikšmingos. Pamėginsime nustatyti pagrindines opozicijas ir pateiksime jas lentelėje:

Priežasties prielinksnių (ir įnagininko) opozicijos

I	Konkreti (situacinė) priežastis		Apibendrinta (nesituacinė) priežastis				
II	Nediskretiška	Nežymėta		Modalinė		Nežymėta	
III	įn.	Vidinė	Išorinė	Teigiama	Neigiama	Atpildo	Nežymėta
		<i>iš</i>	<i>nuo</i>	<i>dėka</i>	<i>per</i>	<i>už</i>	<i>dėl</i>

Kaip matome, priežasties raiškos priemonės sudaro trijų pakopų opozicijų sistemą, organizuotą hierarchiškai: žemesnės pakopos opozicijos įeina į aukštesnės pakopos opozicijas.

Žemiausios pakopos yra (3) opozicijos: 1) *iš* – *nuo* (diferencinis požymis „vidinė priežastis“, žymėtas narys – prielinksnis *iš*), 2) *dėka* – *per* (diferencinis požymis – „teigiama priežastis“, abu nariai žymėti: pirmasis teigiamai, antrasis neigiamai), 3) *už* – *dėl* (diferencinis požymis – „atpildo priežastis“, žymėtas narys – prielinksnis *už*).

Antrąją sistemos pakopą sudaro dvi opozicijos: 4) *iš*, *nuo* (1) – įn. (diferencinis požymis – „nediskretiška“ priežastis, žymėtas narys – įnagininkas), 5)

²² Čia nurodėme tik relevantiškus kiekvieno prielinksnio požymius. Kai kuriuos požymius, sakysim, „vidinė / išorinė“ priežastis turi visi prielinksniai, tačiau jie reikšmingi tik prielinksniams *iš*, *nuo*.

²³ Įnagininku reiškia priežastis yra neperskiriama (nediskretiška) su pasekme laiko (ir egzistencijos) atžvilgiu, pvz.: *akys spindi laime, šlaitas mėlynuoja žibutėmis, miškas skamba dainomis*.

dėka, *per* (2) – *dėl*, *už* (3) (diferencinis požymis – „modalinė priežastis“, žymėtas narys – žodžiai *dėka*, *per*).

Aukščiausią sistemos pakopą sudaro opozicija (6) *iš*, *nuo*, *įn.* (4) – *dėl*, *dėka*, *per*, *už* (5) (diferencinis požymis – „konkreči / apibendrinta priežastis“, abu nariai žymėti). Pastaroji opozicija apima visus priežasties raiškos priemonių elementus. Tačiau ne visi sistemos nariai funkcinio požiūriu yra vienodai svarbūs. Galima teigti, kad sistemos pagrindą sudaro 4 nariai: prielinksniai *iš*, *nuo* ir *dėl*, *už*, nes įnagininką galima pakeisti prielinksnių *iš* ar *nuo* konstrukcijomis (t. y. opozicija (4) yra neutralizuojama²⁴, žr. § 17, 68), o prielinksnių *per* ir polinksnių *dėka* gali atstoti prielinksnis *dėl* (t. y. opozicija (5) yra neutralizuojama, žr. § 94 tt). Prielinksnio *už* konstrukciją (jos vartoseną yra leksiškai ribota tam tikros reikšmės veiksmažodžių, žr. § 102 tt) iš dalies galima pakeisti prielinksnio *dėl* konstrukcija, plg.: *išbarė jį už neklusnumą / dėl neklusnumo, mėgo ją už gerą būdą / dėl gero būdo*. Tokioje pozicijoje prielinksnio *dėl* konstrukcija retesnė. Šių prielinksnių vartojimo sferos (aplinka) yra susijusios perkirtimo santykiu, o įnagininko ir prielinksnių *iš*, *nuo* (4 opozicija), prielinksnių *per*, *dėka* ir *dėl* (5 opozicija) vartojimo sferos susijusios įtraukimo santykiu.

Pagrindinės opozicijos (6), kurios abu narius sudaro po kelis elementus (plg. *iš*, *nuo*, *įn.* – *dėl*, *per*, *dėka*, *už*), atskirais, pavieniais atvejais gali neutralizuotis skirtumai šiose porose: *iš* – *dėl* (žr. § 89), *iš* – *per* (žr. § 44), *nuo* – *dėl* (retai, žr. § 91).

PAPILDOMI SUTRUMPINIMAI

BaltD	– Baltušis J. Su kuo valgyta druska. – V., 1973 – t. 1, 1976 – t. 2.
BubnBV	– Bubnys V. Baltas vėjas. – V., 1974.
BorSVB	– Boruta K. Skambėkit vėtroje, beržai. – V., 1975.
DrskD	– Druskininkų dainos / Užrašė J. Balčikonis. – V., 1972.
FŽ	– Filosofijos žodynas / Redagavo M. Rozentalis. – V., 1975.
JakLKL	– Jakaitienė E. Lietuvių kalbos leksikologija. – V., 1980.
JasiukR	– Jasiukaitis K. Raštai. – V., 1959, t. 1–2.
JurgIP	– Jurginis J. Istorija ir poezija. – V., 1969.
KubJJ	– Kubilius V. Julius Janonis. – V., 1970.
LankKS	– Lankauskas R. Klajojantis smėlis. Žiaurūs žaidimai. Balta, juoda ir mėlyna. – V., 1967.
LanktM-P	– Lankutis J. V. Mykolaičio-Putino kūryba. – V., 1961.
LanktMDT	– Lankutis J. Justino Marcinkevičiaus dramatinė trilogija. – V., 1977.
LĮ	– Plečkaitis R. Logikos įvadas. – V., 1978.
LKG	– Lietuvių kalbos gramatika. – V., 1965 – t. 1, 1971 – t. 2, 1976 – t. 3.
MarŽŠG	– Marukas K. Žaliakalny šluoja gatves. – V., 1962.
MašMŽ	– Durovas V. Mano žvėrys / Vertė P. Mašiotas. – V., 1972.
MašNA	– Mašiotas P. Nepaprastos atostogos. – V., 1970.
MašS	– Mašiotas P. Sparnuočiai. – V., 1972.
MerkSD	– Merkys V. Simonas Daukantas. – V., 1972.
MG	– Mokslas ir gyvenimas (žurnalas).
MikelKLL	– Mikelinskas J. Kur lygūs laukai. – V., 1981.
MikelŽS	– Mikelinskas J. Žiupsnelis smėlio. – V., 1982.

²⁴ Priežasties konstrukcijų opozicijų neutralizacija mes sąlygiškai vadiname jų leksinės sudėties ir aplinkos identiškumą, sutapimą.

- MškŽG — Miškinis A. Žaliaduonių gegužė. — V., 1977.
P — Pergalė (žurnalas).
PaukštČMN — Paukštelis J. Čia mūsų namai. — V., 1974.
PaukštNS — Paukštelis J. Netekėk, saulele. — V., 1963.
PetkAA — Petkevičaitė-Bitė G. Ad astra. — V., 1967.
PietRR — Pietaris V. Rinktiniai raštai. — V., 1973.
Psich — Psichologija. Vadovėlis pedagoginiams institutams. — V., 1960.
SajND — Saja K. Už nevarstomų durų. — V., 1978.
SakAP — Sakalauskas V. Afrikos perlas. — V., 1983.
SaukTSV — Sauka D. Tautosakos savitumas ir vertė. — V., 1970.
SirGAI — Sirijos Gira V. Atlanto idilės. — V., 1973.
SkliuAŠ — Skliutauskas J. Aukso šaknelė. — V., 1977.
SŽ — Lyberis A. Lietuvių kalbos sinonimų žodynas. — K., 1961.
ŠaltRD — Šaltenis S. Riešutų duona. — V., 1972.
ŠeinVVK — Šeinius I. Vasaros vaisės. Kuprelis. — V., 1970.
TarasP — Tarasenko P. Pabėgimas. — V., 1957.
TLR — Tarybų Lietuvos rašytojai. — V., 1977, t. 1–2.
TreinTK — Treinys P. Tėvai ir krikštėvėliai. — V., 1972.
VencLL — Venclova A. Literatūra ir liaudis. — V., 1974.

LITERATŪRA

- Būtėnas J. Lietuvių kalbos prielinksnių mokslas. — K., 1930.
Fraenkel E. Syntax der litauischen Postpositionen und Präpositionen. — Heidelberg, 1929.
Jablonskis J. Linksniai ir prielinksniai. — Kn.: Rinktiniai raštai. V., 1957, t. 1, p. 551–672.
Kilius J. Orientacinių reikšmių struktūra lietuvių kalboje (Apie vietos prielinksnių ir linksnių reikšmes). — Kalbotyra, 1977, t. 28(1), p. 40–49.
Laigonaitė A. Vietininkų reikšmė ir vartoseną dabartinėje lietuvių kalboje. — V., 1957.
Lyberis A. Sinonimų žodynas. — V., 1980.
LKG — Lietuvių kalbos gramatika. — V., 1965, t. 1; 1971, t. 2; 1976, t. 3.
LKM — Jakaitienė E., Laigonaitė A., Paulauskienė A. Lietuvių kalbos morfologija. — V., 1976.
Nitiņa D. Prievardu sistēma latviešu rakstu valodā. — Rīga, 1978.
Oginskienė E. Dabartinės lietuvių literatūrinės kalbos neigimo junginiai su žodžiais „kas, kur, kada, kaip“. — Lietuvos TSR Mokslų Akademijos darbai, A serija, 1978, t. 1(62).
Pupkis A. Kalbos kultūros pagrindai. — V., 1980.
Rasimavičius A. Veiksmažodiniai žodžių junginiai su įnagininku dabartinėje lietuvių kalboje: Filol. m. kand. dis. — V., 1965. Mašinraštis.
Šukys J. Prielinksnių vartojimas. — K., 1978.
Teplovas B. Psichologija. — K., 1950.
Valeckienė A. Bevardės giminės forma *tai* ir jos santykis su kitomis įvardžių formomis. — Kn.: Lietuvių kalbotyros klausimai, 1974, t. 15, p. 35–75.
Valiulytė E. Veiksmažodiniai priežasties reikšmės junginiai su prielinksniu *per* ir jų sinonimai lietuvių literatūrinėje kalboje. — Lietuvos TSR Mokslų Akademijos darbai, A serija, 1977, t. 4(61), p. 155–165.
Valiulytė E. Veiksmažodžio *pykti* bei jo sinonimų junginiai su prielinksniais *dėl* ir *už*. — Kalbos kultūra, 1978, šas. 35, p. 26–30.
Valiulytė E. *Kaltinti už ką, dėl ko, ku.* — Kalbos kultūra, 1979, šas. 36, p. 32–37.
Васильев Л. М. Семантика русского глагола. — М., 1981.
Засорина Л. Н. Опыт системного анализа предлогов современного русского языка (предлоги со значением причины). — В кн.: Уч. зап. ЛГУ. Проблемы языкознания, 1961, № 301, с. 64–84.

Калиберзин Р. Я. Синтаксическая синонимия предложных словосочетаний современного русского литературного языка с причинными отношениями. — Изв. АН ЛатвССР, 1957, 3(116), с. 43—62.

Калиберзин Р. Я. Соотносительное употребление предложно-падежных конструкций с причинным видом отношений в современном русском литературном языке. — Изв. АН ЛатвССР, 1958, 11(136), с. 51—67.

Комаров А. П. Система средств выражения причинно-следственных отношений в современном немецком языке: Дис. ... д-ра филол. наук. — Алма-Ата, 1973. Рукопись.

Мустейкис К. Словосочетания с предлогом *OT* и их эквиваленты в литовском языке. — *VVPI Mokslo darbai. Rusų kalba ir literatūra*, 1959, t. 6, p. 39—60.

Никитина С. Е. О семантическом варьировании русских предлогов. — В кн.: Семантическое и формальное варьирование. М., 1979, с. 108—147.

Новак П. К вопросу о семантической сущности падежей и их так называемом целостном (общем) значении и локальности. — В кн.: Языкознание в Чехословакии. М., 1978, с. 265—275.

Новиков Л. А. Семантика русского языка. — М., 1982.

Попова Л. Н. Предлоги, выражающие причинные отношения в современном русском литературном языке, и их синонимия: Дис. ... канд. филол. наук. — Л., 1956. Рукопись.

Расимавичус А. Глагольные словосочетания с творительным падежом в современном литовском литературном языке: Автореф. дис. ... канд. филол. наук. — Вильнюс, 1965.

Финкель А. М. Производные причинные предлоги в современном русском литературном языке. — Харьков, 1962 (а).

Финкель А. М. Предлоги, выражающие категорию причинности в современном русском языке: Дис. ... д-ра филол. наук. — Харьков, 1962. Рукопись.

ФЛ — Формальная логика / Отв. ред. Чупахин И. Я. и Бродский И. Н. — Л., 1977.

Сьедин В. Н. Предлоги немецкого языка. — М., 1963.

Степанов Ю. Структура французского языка. — М., 1965.

СТП — Семантические типы предикатов. — М., 1982.

Э. ВАЛЮЛИТЕ

СИСТЕМА ПРИЧИННЫХ ПРЕДЛГОВ В ЛИТОВСКОМ ЯЗЫКЕ

Резюме

1. Причинные отношения в литовском языке выражаются предлогами *iš* „из“, *c* „от“, *dėl* „из-за“, *po* „за“, *per* „из-за“, *dėka* „благодаря“ (послелог), *už* „за“ и творительным падежом (без предлога). Каждая из данных форм отличается своими дифференциальными признаками, отражающими разные аспекты причинных отношений. Данные формы образуют систему оппозиций с трехступенчатой структурой. Первую (низшую) ступень системы составляют оппозиции: 1) *iš* — *po* (по признаку „внутренняя причина“, маркированный член оппозиции — предлог *iš*, оппозиция в отдельных случаях нейтрализуется), 2) *dėka* — *per* (по признаку „положительность причины“, оба члена маркированы), 3) *už* — *dėl* (по признаку „причина возмещения“, маркированный член — предлог *už*).

Следующую ступень системы образуют оппозиции: 4) *iš*, *po* (1) — тв. п. (по признаку „недискретность причины“, маркированный член — тв. п., оппозиция нейтрализуема), 5) *dėka*, *per* (2) — *dėl*, *už* (3) (по признаку „модальность причины“, маркированный член — предлоги *dėka*, *per*, оппозиция нейтрализуема).

Высшую ступень системы составляет оппозиция 6) *iš*, *po*, тв. п. (4) — *dėl*, *dėka*, *per*, *už* (5) (по признаку „конкретность“ / „обобщенность причины“, оба члена маркированы).

Не все элементы данной системы равнозначны. Основу системы образуют предлоги *iš* „из“, *c* „от“, *po* „за“, с одной стороны, и предлог *dėl*, с другой. Остальные элементы системы — предлоги *per* „из-за“, послелог *dėka* „благодаря“ и тв. п. — являются семантичес-

жими вариантами основных и играют второстепенную роль в выражении причинных отношений. Они отмечены стилистически: употребляются чаще в стиле художественной литературы (*per*, тв. п.). Сфера употребления послелога *dėka* расширяется.

2. Причинные предлоги различаются условиями своего функционирования, т.е. лексическим окружением.

Предлог *iš* „из, с“ сочетается с зависимыми существительными, выражающими такие признаки лица (или другого живого существа), как эмоции, чувства, ощущения и свойства характера; определяемые слова обозначают действия, состояние (или изменения состояния) лица / не-лица.

Предлог *nuo* „от, с“ сочетается (в отличие от предлога *iš* „из, с“) с зависимыми существительными, обозначающими конкретные предметы, действия, явления природы, а также свойства; определяемые слова выражают состояние или его изменения (в позиции с глаголами активного, произвольного действия у предлога *nuo* обнаруживается не причинное значение, ср.: *pasislėpė nuo karščio* „скрылся от жары“ и *pavargo nuo karščio* „устал от жары“).

Предлог *dėl* (в отличие от *iš*, *nuo*) сочетается с именами обобщенного, родового значения (в том числе со словами *priežastis* „причина“, *kaltė* „вина“, *aplinkybė* „обстоятельство“, *uratybė* „свойство“, *trūkumas* „недостаток“, *perteklius* „излишек“ и др.), а также с именами абстрактного, но более узкого (видового) значения и с конкретными именами. Условия функционирования данной конструкции семантически не ограничены. Конструкция обычно бывает связана с предложением в целом. Выделяется группа глаголов, требующих конструкции с предлогом *dėl* (это глаголы, выражающие эмоции, напр.: *jaudintis* „переживать“, *liūdėti* „грустить“, *pykti* „сердиться“ и др.). Как правило, данная предложная конструкция употребляется в предложениях, передающих информацию о связях, которые установлены логическим мышлением, а не эмпирическим восприятием, ср.: *Lėktuvas negalėjo skristi dėl rūko* „Самолет не мог лететь из-за тумана“ и *Medis sulinko nuo vėjo* „Дерево согнулось от ветра“.

Предлог *per* „из-за“ и послелог *dėka* употребляются в семантически ограниченных контекстах: первый указывает на отрицательную, второй — на положительную причину.

Употребление предлога *už* ограничено глаголами со значением оценки в широком смысле этого слова (напр., *bausti* „карать“, *barti* „ругать“, *kaltinti* „обвинять“, *pykti* „сердиться“, *girti* „хвалить“, *vertinti* „ценить“, *mėgti* „любить“ и др.).

E. VALIULYTĖ

DAS SYSTEM DER KAUSALEN PRÄPOSITIONEN IN DER LITAUISCHEN SPRACHE

Zusammenfassung

Die Kausalverhältnisse drücken in der litauischen Sprache die Präpositionen *iš*, *nuo*, *dėl*, *dėka* (Postposition) mit dem Genitiv, *už* mit dem Akkusativ und der Instrumentalis (ohne Präposition) aus. Diese Formen haben in entsprechender Weise das semantische Feld der Kausalverhältnisse verteilt und bilden unter sich ein System. Die Struktur des Systems bilden 3 Reihen (Stufen) der binären Oppositionen, die durch hierarchische Beziehungen verbunden sind.

Die niederste Stufe bilden 3 Oppositionen: 1) *iš* — *nuo* (differenzielles Merkmal ist „der innere Grund“, das gekennzeichnete Glied ist die Präposition *iš*, vgl.: *verkia iš džiaugsmo* (weint vor Freude) — *linksta nuo vėjo* (beugt sich vom Wind); 2) *dėka* — *per* (differenzielles Merkmal ist „der positive Grund“, beide Glieder sind gekennzeichnet: der erste — positiv, der zweite — negativ, vgl.: *išsigelbėjau draugų dėka* (ich rettete mich dank der Freunde) — *pražuvo per draugus* (er kam wegen der Freunde um); 3) *už* — *dėl* (differenzielles Merkmal ist der Grund der Belohnung“, das gekennzeichnete Glied ist die Präposition *už*, vgl.: *kaltina priešus už skriaudas* / *dėl skriaudų* (beschuldigt Feinde der Beleidigungen), *gerbia skruzdę už darbštumą* / *dėl darbštumo* (man ehrt die Ameise für die Arbeitsamkeit / wegen der Arbeitsamkeit).

Die zweite Stufe des Systems bilden 2 Oppositionen: 4) Instr. — *iš*, *nuo* (1) (differenzielles Merkmal ist der undiskrete (in zeitlicher Weise) Grund, das gekennzeichnete Glied — der Instrumentalis, vgl.: *akys spindi džiaugsmu* / *iš džiaugsmo* (die Augen strahlen vor Freude), *vyšnia pabalo žiedais* / *nuo žiedų* (der Kirschbaum wurde von Blüten weiß); 5) *dėka*, *per* (2) — *dėl*, *už* (3) (differenzielles Merkmal ist „der modale Grund“, das gekennzeichnete Glied — *dėka*, *per*).

Die höchste Stufe des Systems bildet die Opposition (6), derer Glieder die Oppositionen (4) und (5) sind: *iš*, *nuo*, Instr. (4) — *dėl*, *už*, *dėka*, *per* (5) (differenzielles Merkmal ist „der konkrete (situationalle) Grund“, das gekennzeichnete Glied — das erste (*iš*, *nuo*, Instr.), vgl.: *iš pykčio* (vor Wut) — *dėl blogos nuotaikos* (wegen der schlechten Stimmung), *nuo skausmo* (vor Schmerz) — *dėl blogos savijautos* (wegen des schlechten Befindens).

Nicht alle Glieder des Systems sind gleich wichtig in funktioneller Hinsicht. Ihre Grundlage bilden die Präpositionen *iš*, *nuo* und *dėl*, *už*.